

ÉMILE ZOLA

TOTUUS

ЭМИЛЬ ЗОЛЯ

Totius

«Public Domain»

Золя Э.

Totuus / Э. Золя — «Public Domain»,

Содержание

ENSIMMÄINEN KIRJA	5
I	5
II	23
III	44
IV	68
Конец ознакомительного фрагмента.	80

Émile Zola

Totuus

ENSIMMÄINEN KIRJA

I

Edellisenä iltana, keskiviikkona, oli Markus Froment, opettaja Jonvillessä, vaimonsa Genevièven ja tyttärensä Louisen kanssa saapunut Mailleboisiin, jossa hän tavallisesti vietti kuukauden lomastaan vaimonsa isoäidin ja äidin, rouva Duparquen ja rouva Berthereaun luona, joita paikkakunnalla kutsuttiin vain vanhoiksi rouviksi. Maillebois, piirikunnan pääpaikka, jossa oli kaksi tuhatta asukasta, sijaitsi ainoastaan kymmenen kilometrin matkan päässä Jonvillen kylästä ja kuuden kilometrin päässä Beaumontista, suuresta, vanhasta yliopistokaupungista.

Elokuun ensi päivät olivat tukehduttavat. Sunnuntaina koululasten palkintojenjaon aikana oli ollut kauhea rajuilma. Viime yönä vielä oli kello kahden aikaan ollut ankara rankkasade, eikä taivas vieläkään ollut kirkastunut, vaan pysyi yhä pilvisenä, matalana, keltaisena ja lyijyraskaana. Vanhat rouvat, jotka olivat nousseet ylös kello kuudelta mennäkseen kello seitsemän messuun, olivat jo pienessä, maakerroksessa sijaitsevassa ruokasalissa ja odottivat nuorta pariskuntaa, joka ei ollenkaan näyttänyt pitävän kiirettä.

Neljä kuppiparia oli asetettu valkealla pöytäliinalla verhotulle pöydälle ja Pélagie tuli sisään kahvikannu kädessä. Hän oli pieni ja punakka, nenä suuri ja huulet ohuet, ja hän oli ollut rouva Duparquen palveluksessa kaksikymmentä vuotta, joten hän sai puhua vapaasti kaikesta.

– No niin! sanoi hän, kahvi jäähtyy, eikä se ole minun syyni.

Pélagien mentyä takaisin keittiöön mutisten hiljaa itseksensä, rouva Duparquekin lausui ilmi tyytymättömyytensä.

– Se on sietämätöntä, voisi luulla että Markus täällä ollessaan huvikseen estää meitä ajoissa joutumasta messuun.

Mutta sävyisämpi rouva Berthereau uskalsi hiljaa puolustaa heitä.

– Rajuilma on ehkä estänyt heitä nukkumasta, mutta nyt kuuluu että he kiiruhtavat minkä ennättävät siellä ylhäällä.

Rouva Duparque, joka oli kuudenkymmenenkolmen vuotias nainen, hyvin pitkä, hiukset vielä aivan mustat, kasvot syvien sopusuhtaisten ryppyjen uurtamat, silmät totiset, nenä voimakas, oli kauan aikaa pitänyt "Suojelusenkeli" nimistä muotikauppaa vastapäätä Beaumontin tuomiokirkkoa. Mieheensä äkillisen kuoleman jälkeen, johonka sanottiin erään katolisen pankin vararikon olleen syynä, oli hän ollut kyllin viisas lopettamaan kauppansa ja muuttamaan kuuden tuhannen markan korkojen omistajana Mailleboisiin, jossa hänellä oli pieni talo. Siitä oli kulunut jo lähes kaksitoista vuotta, ja hänen tyttärensä, rouva Berthereau, joka myöskin oli jäänyt leskeksi, oli muuttanut hänen luokseen pienen tyttärensä, silloin kymmenvuotiaan Genevièven kanssa. Vävyin äkillinen kuolema oli uusi suru. Hän oli ollut virkamies raha-asiainhallituksessa, ja rouva Duparque oli toivonut hänelle hyvää tulevaisuutta. Hän kuoli kumminkin köyhänä ja jätti vaimonsa ja tyttärensä anoppinsa elätettäväksi. Siitä alkaen molemmat lesket olivat eläneet yhdessä tuossa pienessä synkässä talossa, ahdasta, ummehtunutta elämää, joka vähitellen kangistui mitä ankarimpiin uskonnollisiin kaavoihin. Mutta rouva Berthereau, jota hänen miehensä oli syvästi rakastanut, oli säilyttänyt olemnessaan jotain vienoa lempeyttä. Hän oli pitkä ja tumma kuten äitinsä, kasvonsa olivat kuihtuneet ja surulliset, silmät alakuloiset ja väsynyt ilme suun ympärillä, jossa välistä saattoi nähdä merkkiä salaisesta kadotetun onnen kaipuusta.

Eräs Berthereaun ystävä, Salvan, entinen koulunopettaja Beaumontissa, silloinen kansakoulun tarkastaja, nykyinen normaalikoulun johtaja oli välittänyt naimiskaupan Markuksen ja Genevièven välillä, jonka viimeainitun holhoja hän oli. Berthereau oli ollut hyvin vapaamielinen mies, ei välittänyt kirkosta eikä ripistä, mutta ei kieltänyt niitä vaimoltaan; alkoipa hän vielä lopulta seurata vaimoan messuunkin, mukaantuen tämän pyyntöihin. Salvan, jolla oli vielä vapaammat mielipiteet ja joka ei uskonut muuta kuin mikä voitiin todistaa, oli parhaassa tarkoituksessa tuonut Markuksen tähän ankarasti uskonnolliseen perheeseen, ajattelematta mahdollisia ristiriitaisuuksia. Molemmat nuoret rakastavat toisiaan tulisesti; asiat järjestyisivät kyllä jollakin tavalla. Ja niinä kolmena vuonna, jotka he olivat olleet naimisissa, oli Geneviève, entinen Beaumontin luostarikoulun oppilas, vähitellen laiminlyönyt uskonnolliset velvollisuutensa siihen määrin, ettei hän enää edes rukoillut, niin oli rakkaus mieheensä hänet vallannut. Rouva Duparque oli siitä hyvin pahoillaan, vaikkakin nuori rouva, ollessaan lomaa viettämässä Mailleboisissa häntä miellyttääkseen säännöllisesti seurasi häntä kirkkoon. Ankara isoäiti, joka oli vastustanut tätä avioliittoa, vihasi salaa Markusta, jota hän syytti siitä että oli menettänyt tyttärentyttärensä sydämen.

– Neljännessä vailla seitsemän, sanoi hän itsekseen kuullessaan läheisen kirkonkellon lyövän kolme neljännessä. Emmehän tule koskaan valmiiksi.

Ja hän meni ikkunan luo ja katsoi Kapusiinitorille. Pieni talo, jossa he asuivat, oli tämän torin ja Kirkkokadun kulmassa. Se oli kaksikerroksinen talo: alakerroksessa keskikäytävän oikealla ja vasemmalla puolella oli ruokahuone ja sali, perällä taas keittiö ja pesuhuone homehtuneelle ja synkälle pihalle päin; toisessa kerroksessa oikealla kaksi huonetta rouva Duparquelle, vasemmalla kaksi huonetta rouva Berthereaulle; ja vihdoin ullakolla vastapäätä Pélagien kamaria vielä kaksi pientä huonetta, jotka olivat sisustettu Genevièveille hänen ollessaan nuori tyttö, ja joihin hän taas riemuiten asettui tullessaan miehineen Mailleboisiin. Mutta siellä vallitsi haudantapainen kosteus, synkkä hämärä ja syvä hiljaisuus. Kirkkokatu, joka alkoi Saint-Martin kirkon päästä, oli niin kapea, ettei sitä voitu ajaa, se oli hämärä keskellä päivääkin, rakennukset olivat rappeutuneen näköisiä ja katukivitys sammaloitunut, likavesistä haiseva. Pohjoispuolella oli aivan puuton Kapusiinitori ja sitä pimitti korkea vanha luostarirakennus, jonka kapusiinimunkit ja kristillisten koulujen veljet olivat ottaneet haltuunsa. Edelliset toimittivat jumalanpalvelusta suuressa kauniissa kappelissa, jälkimmäiset olivat sijoittaneet hyvin suositun koulun luostarin sivurakennuksiin.

Hetkisen rouva Duparque katseli tuota autiota toria, jossa kirkollinen rauha vallitsi, jossa liikkui ainoastaan aaveentapaisia munkkeja ja jota vain veljien oppilaat elähyttivät säännöllisten väliaikojen kuluttua. Hitaasti kaikui kirkonkellon lyönnit syvässä hiljaisuudessa ja hän kääntyi kärsimättömänä ympäri, mutta samassa ovi aukeni ja Geneviève astui sisään.

– Vihdoin! sanoi isoäiti. Syökäämme nopeaan, kerran on jo soitettu.

Geneviève, joka oli vaalea, kookas ja hieno, ja jolla oli ihailtava tukka ja iloiset, isää muistuttavat kasvot, nauroi lapsellisesti niin että valkeat hampaat näkyivät, vaikka hän oli jo kahdenkymmenen kahden vuotias. Mutta kun rouva Duparque huomasi hänen olevan yksin, huudahti hän:

– Mitä, eikö Markus olekaan valmis?

– Hän tulee jälestä, isoäiti, hän tuo Louisen alas.

Ja ensin ääneti syleiltyänsä äitiänsä, hän lausui ilonsa siitä, että naituna taas sai olla nuoruutensa rauhallisessa kodissa. Tuolla Kapusiinitorilla hän tunsu jokaisen katukiven, hän tervehti vanhana ystävänsä pienintäkin ruohomätästä! Ja ikäänkuin ollakseen kohtelias ja voittaakseen aikaa hän jäi ihastuneena seisomaan ikkunan ääreen, ja huomasi torilla kaksi tuttua mustaa varjoa.

– Kas! isä Philibin ja veli Fulgentius, mihinkähän he näin varhain menevät?

Kaksi munkkia kulki hitaasti poikki torin, joka ikäänkuin pimeni heidän mustista kauhanoistaan matalan ja myrskyisen taivaan alla. Talonpoikaissukuinen isä Philibin, jolla oli neliskulmaiset hartiat, paksut, pyöreät ja punakat kasvot, suuret silmät, suuri suu ja jykevät leukapielet, oli neljänkymmenen vuotias ja oli Valmarie-nimisen, jesuiittain omistaman

suuremmoisen maatilan koulun ylitarkastaja. Veli Fulgentius joka oli samanikäinen, mutta pieni, musta ja laiha mies, johti kolmen muun veljen kanssa pitämäänsä kristillistä koulua. Kerrottiin hänen olevan hulluinhuoneessa kuolleen mielenvikaisten lääkärin ja heikkohermoisen, kiihottuneen ja kunnianhimoisen palvelustyön avioton poika. Hän näkyi puhuvan kovalla äänellä tehden suuria liikkeitä.

– Tänä iltapäivällä, selitti rouva Duparque, jaetaan koulussa palkinnot. Ja isä Philibin, joka suuresti rakastaa kunnan veljiämme, on varmaankin suostunut johtamaan palkinnonjakoa. Hän tulee nyt luultavasti Valmariesta, ja minä otaksun, että hän on menossa veli Fulgentiuksen kanssa järjestämään joitakin yksityisseikkoja.

Mutta hän tuli keskeytetyksi, Markus saapui vihdoinkin, sylissä tuskin kaksivuotias tyttärensä Louise, joka pienet kädet kiedottuina hänen kaulaansa, leikki ja nauroi ylen onnellisena.

– Hopsis! Hopsis! huusi Markus astuessaan sisään. Me tulemme junalla, hei! sen pikemmin ei voi joutua!

Markus Froment oli lyhempi kuin hänen kolme veljeänsä, Matheus, Luukas ja Johannes; hänen kasvonsa olivat pitemmät ja laihemmat ja erittäin huomattava oli hänessä korkea otsa, hänen sukunsa tornin muotoinen otsa. Mutta ennen kaikkea olivat hänelle omituisia silmät ja viehättävä ääni, kirkaat, lempeät silmät, jotka katsoivat sielun syvyyteen ja puoleensa vetävä, miellyttävä ääni, joka valloitti mielet ja sydämet. Viiksien ja pienen parran lomasta näkyi hiukan ankara ja lujapiirteinen, mutta samalla hyvänsävyinen suu. Niinkuin kaikki Pierre ja Marie Fromentin pojat oli hänkin oppinut käsityötä, nimittäin kivipiirustusta, ja suorittuaan tutkintonsa kahdeksantoista vuotiaana hän saapui Beaumontiin täydentämään taitoansa Papon-Larochen työpajassa, jossa valmistettiin maantieteellisiä kartoja ja koulutauluja melkein kaikkiin Ranskan kouluihin. Täällä hän innostui opetukseen siinä määrin, että suoritti alkeisopettajan tutkinnon päästäkseen siten Beaumontin normaalikouluun, josta hän kahdenkymmenen ikäisenä pääsi ulos varustettuna apuopettajan todistuksella. Myöhemmin saatuaan arvonimen ja todistuksen kasvatustaitojensa taidostaan nimitettiin hänet opettajaksi Jonvilleen. Silloin meni hän naimisiin Genevièven kanssa hyvän ystävänsä Salvanin välityksellä; tämä oli nimittäin vienyt hänet vanhojen rouvien perheeseen ja nuorten kaunis rakkaus liikutti häntä. Kolme vuotta olivat nyt Markus ja Geneviève varattomina, kaikenlaisten rahallisten huolien ja taloudellisten selkkauksien kiusaamina viettäneet ihanteellista rakkauselämää tuskin kahdeksansataa asukasta sisältävässä kylässään.

Rouva Duparque ei, tyytymätönnä kun oli, välittänyt mitään isän ja tyttären iloisesta leikistä.

– Tuo junanne, sanoi hän, ei vedä vertoja minun nuoruuteni aikaisille postivaunuille... Kas niin, syökäämme nopeaan, muuten emme joudu koskaan.

Hän oli istunut ja kaatoi jo maitoa kuppeihin. Sillaikaa kun Geneviève asetti pikku Louisen korkean tuolin itsensä ja äitinsä väliin voidakseen valvoa lasta, koetti Markus, joka oli sopuisa luonteeltaan, pyytää anteeksi.

– Minä olen viivytännyt teitä, eikö niin?.. Se on teidän syyne, isoäiti, on liian hyvä nukkua teidän luonanne, on niin rauhallista!

Rouva Duparque, joka paraillaan tyhjenti kuppiansa, ei kiireissään suvainnut vastata. Mutta rouva Berthereau katsoi pitkään tytärtään Genevièveä, joka näytti niin onnelliselta miehensä ja tyttärensä välissä, ja hän hymyili väsyneesti. Hiljaisella äänellä, ikäänkuin tahtomattaan hän sanoi katsahtaen hitaasti ympärilleen.

– Niin kyllä, rauhallista, niin rauhallista, ettei tunne elävänsäkään.

– Torilta kuului sentään, jatkoi Markus, melua kello kymmenen aikana.

Geneviève ei voinut sitä käsittää. Yöllistä hälinää Kapusiinitorilla!

Hän epäonnistui taaskin hyvässä tarkoituksessaan saada muut nauramaan.

Tällä kertaa isoäiti vastasi loukatun näköisenä.

– Ihmiset tulivat ulos Kapusiinikappelista. Eilen illalla kello yhdeksän oli siellä pyhän sakramentin palvelus. Veljet veivät sinne ne oppilaista, jotka tänä vuonna ovat käyneet ensi kerran

ripillä, ja nämä lapset uskalsivat hiukan keskustella ja nauraa torilla kulkiessaan... Ja se on sentään parempaa kuin moraalialia ja uskontoa vailla olevain lasten inhottavat leikit.

Yht'äkkiä syntyi syvä ja kiusallinen hiljaisuus huoneessa. Kuului ainoastaan lusikoiden kalina kuppeja vastaan. Syytös inhottavista leikeistä tarkoitti Markuksen koulua ja hänen maallista opetustapaansa. Mutta kun Geneviève loi häneen rukoilevan katseen, ei hän suuttunut, vaan alkoi pian uudelleen keskustelun. Hän puhui rouva Berthereaun kanssa heidän elämästään Jonvillessä, hän puhui oppilaistaankin niinkuin puhuu opettaja, joka rakastaa heitä, jolle he tuottavat tyydytyksen ja ilon. Kolme heistä oli juuri saanut päästötodistuksensa.

Silloin kuului taas autiossa, synkässä kaupunginosassa kellon soitto, jonka hitaat lyönnit ikäänkuin valittaen kaikuivat raskaassa ilmassa.

– Viimeinen soitto, huudahti rouva Duparque, sanoinhan minä jo, että me emme ehdi!

Hän nousi, ja kiirehti tytärtään ja tyttärentytärtään, jotka vielä joivat kahviaan, mutta silloin ilmestyi Pélagie vapisten kauhistuksesta sanomalehti "le Petit Beaumontais" kädessään.

– Voi, voi, rouva! kuinka kauheaa!.. Poika, joka toi sanomalehden kertoi minulle...

– Mitä sitten? Joutukaa!

Palvelijatar oli tukehtumaisillaan.

– Pikku Zéphirin, koulun opettajan veljenpoika on löydetty murhattuna täällä, aivan lähellä, huoneessaan.

– Mitä! murhattuna?

– Niin, rouva, ensin oli tehty kaikenlaisia ilkitöitä ja sitten hänet oli kuristettu!

Hirveä väristys valtasi kaikki, rouva Duparque vapisi hänkin.

– Pikku Zéphirin, Simonin, juutalaisen opettajan veljenpoika, tuo raajarikkoinen mutta niin kaunis lapsi; ja hän oli katolilainen, hän kävi veljien koulua, eilen illalla hän varmaankin oli jumalanpalveluksessa, sillä hän oli juuri äsken käynyt ripillä. Sanokaa mitä tahdotte! löytyy kirottuja perheitä.

Markus oli kuunnellut jäykistyneenä, kauhuissaan. Ja hän huudahti, tällä kertaa arkailematta.

– Simon, minä tunnen Simonin! Hän oli normaalikoulussa samaan aikaan kuin minäkin, hän on ainoastaan kaksi vuotta minua vanhempi. En ole kenessäkään nähnyt selvempää järkeä ja hellempää sydäntä. Hän oli ottanut lapsi raukan, katolilaisen veljenpojan luokseen, ja harvinaisesta arkatuntoisuudesta hän antoi tämän käydä veljien koulua... Kamala onnettomuus on kohdannut häntä!

Markus oli vapisten noussut ylös ja lisäsi.

– Menen häntä etsimään... Minä tahdon tietää, tahdon olla häntä tukemassa hänen surussaan.

Rouva Duparque ei kuullut enää. Hän työnsi rouva Berthereaun ja Genevièven ulos, tuskin antaen heille aikaa panna hattua päähänsä, Viimeinen soitto oli vaiennut, ja vanhat rouvat kiiruhtivat kirkkoa kohden aution kaupunginosan raskaassa, uhkaavassa hiljaisuudessa. Ja uskottuaan pikku Louise Pélagien hoitoon läksi Markus vuorostaan ulos.

Mailleboisin aivan uusi alkeiskoulu, johon kuului kaksi rakennusta, toinen pojille ja toinen tytöille, sijaitsee République-torin varrella vastapäätä raatihuonetta, joka myöskin on uusi ja samaa tyyliä; Isokatu, tie Beaumontista Jonvilleen kulkee poikki torin ja erottaa toisistaan nämä kaksi liidunkarvaista rakennusta, joista paikkakunta ylpeilee. Tämä Isokatu, jonka varrella alempana kohosi myöskin Saint-Martin kirkko, oli väkirikas, ja siellä liikkui lakkaamatta edestakaisin kävelijöitä ja ajajia. Mutta koulun takana vallitsi yksinäisyys ja hiljaisuus ja ruohoa kasvoi katukivien välillä. Lyhytkatu, jonka varrella oli ainoastaan pappila ja rouva Milhommen paperikauppa, yhdisti République-torin aurinkoisen kulman Kapusiinitoriin. Markuksella oli siis ainoastaan pari askelta kuljettavanaan.

Molemmat leikkipihat olivat Lyhyellekadulle päin, ja niitä erotti toisistaan kaksi kapeata puutarhaa, toinen opettajain toinen opettajattarien. Poikien rakennuksen maakerroksessa, pihan nurkassa oli Simon, ottaessaan pikku Zéphirin luokseen antanut hänelle ahtaan huoneen. Lapsi oli

hänen vaimonsa, Rachel Lehmannin veljenpoika, ja hänen isoisänsä oli Lehmann, köyhä juutalainen räätäli, joka omisti pienen, mustan talon Trou-kadun, Mailleboisin kurjimmassa kadun varrella. Isä, Daniel Lehmann, oli viisitoista vuotta nuorempi veljeään, räätäliä, ja oli ammatiltaan koneseppä. Hän oli rakkaudesta nainut katolilaisen orpotytön Marie Prunierin, jonka nunnat olivat kasvattaneet ja joka oli ompelijatar. Nuoret jumaloivat toisiaan, ja kun pieni Zéphirin syntyi, ei häntä kastettu, hän ei kuulunut mihinkään uskontoon, sillä isä ja äiti eivät tahtoneet tuottaa surua toisilleen antamalla lasta omalle jumalalleen. Mutta kuusi vuotta myöhemmin tapahtui onnettomuus: Daniel joutui hirveän kuoleman uhriksi. Hän jäi hammasrattaiden väliin ja murskautui vaimonsa silmien edessä, silloin kun tämä oli tuomassa hänelle ruokaa työpajaan. Marie kauhistuneena palasi nuoruutensa uskontoon, pitäen onnettomuutta Jumalan rangaistuksena siitä, että hän oli rakastanut juutalaista, ja antoi kastaa poikansa, pannen hänet veljien kouluun. Pahinta oli että lapsi koukistui, tuli kyttyräseläksi jonkun perinnöllisen sairauden vaikutuksesta. Äiti luuli siinäkin huomaavansa taivaan leppymättömän koston, ja hän vihasi itseään, sillä hän ei voinut riistää sydämestään miehensä ihailtua muistoa. Tämä tuska, tämä salainen taistelu ja sen yhteydessä alituinen ompeleminen tekivät hänestä vihdoin lopun. Hän kuoli siihen aikaan jolloin Zéphirinin yhdentoista vuotiaana piti ensikerran päästä ripille. Ja silloin Simon, joka itsekin oli hyvin köyhä, otti pojan luokseen, ettei tämä joutuisi hänen vaimonsa sukulaisten elätettäväksi, ja ollen hyvä ja suvaitsevainen hän antoi hänelle asunnon ja ruoan sekä salli hänen käydä ripillä ja jatkaa opintojaan läheisessä veljien koulussa.

Huone, jossa Zéphirin nukkui, entinen romuhuone, oli häntä varten sisustettu hyvin siististi. Sen ikkuna oli melkein maanrajassa koulun takana, torin yksinäisimmässä kulmassa. Kun nuori apuopettaja Mignot, joka asui ensimmäisessä kerroksessa, puheena olevana aamuna läksi ulos, huomasi hän että ikkuna oli selko selällään. Mignot, innostunut kalastaja kun oli, tahtoi käyttää hyväkseen ensimmäisiä lupapäiviä ja meni onkivapa olallansa kalastamaan Vervillelle, pienelle joelle, joka virtaa läpi Mailleboisin tehdaskaupunginosan. Hän oli talonpojan poika ja oli mennyt Beaumontin normaalikouluun aivan samoin kuin hän olisi voinut mennä hengelliseen seminaariinkin, päästäkseen raskaista maatoista. Hän oli vaalea, tukka lyhyeksi leikattu, kasvot suuret ja rokonarpiset, mikä teki hänet kovan näköiseksi, vaikka hän pohjaltaan ei ollut paha, vaan koetti ainoastaan välttää kaikkea mikä estäisi hänen kohoamistaan virassa. Vaikka hän oli jo kahdenkymmenenviiden vuotias ei hän kiirehtinyt menemään naimisiin, vaan odotti mitä olosuhteet hänestä tekisivät. Zéphirinin avoin ikkuna hämmästytti häntä siihen määrään, että hän lähestyi ja katsahti huoneeseen, vaikkakaan asiassa ei ollut mitään tavatonta, sillä pienokainen tavallisesti nousi sangen varhain.

Kauhistuneena Mignot pysähtyi ja huusi hirveän pelästyksen valtaamana:

– Hyvä Jumala! lapsi raukka!.. Hyvä Jumala! mitä tämä on? mikä hirveä onnettomuus!

Pienessä, vaaleilla tapeteilla varustetussa huoneessa vallitsi hiljaisuus ja rauha. Pöydällä oli pieni värillinen pyhän neitsyen veistokuva, muutamia kirjoja ja huolellisesti järjestettyjä pyhimysten kuvia. Pieni, valkea vuode oli koskematon, lapsi ei ollut mennyt nukkumaan. Lattialla oli ainoastaan kaatunut tuoli. Ja matolla vuoteen edessä makasi Zéphirin raukan pieni ruumis, puettuna paitaan, kasvot sinertävinä, kuristettuna, kaula, jossa näkyi inhottavan murhaajan sormenjäljet, paljaana. Rikkirevityn, likaisen paidan alta näkyivät laihat, väkivaltaisesti väännetyt jalat, asennossa, joka selvään osoitti luonnottoman ilkityön tapahtuneen. Mutta pää oli, huolimatta sinertävästä kalpeudestaan suloinen ja kaunis, vaalea, kiharainen enkelinpää, kasvot hennot kuin tytön, siniset silmät, hieno nenä ja pieni, ihastuttava suu sekä hymykuopat poskissa.

Kauhistuneena Mignot huusi lakkaamatta:

– Oi! Hyvä Jumala! oi! Hyvä Jumala! hirveä tapaus!.. Oi! Hyvä Jumala! apuun, tulkaa apuun!

Neiti Rouzair, opettajatar, kiiruhti paikalle kuullessaan huudot. Hän oli varhain aamulla mennyt puutarhaan katsomaan kasviksiaan, jotka ankaran sateen jälkeen olivat virkistyneet. Hän oli kolmenkymmenen kahden vuoden ikäinen, punakka, suuri ja tukeva eikä juuri kaunis. Hänellä oli pyöreät kesakkoiset kasvot, suuret harmaat silmät, väritön ja terävä nenä, joka ilmaisi viekasta ja säitää kovuutta. Vaikka hän oli ruma, kerrottiin alkeiskoulujen tarkastajan, kauniin Mauraisinin

mieltyneen häneen, mikä seikka takasi hänelle varman ylenemisen. Hän oli muuten täydellisesti isä Quandieuun, seurakunnan kirkkoherran, Kapusiinimunkkien ja vieläpä veljienkin vallassa, ja hän vei itse oppilaansa katkismuskuulusteluihin ja jumalanpalvelukseen.

Nähdessään kamalan näyn, alkoi hän vuorostaan huutaa.

– Laupias Jumala! armahda meitä!.. Se on murha, teurastus, perkeleen teko, oi Jumala armahda!

Nähdessään että Mignot aikoi hypätä sisään ikkunasta, esti hän häntä.

– Ei, ei! älkää menkö, täytyy kutsua ihmisiä ensin.

Mutta juuri kun hän kääntyi mennäkseen hakemaan ihmisiä, huomasi hän isä Philibinin ja veli Fulgentiuksen, jotka tulivat Lyhyeltä kadulta, missä Geneviève ja vanhat rouvat olivat nähneet heidän kulkevan. Hän tunsu heidät ja nosti kätensä taivasta kohden ikäänkuin itse Jumala olisi ilmestynyt.

– Oi! isäni, oi! veljeni, tulkaa pian, pahahenki on käynyt täällä!

Munkit lähestyivät ja heidät valtasi hirveä väristys. Samalla kun lujatahtoinen ja päättäväinen isä Philibin pysyi äänettömänä, puhkesi herkkätuntoinen veli Fulgentius huudahduksiin, aina haluten pistäytyä esiin.

– Lapsi raukka!.. Mikä kirottu rikos! niin suloinen lapsi, niin hyvä, paras oppilaamme ja niin hurskas, niin harras!.. Meidän täytyy tutkia asiaa, emme voi jättää sitä tähän.

Ja ilman että neiti Rouzairé uskalsi vastustaa harppasi hän ensimmäisenä ikkunalaudan yli isä Philibinin seuraamana, joka, huomattuaan ruumiin vieressä paperipallon, meni heti ja otti sen ylös. Opettajatar ei mennyt sisään. Pelosta tai ennemmin varovaisuudesta ei opettajatar mennyt sisään, ja hän pidatti Mignotakin vielä vähän aikaa. Se mitä Jumalan palvelijat saattavat tehdä, ei ehkä ole soveliasta yksinkertaisille opettajille. Sillä aikaa kun veli Fulgentius hyöri uhrin ympärillä koskematta siihen ja, päästäen yhä uusia huudahduksia, otti isä Philibin paperikäärön ja näytti tarkasti tutkivan sitä. Hän seisoi selkä ikkunaan päin, ja ulos ei näkynyt muuta kuin kyynäspäiden liikkeet, eikä ensinkään paperia, jonka kahinaa vaan kuului. Tätä kesti muutamia silmänräpäyksiä. Ja kun Mignot vuorostaan hyppäsi huoneeseen huomasi hän, että paperikäärö oli tehty sanomalehdestä, ja että sanomalehden sisässä oli kapea, valkoinen, rutistunut ja tahrattu paperiliuska.

– Mitä se on?

Jesuiitta katseli apulaista ja sanoi rauhallisesti, paksulla, verkkaisella äänellään:

– Se on eilispäivän, elokuun toisen päivän "Petit Beaumontais" ja omituista on, että lehden sisässä on rutistuneena kirjoituskaava... Katsokaahan hieman.

Hän ei voinut olla paperia näyttämättä, koska Mignot oli jo huomannut sen. Ja hän piti sitä paksuilla sormillaan, antamatta näkyä muuta kuin sanat: "Rakastakaa toinen toistanne", kirjoitettuina kauniilla käsialalla, englantilaiseen tapaan. Kaava oli likainen ja riekaleina. Apuopettaja ehti ainoastaan vilkaista siihen, sillä ulkoa kuului uusia kauhun huudahduksia.

Markus saapui ja hänessä pienen, kurjan ruumisraukan näkeminen herätti kauhua ja suuttumusta. Kuuntelematta opettajattaren selityksiä, hän työnsi hänet pois tieltä ja harppasi ikkunalaudan yli, tahtoen tutkia ja saada selvitystä asiaan. Munkkien läsnäolo kummastutti häntä, ja apuopettaja kertoi että hän itse ja neiti Rouzairé olivat kutsuneet heidät, kun he kulkivat ohi juuri silloin kun rikos keksittiin.

– Älkää koskeko mihinkään, älkää muuttako mitään, huusi Markus. Jonkun täytyy heti juosta pormestarin luo ja santarmihallitukseen.

Ihmisiä alkoi kokoontua, eräs nuori mies otti viedäkseen sanan ja läksi juoksemaan minkä ehti, sillä aikaa kun Markus tarkasti huonetta. Ruumiin vieressä hän näki veli Fulgentiuksen, aivan suunniltaan mielenliikutuksesta. Tämä näky liikutti Markusta, hän oli itsekkin pöyristyksissään näkemistään yksityiskohdista, jotka selvästi näyttivät kamalan, inhoittavan ja luonnottoman rikoksen laadun. Silmänräpäykseksi tuntui hänestä kuin olisi hänellä koko asia selvillä, ja tämä ajatus oli myöhemmin palaava uudestaan. Mutta tunne katosi, ja hän näki ainoastaan isä Philibinin, joka yhä

seisoi surullisen rauhallisena ja piti kädessään sanomalehteä ja kirjoituskaavaa. Jesuiitta oli kääntynyt hetkeksi selin ikäänkuin katsoakseen vuoteen alle, sitten hän palasi lähelle Markusta.

– Katsokaa! sanoi hän, näyttäen sanomalehteä ja kaavaa, tämän löysin lattialta, palloksi käärittyinä; aivan varmaan on murhaaja koettanut pistää sen lapsen suuhun estääkseen häntä huutamasta. Kun hän ei siinä onnistunut, kuristi hän lapsen... Te näette, että sylen tahraamassa paperissa on pienokaisraukan hampaanjälkiä... Eikö niin? herra Mignot, käärökin oli tuossa pöydän jalan vieressä, Te näitte sen.

– Kyllä, aivan varmaan, sanoi apuopettaja. Minä huomasin sen heti.

Kun hän lähestyi vielä kerran tarkastaakseen kirjoituskaavaa, valtasi hänet epäselvä hämmästyksen tunne, sillä hän näki että oikeanpuoleinen yläkulma oli pois revitty. Hän tiesi varmasti, ettei hän ollut huomannut revittyä paikkaa silloin, kun jesuiitan ensi kerran oli täytynyt näyttää hänelle paperia. Mutta paksut sormet, jotka pitelivät kapeaa liuskaa, olivat kai epäilemättä peittäneet sen silloin. Hänen muistonsa hämmentyi, hän ei tiennyt enää mitä uskoa, ei enää ollut varma asiasta.

Markus oli silläaikaan ottanut kirjoituskaavan, jota hän nyt tutki, lausuen itsekseen.

– Niin, niin, tätä on purtu ... oh! tästä todistuksesta ei ole paljon hyötyä, sillä näitä kaavoja löytyy myytävänä, niitä näkyy kaikkialla. Painettu kirjoitus on persoonatonta... Kas! mutta tässä alhaalla on jonkunlainen nimimerkki, pari kirjainta, joita ei voi lukea.

Isä Philibin lähestyi hitaasti.

– Nimikirjoitus, niinkö luulette? Minusta se näytti mustetahralta, jonka sylki ja hampaat ovat puoleksi hävittäneet. Hampaat ovat tuossa vieressä puhkaisseet paperin.

– Mustetahrako, ei! Ne ovat kirjaimia, mutta niistä ei todellakaan saa selvää.

Sitten Markus huomasi revityn paikan.

– Tuosta on pois se yksi kulma. Epäilemättä sekin hampaiden repimä...

Oletteko löytäneet palasen.

Isä Philibin sanoi, ettei hän ollut etsinyt sitä. Ja hän aukaisi uudelleen sanomalehden ja tutki sitä tarkasti, samalla kun Mignot kumartui katsomaan lattialta. Ei löydetty mitään. Sitä pidettiin sitäpaitsi aivan merkityksettömänä. Markus ja munkit olivat yhdessä arvelleet, että murhamies, kauhun valtaamana, oli kuristanut lapsen, koetettuaan ensin turhaan tukahduttaa sen huutoja pistämällä paperikäärön sen suuhun. Merkillisintä oli vaan tuo sanomalehteen kääritty kirjoituskaava. Päivän numero "Petit Beaumontais" – lehteä voi selvästikin olla vaikka kenen taskussa. Mutta tuo kaava, mistä se tuli, miten se oli rutistuneena ja kokoonpuristuneena joutunut sanomalehden sisään? Kaikellaiset arvelut olivat mahdollisia, ja oikeuden asia oli panna toimeen tutkimus, jotta totuus tulisi ilmi.

Markuksesta tuntui kuin olisi murheen henki huokunut näytelmän pimeydessä, kuin kamala yö olisi peittänyt kaikki.

– Oh! lausahti hän tahtomattaan, siinä on hirviö vaanimassa pimeän luolansa pohjalla!

Ihmisiä alkoi sillävälin pysähtyä akkunan eteen. Siellä olivat läheisen paperikaupan omistajat rouvat Milhomme, jotka olivat jättäneet myymälänsä nähdessään kansanjoukon. Vaalea, pitkä, lempeännäköinen rouva Alexandre ja yhtä pitkä, mutta tumma ja ankara rouva Edouard, olivat sitä enemmän kauhuissaan kun jälkimmäisen poika Viktor kävi veljien koulua, jota vastoin Sébastien, edellisen poika, oli Simonin oppilas. He kuuntelivat neiti Rouzaireä, joka joukon keskellä kertoi yksityisseikkoja tapahtumasta, sillä aikaa kun odotettiin pormestarin ja santarmien tuloa.

– Olin eilen illalla Kapusiinikappelissa, tuossa liikuttavassa juhlallisuudessa, ja Zéphirin oli myöskin siellä muutamien koulutoveriensa, vuoden ensimmäisten rippilasten kanssa. Me ihailimme häntä kaikki, hän näytti pieneltä enkeliltä.

– Minun poikani Viktor ei ollut siellä, hän on vasta yhdeksän vuotias, sanoi rouva Edouard. Mutta oliko Zéphirin aivan yksin siellä? Eikö kukaan saattanut häntä kotiin?

– Oh! selitti opettajatar, tästä on vaan muutama askel kappeliin. Minä tiedän että veli Gorgiaan toimena on saattaa kotiin ne lapset, joiden vanhemmat eivät voi tulla heitä hakemaan, ja jotka asuvat

kauempana. Sitä paitsi oli rouva Simon pyytänyt minua pitämään huolta Zéphirinistä, ja minä toin hänet kotiin. Hän oli hyvin iloinen, hän aukasi akkunan luukut, jotka hän oli ainoastaan työntänyt kiinni, ja hyppäsi akkunasta sisään, nauraen, laskien leikkiä ja sanoen, että se tie oli paljon lyhempi ja mukavampi. Jäin hetkeksi odottamaan että hän sytyttäisi kynttilän.

Markus oli lähestynyt ja kuunteli tarkkaavaisesti. Hän kysyi:

– Mitä kello oli silloin?

– Täsmälleen kymmenen, vastasi neiti Rouzaire. Saint-Martinin kello löi juuri.

Ihmisiä värisytti. Se että poikaraukka oli hypännyt sisään huoneeseen, jossa hän pian oli saava niin surkean lopun, liikutti sydämiä. Ja rouva Alexandre teki lempeästi huomautuksen, joka hänelle johtui mieleen.

– Ei ollut ollenkaan varovaista, että lapsi sai nukkua yksin tässä syrjäisessä, kadunpuoleisessa huoneessa. Luukut olisi pitänyt teljetä yöksi.

– Oh! hän kyllä sulki ne, sanoi neiti Rouzaire.

Markus sekaantui taas keskusteluun.

– Sulkiko hän ne eilen illalla teidän läsnäollessanne?

– Ei, en voi sanoa sitä. Kun jätin hänet mennäkseni huoneeseeni, oli hän sytyttänyt kynttilän ja järjesteli kuvia pöydällä, avonaisen akkunan edessä.

Mignot vuorostaan puuttui puheeseen.

– Tämä akkuna huolestutti herra Simonia, hän olisi suonut voivansa antaa pienokaiselle toisen huoneen. Hän kehoitti usein lasta sulkemaan huolellisesti akkunaluukut. Mutta minä luulen, ettei hän totellut häntä.

Munkit olivat päättäneet lähteä huoneesta. Isä Philibin oli, pantuaan sanomalehden ja kirjoituskaavan pöydälle, seisonut äänettömänä, katsellut ja kuunnellut, seuraten etenkin Markuksen jokaista sanaa, jokaista liikettä. Veli Fulgentius oli silläaikaan yhä antanut valitusten kaikua. Jesuiitta, joka näytti haluavan lukea nuoren opettajan silmistä hänen ajatuksiaan, sanoi vihdoin.

– Te pidätte siis mahdollisena, että joku yökuleksija nähdessään lapsen yksinään huoneessa on tullut sisään ikkunasta?

Markus oli niin varovainen, ettei ilmaissut mielipidettään.

– Oh! minä en ajattele mitään, oikeuden tehtävä on syyllisen etsiminen ja löytäminen... Muuten on vuode koskematon, lapsi oli jo riisuutunut ja oli luultavasti juuri nukkumaan menossa, tämä näyttää todistavan että rikoksen on täytynyt tapahtua hyvin vähän kymmenen jälkeen. Otaksukaamme että lapsi järjesteli kuviansa neljänneksentunnin, korkeintaan puoli tuntia. Sitten hän varmaankin olisi huutanut nähdessään tuntemattoman tunkeutuvan sisään, ja joku olisi epäilemättä kuullut sen... Te ette kuulleet mitään, neiti?

– En mitään, vastasi opettajatar. Itse minä paneuduin levolle puoli yksitoista. Kadulla oli kaikki aivan rauhallista. Heräsin vasta yhden aikaan aamulla rajuilmaasta.

– Kynttilä on palanut ainoastaan vähäsen, huomautti Mignot. Murhaaja puhalsi sen varmaankin sammuksiin poistuessaan ikkunan kautta, jonka hän jätti selko selälleen, niinkuin se oli silloin kun minä tulin paikalle.

Tämä huomautus, joka jonkun verran vahvisti arveluita että hurja ja väkivaltainen yökuleksija oli kuristanut kuoliaaksi lapsen, antoi ajattelemista kauhistuneelle joukolle, Mutta kukaan ei tahtonut saattaa itseään selkkauksiin, jokainen piti mietteensä mahdolltomuuksista ja epätodennäköisyyksistä omana salaisuutenaan. Kun pormestari ja santarmit viipyivät, kysyi isä Philibin hetken äänettömyyden jälkeen.

– Herra Simon ei siis ole Mailleboisissa?

Mignot, joka ei voinut tointua peljästyksensä, katseli häntä kauhistuneena. Myöskin Markus hämmästytti ja kysyi.

– Simon on luultavasti kotonaan... Eikö hänelle sitten ole ilmoitettu?

– Ei, toden totta! huudahti opettaja. Minä olen kokonaan päästä pyörällä!.. Herra Simonilla oli eilen pidot Beaumontissa, mutta hän palasi aivan varmaan yöllä takaisin. Hänen vaimonsa on hiukan sairas, he eivät varmaankaan ole nousseet vielä.

Kello oli jo puoli kahdeksan, mutta myrskyinen taivas oli yhä niin raskas ja matala, että tässä yksinäisessä torin kulmassa oli kuin aamu olisi vasta hämärtänyt. Apuopettaja läksi Simonia hakemaan. Kaunis herääminen siitä tulee, sanoi hän, ja olikin se hauska sanoma, joka hänen oli vietävä esimiehelleen. Simon oli pienen juutalaisen kellosepän poika Beaumontista ja hänellä oli kolme vuotta vanhempi veli David. Hän oli viidentoista ja hänen veljensä kahdeksantoista vuotias, kun heidän isänsä, joka oikeusjutuissa oli menettänyt omaisuutensa, kuoli äkkiä. Kolme vuotta myöhemmin kuoli äitikin suuressa puutteessa. Simon meni normaalikouluun ja päästyään sieltä hyvillä todistuksilla varustettuna, rupesi hän apuopettajaksi Dherbecourtiin, suureen, läheisyydessä olevaan linnoitukseen, missä hän viipyi lähes kymmenen vuotta. Siellä hän kahdenkymmenenkuuden vuoden vanhana nai rakkaudesta Rachel Lehmannin, Trou-kadun varrella asuvan räätälin tyttären. Räätälillä oli Mailleboisissa jotakuinkin suuri ostajakunta. Rachel oli erinomaisen kaunis, tummaverinen nainen, hiuksensa olivat komeat, silmänsä suuret ja hyväilevät, ja hänen miehensä rakasti häntä tulisella jumaloimisella. Kaksi lasta heillä oli, pieni neljänvuotias poika Josef ja kaksivuotias tyttönen Sarah. Simon oli hyvin ylpeä siitä että hänellä kolmenkymmenenkahden vuoden ikäisenä oli virka Mailleboisissa, jossa hän jo oli ollut kaksi vuotta, sillä niin nopea yleneminen oli harvinaista opettajien joukossa.

Markus ei suosinut juutalaisia, ja se johtui jostakin perinnöllisestä epäluulosta ja vastenmielisyydestä, joiden syytä hän ei koskaan ollut koettanutkaan selvittää itselleen huolimatta suuresta vapaamielisyydestään. Mutta kuitenkin hän normaalikoulun ajoilta muisteli ystävyydellä Simonia, jota hän kutsui sinuksi. Hänen mielestään Simon oli erittäin etevä, hyvä opettaja, ja tunsu täydellisesti velvollisuutensa. Mutta Markus piti häntä liian pelkurimaisena, liian puustaviin kiintyneenä sääntöjen orjana, joka liian tarkasti noudatti määräyksiä, aina pelkäsi joutuvansa huonoihin kirjoihin ja tekevänsä sellaista, joka ei ollut esimiesten mieleen. Hän huomasi Simonissa hänen rodulleen ominaisen nöyryyden, arkuuden ja pelon, joka johtui vuosisatoja kestäneestä vainosta. Simonilla olikin syytä olla varovainen, sillä hänen nimityksensä Mailleboisiin, tähän pieneen papilliseen kaupunkiin, jossa oli veljien koulu ja mahtava Kapusiinien veljeskunta, oli melkein ollut häväistys. Ja hän saikin anteeksi sen että oli juutalainen ainoastaan ehdottoman nuhteettomalla esiintymisellä ja tuomalla ilmi hartaan isänmaallisuutensa, siten että hän oppilailleen ylisteli asestettua Ranskaa ennustaen sille mainetta ja maailman valtaa.

Simon ilmestyi yhtäkkiä Mignotin seuraamana. Hän oli pieni, laiha ja hermostunut mies, ja hänellä oli lyhyeksi leikattu, punertava tukka ja ohut parta. Hänen siniset silmänsä olivat lempeät, suu oli hieno, nenä suuri ja kapea juutalaisena; mutta kasvot olivat jotakuinkin ilmeettömät, epämääräiset ja rauhattomat, mitättömän näköiset. Tällä hetkellä oli hän niin typertynyt kamalasta uutisesta, että häntä olisi voinut luulla juopuneeksi, kun hän saapui hoiperrelle, änkyttäen, vapisevin käsin.

– Onko se mahdollista, suuri Jumala! moinen julmuus, tuollainen ilkityö!

Tultuaan akkunaa eteen, pysähtyi hän aivan murtuneena, tuijottaen pieneen ruumiiseen, voimatta lausua sanaakaan. Koko hänen ruumiinsa yhä vapisi. Paikalle saapuneet ihmiset, munkit, paperikauppiat ja opettajat katselivat häntä ääneti, ihmetellen sitä ettei hän itkenyt.

Markus sääli häntä sydämensä pohjasta ja tarttui hänen käsiinsä.

– Kas niin, toveri, sinun täytyy rohkaista mieltäsi, tarvitset kaiken voimasi.

Mutta kuuntelematta häntä kääntyi Simon apuopettajan puoleen.

– Rukoilen teitä, Mignot, menkää vaimoni luokse. En tahdo, että hän saa nähdä tätä. Hän rakasti suuresti veljenpoikaansa, ja hän on niin sairas ettei hän voi kestää tätä kamalaa näkyä.

Nuoren miehen lähdettyä jatkoi hän murtuneella äänellä.

– Oi! mikä herääminen! Sattumalta makasimme myöhäiseen. Rachel raukkani nukkui: ja kun en tahtonut häiritä hänen lepoaan, makasin silmät auki, mietiskellen, uneksien loma-ajan iloista... Yöllä olin herättänyt hänet tullessani kotiin, eikä hän rajuilman vuoksi ollut saanut unta ennen kello kolmea.

– Milloinka tulit sitten kotiin? kysyi Markus.

– Täsmälleen kahtakymmentä minuuttia vailla kaksitoista. Vaimoni kysyi minulta kelloa ja minä katsoin.

Neiti Rouzaire näytti hämmästyneeltä ja huomautti ääneen.

– Mutta siihen aikaan ei Beaumontista tule mitään junaa.

– Minä en palannutkaan junalla, selitti Simon. Pidot kestivät kauemmin, minä myöhästyin puoli yhdentoista junasta ja päätin kulkea jalkaisin nuo kuusi kilometriä, etten olisi ollut pakotettu odottamaan kahdentoista junaa... Minulla oli kiire vaimoni luo.

Isä Philibin oli yhä ääneti ja yhtä tyyneen näköisenä; mutta veli Fulgentius ei voinut kauempaa hillitä itseään ja hän alkoi kysellä.

– Kahtakymmentä minuuttia vailla kaksitoista, rikos oli varmaankin tehty silloin... Ettekö nähneet tai kuulleet mitään?

– En mitään. Tori oli autio, rajuilma pauhasi jo etäisyydessä... Minä menin sisään tapaamatta ketään ihmistä. Koko talo oli hiljainen.

– Teille ei siis johtunut mieleen mennä katsomaan oliko Zéphirin raukka onnellisesti palannut kappelista ja nukkuiko hän? Teillä ei siis ollut tapana pistäytyä hänen luonaan iltasilla.

– Ei. Lapsi kulta oli jo aika neuvokas poika, me annoimme hänelle niin suuren vapauden kuin mahdollista. Kaikki näytti sitäpaitsi niin rauhalliselta, että en voinut ajatellakaan mennä, häntä häiritsemään. Nousin suoraan huoneeseemme koettaen olla niin hiljaa kuin voin. Suutelin nukkuvia lapsiani, paneuduin heti maata ja puhelin hiljaa vaimoni kanssa iloisena siitä, että hän oli vähän parempi.

Isä Philibin nyökäytti myöntävästi päätään ja sanoi vihdoin.

– Tämä kaikki on aivan selvää.

Kaikki läsnäolevat näyttivät pitävän uskottavampana sitä arvelua, että joku yökuleksija on puoli yhdentoista aikana tehnyt tämän työnsä, tullut sisään akkunasta ja paennut samaa tietä. Se mitä Simon kertoi, vahvisti neiti Rouzairin tiedonantoja. Ja molemmat neidit Milhomme väittivätkin iltayöstä nähneensä erään epäilyttävän näköisen miehen kuleksivan torilla.

– Kaduilla kulkee niin paljon huonoja ihmisiä! päätti jesuiitta-isä. Toivokaamme että poliisi saa kiinni murhaajan, vaikka se tehtävä ei olekaan helppo.

Markus yksin oli epä tietoinen ja tyytymätön. Vaikka hän ensimmäiseksi lausui arvelun, että murhaaja olisi tuntematon yökuleksija, oli hän sittemmin huomannut sen olevan hyvin vähän todenmukaista. Olihan luultavampaa että murhaaja tunsikin lapsen ja puhutteli häntä ensin mairitellen ja rauhoittaen. Sitten oli varmaankin inhoittava kiusaus syntynyt ja hurja ilkityö, väkivaltaisuus ja murha olivat olleet seurauksena. Mutta tämä kaikki oli niin hämärää että Markus äkkiä taas vaipui epätietoisuuteen, vastakkaisten arvelujen tuskalliseen ristiriitaisuuteen. Hän sanoi Simonille ainoastaan häntä tynnyttääkseen.

– Kaikki todistukset käyvät samaan suuntaan, totuus on pian tuleva ilmi.

Nyt palasi Mignot, saatuaan rouva Simonin pysymään huoneessaan. Samassa saapui myöskin pormestari Darras, muassaan kolme santarmia. Muurausurakoitsija Darras, joka oli saavuttamaisillaan sievän varallisuuden, oli neljänkymmenen kahden vuoden vanha, hänen kasvonsa olivat pyöreät, heikosti punertavat ja parrattomat, hiuksensa vaaleat ja lyhyeksi leikatut. Hän antoi heti sulkea akkunaluukut, asetti kaksi santarmia akkunan eteen, ja kolmannen sisäänkäytävään vartioimaan huoneen ovea, joka oli yksinkertaisella salvalla suljettu. Zéphirin ei koskaan pannut sitä lukkoon. Pormestari oli heti sähköttänyt Beaumontin oikeusistuimelle, ja nyt odotettiin tuomareita, joiden piti saapua ensimmäisellä junalla. Kun isä Philibin ja veli Fulgentius puhuivat palkintojen

jaosta, jonka piti tapahtua iltopäivällä, kehoitti Darras heitä toimittamaan kaikki valmiiksi ja sitten tulemaan takasin, sillä valtion prokuraattori varmaankin tahtois kysellä heiltä jotain sanomalehdestä ja kirjoituskaavasta, jotka löydettiin ruumiin vierestä. Sillääikaa kun santarmit suurella vaivalla hillitsivät yhä kasvavaa, kiihoittunutta ja räyhäävää ihmisjoukkoa, odottivat Simon, Darras, Markus, neiti Rouzair ja Mignot suuressa koulusalissa, jonne aurinko paistoi leveästä leikkipihalle päin olevasta akkunasta.

Kello kahdeksan alkoi yhtäkkiä ankarasti sataa. Sitten taivas selkeni ja tuli ihana päivä. Tuomarit saapuivat vasta yhdeksän aikaan. Itse valtion prokuraattori Raoul de la Bissonnière saapui paikalle, tutkintotuomari Daixin seuraamana. Molemmat olivat hämmästyksissään rikoksen suuruudesta, ja he aavistivat tästä kehittyvän suuren jutun. La Bissonnière, joka oli pieni, siro ja tumma mies ja jolla oli keikarimaiset, säännöllisen poskiparran ympäröimät kasvot, oli äärettömän kunnianhimoinen eikä voinut neljänkymmenenviiden vuoden ikäisenä tyytyä nopeaan ylenemiseensä, vaan vaani aina huomiota herättäviä oikeusjuttuja, joiden avulla hän voisi päästä muuttamaan Pariisiin. Siellä hän toivoi saavuttavansa korkean aseman notkean taitavuutensa ja sen kunnioituksen avulla, jota hän kaikkia mahtavia kohtaan aina osoitti. Daix sitä vastoin oli suuri ja kuiva mies ja hänen kasvonsa olivat terävät kuin veitsen terä. Hän oli erittäin tarkka tutkintotuomari ja kokonaan kiintynyt toimeensa. Hän oli levoton ja arka luonteeltaan, ja hänen ruma, keikaileva ja tuhlaavainen vaimonsa, jota heidän köyhyytensä suututti, kiusasi ja vaivasi häntä katkeruudellaan ja moitti hänen kunnianhimonpuutettaan. Molemmat saapuivat kouluun ja tahtoivat heti mennä huoneeseen, jossa rikos oli tapahtunut tutkiakseen sen ensin, ennenkuin ryhtyivät mihinkään kuulusteluihin.

Simon ja Darras saattoivat heitä, jota vastoin Markus, neiti Rouzair ja Mignot jäivät odottamaan suureen saliin, jonne isä Philibin ja veli Fulgentius taaskin pian saapuivat. Kun tuomarit palasivat, olivat he jo tutkineet kaikki rikokseen kuuluvat seikat, heille oli kerrottu pienimmätkin tunnetut yksityiskohdat. Ja he toivat mukanaan huoneesta löydetyn sanomalehden ja kirjoituskaavan, jota he näyttivät pitävän erityisen tärkeänä. Istuuduttuaan opettajan pöydän ääreen alkoivatkin he heti tutkia niitä, jutellen keskenään, ja he näyttivät kaavaa molemmille opettajille Simonille ja Markukselle, samoin kuin myöskin opettajattarelle ja munkeille. Tämä kaikki tapahtui ainoastaan asian selvittämiseksi, koska saapuvilla ei ollut kirjuria, joka olisi pitänyt pöytäkirjaa.

– Nämä kaavat, sanoi Markus, ovat käytännössä kaikissa kouluissa, sekä maallisissa että hengellisissä.

– Aivan niin, myönsi veli Fulgentius, niitä käytetään meillä ja samoin luultavasti täälläkin.

La Bissonnière tahtoi tietää tarkemmasti.

– Muistatteko, kysyi hän Simonilta, antaen oppilailleen kirjoitettavaksi tämän kaavan: "Rakastakaa toinen toistanne", te olisitte varmaankin huomannut sen?

– Tätä kaavaa ei ole koskaan käytetty minun luokallani, vastasi Simon suoraan. Niinkuin sanoitte, herra, minä kyllä muistaisin sen.

Prokuraattori teki saman kysymyksen veli Fulgentiukselle ja hän vastasi hieman epäillen.

– Minulla on apunani kolme veljeä, Isidore, Lazarus ja Gorgias ja minun on siis vaikea sanoa mitään.

Sitten lisäsi hän syvän hiljaisuuden vallitessa.

– Ei, ei, tämä kaava ei ole koskaan ollut meillä käytännössä, minä olisin kyllä nähnyt sen.

Tuomarit eivät puhuneet siitä sen enempää, sillä he eivät tahtoneet näyttää kuinka suuri merkitys heidän mielestään tällä asialla todellakin oli. He lausuivat kuitenkin kummastelevansa sitä ettei revittyä kulmaa oltu löydetty.

– Eikö joskus ole tapana, kysyi Daix, painaa kirjoituskaavojen kulmaan koulun leima?

– Kyllä joskus, täytyi veli Fulgentiuksen vastata.

Mutta Markus huudahti:

– Minä puolestani en ole koskaan leimannut kirjoituskaavoja. Meillä ei koskaan tehdä sitä.

– Anteeksi, selitti Simon tynesti, minulla on ollut tapana käyttää leimalla varustettuja kirjoituskaavoja. Mutta niissä on leima alhaalla, tässä paikassa.

Huomatessaan tuomarien silminnähtävän neuvottomuuden, naurahti isä Philibin, joka siihen asti oli ääneti kuunnellut.

– Tämä todistaa kuinka vaikeaa on saada totuus selville... Katsokaahan herra prokuraattori esimerkiksi tuota mustetäplää. Jotkut ovat jo olleet huomaavinaan siinä epäselviä kirjaimia, jonkunlaisen nimimerkin. Minä puolestani luulen sitä mustetahraksi, jota oppilas on koettanut raapia pois sormellaan.

– Onko sitten tavallista että opettajat panevat nimimerkin kaavoihin.

– Kyllä, myönsi veli Fulgentius, se on meillä tapana.

– Me taasen, sanoivat yhtäkaa Simon ja Markus, me emme kunnalliskouluissa sitä tee.

– Te erehdytte, sanoi neiti Rouzaire. minä puolestani panen niihin joskus nimikirjaimeni, vaikka en merkitsekään niitä koulun leimalla.

La Bissonnière lopetti keskustelun, sillä hän tiesi kokemuksesta mihin kinasteluihin tällaiset vähäpätöiset kysymykset voivat viedä. Asia oli tutkittava oikeudessa. Sitten hän kuunteli kertomusta siitä kuinka rikos oli keksitty. Mignot kertoi kuinka avonainen akkuna oli herättänyt hänen huomiotansa, ja kuinka hän oli huutanut nähdessään pienen, julmasti rääkätyn ruumiin. Neiti Rouzaire selitti kuinka hän oli rientänyt paikalle, ja kertoi sitten kaikki yksityisseikat edellisen päivän jumalanpalveluksesta, kuinka hän oli saattanut Zéphirinin ikkunan luo ja kuinka tämä oli siitä hypännyt sisään. Isä Philibin ja veli Fulgentius vuorostaan kertoivat kuinka he sattumalta olivat tulleet paikalle, kuvailivat minkälainen huone oli ollut heidän saapuessaan ja osoittivat tarkasti paikan missä oli ollut paperikäärö, jonka he aivan yksinkertaisesti olivat aukaisseet ja sitten panneet pöydälle. Ja Markus taas luetteli ne muutamat havainnot, jotka hän oli tehnyt, tultuaan muiden jälkeen paikalle.

Sitten La Bissonnière kysyi kääntyen Simonin puoleen.

– Sanoitte, että palasitte kotiin kahtakymmentä vailla kaksitoista, ja että koko talo teistä näytti rauhalliselta... Vaimonne nukkui.

Mutta Daix uskalsi keskeyttää.

– Herra prokuraattori, eikö olisi tarpeellista että rouva Simon olisi läsnä? Eikö hän voisi tulla alas hetkeksi?

La Bissonnière nyökäytti myöntävästi päätään, ja Simon meni hakemaan vaimoansa, jonka kanssa hän pian palasi takasin.

Puettuna hyvin yksinkertaiseen aamupukuun oli Rachel niin kaunis, että kaikkien täytyi ihailia häntä kun hän syvän hiljaisuuden vallitessa astui sisään. Hän oli täysin kehittynyt juutalainen kaunotar, hänen kasvonsa olivat hienot, hiukset mustat ja komeat, kasvojen väri kullan hohtava, silmät suuret hyväilevät, huulet punaiset ja hampaat loistavan valkoiset. Hän oli luonteeltaan vähän velto ja oli sulkeutunut kotiinsa miehensä ja lastensa seuraan niinkuin itämaalainen nainen sulettuun puutarhaansa. Simon oli panemaisillaan ovea kiinni, kun heidän kaksi vahvaa, reipasta lastansa Joseph ja Sarah, joista toinen oli neljän ja toinen kahden vuoden vanha, tunkeutuivat sisään huolimatta siitä, että heitä oli kielletty tulemasta alas; he koettivat piiloutua äitinsä hameisiin ja tuomarit kehoittivat jättämään heidät rauhaan.

Kohtelias La Bissonnière, johon näin suuri kauneus ei voinut olla vaikuttamatta, alkoi huilunheleällä äänellä kysellä.

– Rouva, oliko kello kahtakymmentä minuuttia vailla kaksitoista kun teidän miehenne saapui kotiin?

– Oli, herra, tullessaan hän katsoi seinäkelloa; ja kun kello löi kaksitoista oli hän paneutunut maata ja me keskustelimme puoliääneen etteivät lapset heräisi.

– Mutta ettekö te, rouva, ennen puolisonne tuloa, puoli yhdestätoista puoli kahteentoista, kuulleet mitään askeleita, ääniä, taistelun melua tai tukahutettuja huutoja.

– En, herra, en niin mitään. Minä nukuin, puolisoni vasta herätti minut astuessaan huoneeseen... Minä olin hänen lähtiessään ollut jotakuinkin sairas, ja hän oli iloinen siitä että olin parempi, hän nauroi ja laski leikkiä niin että minun täytyi pyytää häntä olemaan hiljaa, ettei hän häiritsisi muita, sillä niin hiljaista oli kaikkialla... Oh! kukapa olisi aavistanut että niin hirveä onnettomuus oli meitä kohdannut!

Hän oli ankarassa mielenliikutuksessa, kyyneleet virtasivat pitkin hänen poskia ja hän kääntyi miehensä puoleen ikäänkuin häneltä hakien voimaa ja lohdutusta. Ja Simon itki myöskin nähdessään vaimonsa itkevän, unohti missä he olivat ja otti hänet syliinsä ja suuteli häntä hellästi. Lapset katselivat heihin levottomina, ja hetkeksi valtasi kaikki syvä liikutus ja sääli.

– Olin vähän ihmeissäni siitä, että mieheni tuli siihen aikaan, jatkoi rouva Simon. Päästyään vuoteeseen kertoi hän minulle asian laidan.

– Minä en voinut olla menemättä pitoihin, selitti Simon; ja olin niin harmissani kun näin puoli yhdentoista junan jättävän, että päätin heti lähteä jalkaisin kotiin, sillä muutoin olisi minun täytynyt odottaa puoliyön junaa. Yö oli hyvin lämmin ja kaunis... Yhden tienoissa, kun rajuilma jo oli alkanut, kerroin kuinka olin viettänyt iltani ja puhelin hiljaa vaimoni kanssa, hän kun ei voinut saada unta. Tämän vuoksi olimme vielä vuoteessa tänä aamuna kuoleman ollessa vieraana talossa.

Rachel oli taas ruvennut itkemään ja Simon syleili häntä uudelleen.

– No niin, rakkaani! Me rakastimme pienokaista koko sydämeistämme, me kohtelimme häntä niinkuin omaa lastamme, omatunto ei voi mistään nuhdella meitä tässä kauheassa onnettomuudessakaan.

Se oli läsnäolioidenkin mielipide. Pormestari Darras sanoi suuresti kunnioittavansa Simonia opettajana. Mignot ja neiti Rouzair, vaikkakaan he eivät ollenkaan pitäneet juutalaisista, olivat yhtä mieltä siitä, että Simon kaikin voimin koetti saada syntyperänsä anteeksi käyttäytymällä moitteettomasti. Isä Philibin ja veli Fulgentius puolestaan pysyivät puolueettomina, ikäänkuin olisivat asiaan kuulumattomia, ja he vaan äänettöminä katselivat terävillä silmillään ympärilleen, tutkien henkilöitä ja asioita. Tuomarit, joista asia näytti pimeältä kuin yö, lukuunottamatta sitä arvelua että joku tuntematon henkilö oli akkunan kautta päässyt sisään ja paennut jälleen, saivat tyytyä siihen mitä olivat huomanneet. Ainoastaan se oli varma että rikos tapahtui puoli yhdentoista ja yhdentoista välillä; itse tämä inhoittava ja raaka rikos oli täydelleen pimeyden peitossa.

Markus jätti virkamiehet järjestämään joitakuuta yksityisseikkoja ja lähti syömään aamiaista syleiltyään veljellisesti Simonia. Äskenen kohtaaminen Simonin ja hänen vaimonsa välillä ei ollut mitään uutta hänelle, sillä hän tiesi, kuinka syvästi he rakastivat toisiaan. Mutta hänelle oli tullut kyyneleitä silmiin kun hän näki niin paljon rakkautta ja hyvyyttä. Saint-Martinin kello löi juuri kahtatoista, kun hän saapui torille, missä tungos oli jo niin suuri että hänen oli vaikea raivata itselleen tietä. Sitä mukaa kuin tieto rikoksesta levisi, tuli kaikkialta joukottain ihmisiä, jotka tungeskelivät suljetun ikkunan edessä, niin että santarmeilla oli täysi työ sitä suojellessaan. Täydellisesti vääristyneet, liioitellut ja kamalat kertomukset kiertelivät suusta suuhun, herättivät vihaa ja yllyttivät kiihoittunutta kansajoukkoa. Kun Markus vihdoinkin pääsi tungoksen läpi, puhutteli häntä eräs pappi.

– Tulette koululta, herra Froment, ovatko kaikki nuo hirvittävät seikat tosia?

Se oli abotti Quandieu, Saint-Martinin kirkkoherra, neljänkymmenenkolmen vuotias suuri ja vahva mies, jonka kasvot olivat lempeät ja hyvät, silmät kirkkaan siniset, posket pyöreät ja leuka pehmeä. Markus oli tutustunut häneen rouva Duparquen luona, jonka ystävä ja rippi-isä hän oli; ja vaikka Markus ei ylipäänsä pitänyt papeista tunsikin häntä tätä kohtaan jonkun verran kunnioitusta, sillä hän tiesi hänen olevan suvaitsevaisen ja oikeamielisen miehen ja sitä paitsi enemmän tunteellisen kuin järkevän.

Muutamin sanoin Markus kertoi asiat, jotka jo itsessäänkin olivat tarpeeksi kauheat.

– Herra Simon raukka, sanoi kirkkoherra säälivällä äänellä, mikä suru se mahtaakaan olla hänelle, sillä hän rakasti suuresti veljenpoikaansa ja kohteli tätä erittäin hyvin! Minä olen itse nähnyt todistuksia siitä.

Tämä vapaaehtoinen arvostelu miellytti Markusta, joka vielä hetken keskusteli papin kanssa. Silloin lähestyi eräs kapusiinimunkki, isä Theodosius, sen pienen veljeskunnan esimies, joka hoiti jumalanpalvelusta läheisyydessä sijaitsevassa kappelissa. Hän oli komea mies, kasvonsa olivat kauniit, silmänsä suuret ja tuliset ja mahtava parta teki hänet majesteettillisen näköiseksi. Hän oli suosittu rippi-isänä ja salaperäisesti vaikuttava kaunopuhuja, jonka lämmittävää ääntä kuuntelemaan kaikki uskovaiset riensivät. Vaikkakin hän oli salaisessa taistelussa kirkkoherra Quandieun kanssa, osoitti hän nuorempana ja halvempana Herran palvelijana tälle nöyrää kunnioitusta. Hän alkoi heti puhua mielenliikutuksestaan ja surustaan. Lapsi raukka oli edellisenä iltana kappelissa herättänyt hänen huomiotansa! Kuinka syvä olikaan hänen hartautensa ollut, hän oli oikea taivaan enkeli, kiharatukkainen vaalea kerubiini! Markus oli heti isä Theodosiuksen puheen alussa sanonut jäähyväiset, sillä hän tunsikin häntä kohtaan voittamatonta vastenmielisyyttä ja epäluottamusta. Taas läksi hän kotiin päin, mutta hänet pysäytettiin uudelleen. Ystävällisesti lyötiin häntä olalle.

– Kas! Férou!.. Tekö Mailleboisissa.

Férou oli opettajana Moreuxissa, pienessä neljän kilometrin päässä Jonvillestä olevassa yksinkertaisessa kunnassa, jossa ei edes ollut omaa kirkkoherraa, vaan jossa sielunhoitajan virkaa toimitti Jonvillen kirkkoherra, apotti Cognasse. Férou viettikin siellä vaimonsa ja kolmen tyttärensä kanssa mitä kurjinta elämää. Hän oli pitkä, hintelä mies ja hänen vaatteensa näyttivät aina liian lyhyiltä. Hänen ruskeat hiuksensa seisoa törröttivät pitkässä luisevassa päässä, nenä oli hänellä käyrä, suu leveä ja leuka esiin pistävä, eikä hän koskaan tiennyt mitä tehdä suurilla jaloillaan ja suurilla käsillään.

– Tiedättehän, että vaimoni tati on maustekauppiaina Mailleboisissa. Me olemme täällä häntä tervehtimässä. Mutta kuinka halpamainen onkaan tuon pienen kyttyräselän murha! Siinäpä vasta tapaus, joka antaa tuolle kurjalle pappijoukolla tilaisuuden ruoskia meitä, kansan turmelijoita ja myrkyttäjiä!

Markus piti häntä hyvin terävänä miehenä, joka oli paljon lukenut, mutta tuskastunut ainaiseen köyhyyteen, tullut katkeraksi, ja jonka ajatukset senvuoksi mitä rajuimmalla tavalla liikkuvat kostontuomissa. Hän hämmästytti kuitenkin tämän huudahduksen katkeruutta.

– Kuinka, ruoskiako meitä? kysyi hän. Minä en ymmärrä mitä meillä on tämän kanssa tekemistä?

– Mitäkö on! te olette lapsellinen. Te ette tunne heitä; mutta kyllä saatte vielä nähdä kaikki mustatakit, kaikki hyvät isät ja rakkaat veljet toimessa... Sanokaa minulle, eivätkö he jo ole viitanneet sinnepäin että Simon itse on murhannut veljenpoikansa?

Silloin Markus suuttui. Férou meni todellakin liian kauas vihassaan kirkkoa kohtaan!

– Mutta teidän olette mieletön! Kukaan ei epäile, eikä uskaltaisikaan epäillä Simonia. Kaikki tunnustavat hänen rehellisyytensä. Kirkkoherra Quandieu juuri sanoi usein nähneensä todistuksia hänen isällisestä kohtelustaan poika raukkaa kohtaan.

Väkinäinen nauru tärisytti Féroun laihaa ja suurta ruumista, ja hiukset hänen pitkässä, hevosmaisessa päässään nousivat vielä enemmän pystyyn.

– Oh! te olette kovin naurettava. Luuletteko että he välittävät kurjasta juutalaisesta! Ansaitseeko saastainen juutalainen oikeutta? Teidän Quandieunne ja koko joukkio on sanova, mitä heidän on sanottava, jos tulee tarpeelliseksi että saastainen juutalainen tulee syylliseksi yhdessä kaikkien meidän jumalattomien, isänmaattomien, Ranskan nuorison turmelijoiden kanssa.

Ja kun Markus, jonka sydäntä alkoi kouristaa, yhä väitti vastaan, jatkoi Férou vielä kiivaammasti.

– No, te tiedätte hyvin mitä Moreuxissa tapahtuu. Minä näen siellä nälkää, minua halveksitaan, pidetään huonompana kuin kurjaa tientekijää, joka hakkaa piikiviä teillä. Apotti Cognasse sylkäisisi minua, jos hän kohtaisi minut mennessään messuun. Minulla ei ole joka päiväksi leipääkään, koska olen kieltäytynyt laulamasta kirkossa ja soittamasta kelloja... Te tunnette apotti Cognassen, te olette melkein nöyryyttäneet hänet täällä Jonvillessä saatuanne pormestarin puolelleen. Mutta sittenkin

te saatte taistella joka päivä, ja hän musertaisi teidät, jos voisi sen tehdä... Opettaja on vetojuhta, kaikkien palvelija, talonpojat häntä epäilevät, ja papit halusivat polttaa hänet roviolla saadakseen koko maan katkismuksen vallanalaiseksi.

Yhtä katkerasti hän jatkoi puhettaan ja luetteli kirottujen alkeisopettajien, kuten hän heitä kutsui, kaikki kärsimykset ja puutteet. Hän oli paimenen poika, oli kyläkoulussa osoittanut taipumusta lukemiseen ja myöhemmin saanut normaalikoulusta erinomaiset päästötodistukset. Hän oli aina kärsinyt rahanpuutetta, sillä ollessaan apuopettajana Mailleboisissa oli hän tehnyt sen tyhmyyden, että oli rehellisyydessään nainut erään yhtä köyhän puotineidin, ensin tehtyään hänet raskaaksi. Mutta oliko edes Markus, jonka vaimon isoäiti yhtä mittaa antoi heille lahjoja, paljon onnellisemmassa asemassa Jonvillessä velkojen aina uhkaamana ja alituoisessa taistelussa kirkkoherran kanssa säilyttääkseen arvonsa ja riippumattomuutensa? Kaikeksi onneksi oli hänellä apunaan tyttökoulun opettajatar, terävä-älyinen ja hyväsydäminen neiti Mazeline. Tämä oli auttanut häntä saamaan puolelleen kunnallisneuvosten ja koko kaupungin. Tapaus oli ehkä ainoa koko maakunnassa ja oli seurauksena onnellisista asianhaaroista. Ja olosuhteet Mailleboisissa, nehän täydensivät kuvaa! Siellähän oli neiti Rouzaire, joka oli kokonaan pappien ja munkkien vallassa, joka vei oppilaansa koulutunneilla kirkkoon, joka niin hyvin täytti sisarten tehtävät että veljeskunta piti tarpeettomana perustaa Mailleboisiin omaa tyttökoulu! Ja sitten Simon raukka, joka kyllä oli kunnan mies, mutta joka pelkäsi huonoa kohtelua senvuoksi että oli juutalainen ja sitä välttääkseen mielitteli kaikkia ja kumarsi syvään papeille, jotka myrkyttivät maan!

– Saastainen juutalainen hän on, lopetti Férou kiivaasti, eikä ole koskaan oleva muuta! Opettaja ja juutalainen samalla kertaa, se on jo liikaa! Saattepa nähdä, saattepa nähdä!

Ja hän katosi väkijoukkoon tehden rajuja liikkeitä, jotka saivat horjumaan koko hänen suuren ruumiinsa.

Markus jäi seisomaan katukäytävän reunalle ja kohautti olkapäitään pitäen häntä puolihulluna; sillä tämä kuvaus oli todellakin hänen mielestään suuresti liioiteltu. Mitä olisi hyödyttänyt vastaaminen tuolle miesraukalle, jonka järjen kurjuus lopulta oli hämmentävä? Ja hän läksi taas kulkemaan Kapusiinitorille päin, mutta kumminkin levottomana ja voimatta unhoittaa mitä oli kuullut.

Kello oli neljännestä vailla kaksitoista kun hän saapui kotiin, pieneen taloon Kapusiinitorin varrella. Vanhat rouvat ja Geneviève olivat odottaneet häntä neljännestunnin ajan pienessä ruokasalissa katetun pöydän ääressä. Rouva Duparque oli suutuksissaan tästä uudesta myöhästymisestä. Hän ei puhunut mitään, mutta se tapa, jolla hän istuutui ja hermostuneesti aukaisi ruokaliinansa, osoittivat selvästi kuinka moitittavana hän piti tällaista epäsäännöllisyyttä.

– Pyydän anteeksi, sanoi Markus, minä olin pakoitettu odottamaan tuomareita, ja torilla oli sellainen tungos etten enää tahtonut päästä kulkemaan.

Vaikka isoäiti oli päättänyt olla puhumatta, ei hän voinut pidättää huudahdusta.

– Toivon että te ette ainakaan aio puuttua tähän inhoittavaan juttuun.

– Minä myöskin toivon, vastasi Markus yksinkertaisesti, ettei minun tarvitsisi puuttua siihen ellei velvollisuuteni sitä vaadi.

Sittenkun Pélagie oli tarjonnut omelettia, paistettua lampaan lihaa ja perunakeittoa, kertoi hän kaikki mitä tiesi, luetteli kaikki yksityisseikat. Geneviève kuunteli vapisten kauhusta ja säälistä, ja hänen äitinsä, rouva Berthereau oli myöskin hyvin liikutettu. Hän koetti pidättää kyyneleitään heittäen tuontuostakin salaisen katseen rouva Duparqueen, ikäänkuin kysyäkseen mihin saakka hänen mielenliikutuksensa saisi mennä. Mutta tämä oli jälleen tullut äänettömäksi ja osoitti siten paheksuvansa kaikkea säännöttömyyttä. Hän sanoi vihdoinkin.

– Muistan selvästi että nuoruudessani eräs lapsi katosi Beaumontista. Se löytyi Saint-Maxentiuskirkon käytävän alta leikattuna neljään kappaleeseen: sydän vaan oli poissa... Epäiltiin että juutalaiset olivat tarvinneet sydämen happamatonta leipäänsä varten pääsiäisenä.

Markus katseli häntä silmät selällään.

– Te laskette leikkiä, isoäiti, te ette itsekään usko noihin häpäiseviin tyhmyyksiin.

Isoäiti katsoi häneen kylmillä, kirkkailla silmillään ja sanoi, vastaamatta suoraan kysymykseen.

– Se on vaan vanha muisto, joka johtui mieleeni... En tietysti syytä ketään.

Mutta Pélagie, joka juuri toi jälkiruokaa pöytään, uskalsi puuttua keskusteluun vanhan palvelijan tuttavallisuudella.

– Rouva on oikeassa kun ei syytä ketään, ja ihmisten pitäisi tehdä samoin kuin rouva... Koko kaupunki on kuohuisaan rikoksesta, ja on mahdoton aavistaakaan, mitä hirveitä kertomuksia liikkuu, ja minä kuulin juuri erään työmiehen huutavan, että veljien koulu olisi poltettava.

Nämä sanat synnyttivät syvän hiljaisuuden. Markus teki hämmästyksissään vilkkaan liikkeen, jonka hän heti hillitsi, pitäen parhaana salata ajatuksensa. Ja Pélagie lisäsi.

– Laskeeko rouva minut iltapäivällä palkintojenjakoa katsomaan. En luule että veljenpoikani Polydor saa mitään, mutta minusta olisi kuitenkin hauskaa olla siellä... Oi! Veli raukoille ei juhla varmaankaan tuota paljon iloa, nyt kun heidän paras oppilaansa on murhattu.

Rouva Duparque antoi suostumuksensa nyökäyttämällä päätään, ja sitten alettiin puhua muista asioista. Aamiaisen loppupuolta ilahutti naurullaan pikku Louise, joka oli ihmeissään katsellut isän ja äidin tavallisesti kirkkaita ja hymyileviä, mutta nyt levottomia kasvoja. Lopulla perhe jo keskusteli sydämmellisen ystävällisesti.

Iltapäivällä tapahtuva palkintojenjako veljien koulussa herätti suurta mielenkiintoa. Tämä juhlallisuus ei ollut milloinkaan ennen saanut kootuksi niin suurta väkijoukkoa. Ensiksikin se seikka, että isä Philibin, Valmarien kolleegion tarkastaja, johti toimitusta, antoi sille erityisen loiston. Saman kolleegion rehtori, jesuiitta-isä Crabot, joka oli kuuluisa vaikutusvallastaan seuraelämässä sekä siitä merkityksestä, joka hänellä luultiin olevan aikansa tapahtumiin nähden, oli myös siellä osoittaakseen julkisesti veljeskunnalle kunnioitustaan. Sitten oli siellä vielä eräs maakunnan vanhoillinen edusmies kreivi Hector de Sangleboeuf, joka vaimonsa, suuren juutalaisen pankkiirin, parooni Nathanin tyttären kautta oli tullut muutamien miljoonien markkojen sekä kauniin Désiraden linnan ja siihen kuuluvan maatilan omistajaksi. Mutta etupäässä kiihoitti mieliä aamulla keksitty rikos, ja juuri se täytti kuumeisella kohinalla tavallisesti niin aution ja rauhallisen Kapusiinitorin. Murhattu lapsiraukka oli ollut veljien oppilas. Ja hän oli ikäänkuin läsnä kaikkialla varjokkaassa pihassa, johon lava oli rakennettu ahtaiden tuolirivien eteen, hän oli läsnä isä Philibinin pitäessä ylistyspuhettaan laitokselle, sen erinomaisen etevälle johtajalle veli Fulgentiukselle ja hänen kolmelle apulaiselleen veli Isidorille, Lazarukselle ja Gorgiaalle. Tämä tunnelma kävi vieläkin selvemmäksi kun laiha ja luiseva veli Gorgias, jolla oli matala ja ankara otsa, musta kihara tukka, suuri kotkannenä, ulkonevat poskipäät ja paksujen huulien välistä näkyvät valkeat sudenhampaat, nousi lukeakseen luetteloa palkinnonsaaneista. Zephirin oli paras oppilas luokallaan ja oli saanut palkinnon kaikissa aineissa, niin että hänen nimeänsä mainittiin lakkaamatta; mustaan kauhtanaan ja valkeaan kaulukseen puettu veli Gorgias osasi niin hitaalla ja synkällä tavalla lausua tämän nimen, että joka kerta kasvava väristys puistatti kuulijoita. Joka kerralla tuntui kuin kuollut pienokaisraukka kutsua totellen olisi astunut esiin vastaanottamaan seppelettään ja kultalaitaista kirjaansa. Sepeleet ja kirjat kasautuivat pöydälle, ja yhä kamalammalta tuntui se tyhjiys ja hiljaisuus, joka seurasi jokaista huutoa, sillä makasihän vähän matkan päässä tämä erinomainen oppilas häväistynä ruumiina. Läsnaolijoiden liikutus kasvoi yhä, nyyhkytyksiä alkoi kuulua, samalla kun veli Gorgias yhä toisti tuota nimeä kohottaen huultaan tapansa mukaan niin että vasemmalla puolella valkeat hampaat pilkoittivat esiin puoleksi ivallisesti irvistäen.

Juhlallisuuden lopussa vallitsi ikävä mieliala. Huolimatta mahtavista vieraista, jotka olivat saapuneet osoittamaan veljille kiitollisuuttaan, oli ahdistus yhä lisääntynyt, ja levottomuus oli vallannut kaikki ikäänkuin jonkun vaaran uhatessa etäisyydessä. Pahin kaikesta oli kuitenkin poislähtö, jolloin sai kuulla kuinka torille keräytyneet joukot talonpoikia ja työmiehiä uhkailivat ja sadattelivat. Ne kamalat kertomukset, joista Pélagie oli puhunut, kiertelivät suusta suuhun kauhun valtaamassa joukossa. Muisteltiin erästä ilkeää juttua veljestä, jonka hänen esimiehensä olivat kätkenneet tietämättömiin, jotta hän ei joutuisi oikeuden eteen. Ja nyt kerrottiin kaupungilla

kaikellaisia kauheita juttuja niistä julmuuksista, joita muka koulussa tapahtui, mutta joista lapset eivät uskaltaneet puhua. Nämä jutut olivat tietysti yhä suurentuneet kierrellessään miehestä mieheen. Torilla tungeskelevain ihmisjoukkojen suuttumus näistä huhuista luonnollisesti yhä kiihtyi, kunnes he viimein alkoivat joutua vimmoihinsa. Syytökset alkoivat tulla varmemmiksi, kostonhimoisia huutoja kuului; pitiköhän syyllisen tälläkin kertaa päästä rangaistuksesta? eikö tuota veristen ilkitöiden pesäpaikkaa vieläkään suljeta? Ja kun mahtavat herrat kulkivat ohitse, kun munkinviitat ja papinkauhtanat alkoivat näkyä, heristettiin heille nyrkkiä, kuolemanuhkauksia kuului ja pilkkaava joukko ahdisti ivasanoja syytäen isä Crabotia ja isä Philibiniä, jotka kalpeina ja levottomina kulkivat ohi; veli Fulgentius antoi tarkasti sulkea koulunsa ovet.

Markus oli uteliaana katsellut tätä menoa eräästä akkunasta rouva Duparquen pienessä talossa; hetkeksi oli hän mennyt ulos kynnyksellekin paremmin kuullakseen ja nähdäkseen. Férou oli täydellisesti erehtynyt ennustaessaan, että juutalaista syytettäisiin rikoksesta, että maallikko-opettaja joutuisi koko raivostuneen papiston uhriksi. Aivan päinvastoin näyttivät asiat kääntyvän veljille vahingoksi. Kansan lisääntyvä suuttumus ja kuolemanhuudot osoittivat, että tapauksen seuraukset voivat ulottua hyvinkin laajalle, ne voivat levitä syyllisestä koko veljeskuntaan ja tulisi vaarallisiksi itse kirkollekin, jos syyllinen todellakin oli sen jäseniä. Markus mielti asiaa, mutta ei päässyt varmaan vakuutukseen, sillä hänestä tuntui pieninkin epäileminen liian rohkealta ja kunniattomalta. Isä Philibin ja veli Fulgentius olivat hänen mielestään käyttäytyneet aivan moitteettomasti ja täysin levollisesti. Hän koetti olla oikein suvaitsevainen ja oikeudenmukainen, sillä täydellisenä vapaa-ajattelijana vältti hän tunteitten valtaan joutumista. Ja hän odotti saavansa lisää tietoja tästä peloittavan salaperäisestä murhatapauksesta.

Mutta hänen seistessään siinä saapui pyhävaatteisiin puettu Pélagie, mukanaan veljenpoikansa, yksitoistavuotias Polydor Souquet, jolla oli kaunis, kultakantinen kirja kainalossa.

– Se on palkinto hyvästä käytöksestä! selitti Pélagie ylpeästi. Se on vielä parempi kuin palkinto luku- tai kirjoitustaidosta, eikö ole?

Asia oli niin että tyynen ja umpimielisen Polydorin laiskuus kummastutti itse veljiäkin. Hän oli kalpea ja suurikasvuinen lapsi, hänen hiuksensa olivat vaaleat, kasvonsa pitkät ja tylsät. Hän oli juopon tientekijän poika, ja hänen äitinsä oli kuollut varhain joten hän jäi elämään aivan omin valloin, silläaikaan kun isä hakkasi piikiviä teillä. Hän vihasi kaikkea työtä ja pelkäsi että hänenkin vuorostaan täytyisi ruveta piikiviä hakkaamaan, hän antoi sentähden tätinsä Pélagien uneksia että hänestä kerran tulisi munkki, ja hän kävi usein hänen kyökissään toivoen sieltä saavansa jotakin syötävää.

Huolimatta ilostaan oli Pélagie kiukuissaan torilla olevalle ihmisjoukolle.

– Kuuletteko, herra, kuuletteko noita anarkisteja! Kohdella sillä tavoin veljiä, jotka ovat niin alttiiksi-antavaisia, jotka niin rakastavat lapsia, jotka hoitavat heitä niin äidillisesti!.. Kuulkaahan! Polydor asuu isänsä kanssa Jonviilen tien varrella, kilometrin päässä täältä. No! Eilen illalla kirkonmenojen jälkeen tuli veli Gorgias häntä saattamaan portille asti, peläten että hänelle jotain paha tapahtuisi... Eikö niin Polydor?

– Niin. vastasi poika lyhyesti, kumealla äänellään.

– Ja heitä nyt syytetään ja uhkaillaan! jatkoi palvelijatar. Ajatelkaahan esimerkiksi veli Gorgias raukkaa, joka kulkee nuo kaksi kilometriä edestakaisin pimeässä yössä, ettei tälle pojalle mitään paha tapahtuisi. Eipä tosiaankaan luulisi tekevän mieli olla hyvä, kun saa syytöksiä ja uhkauksia palkakseen.

Markus tarkasteli lasta ja häntä kummastutti sen äänettömyys ja ulkokullattu uneliaisuus, johon se näytti olevan vaipunut kuin suloiseen lepoon. Hän ei kuunnellut enää Pélagieta, jonka pakinoista hän tavallisuuden mukaan ei välittänyt. Hän palasi takaisin pieneen saliin, jossa Geneviève luki jotain kirjaa ja rouva Duparque sekä rouva Berthereau olivat ryhtyneet tavalliseen kutomistyöhönsä jotain uskonnollista tarkoitusta varten. Nähdessään vaimonsa tuli Markus levottomaksi, sillä hän oli pannut kirjan pois ja oli sangen kiihtyneessä mielentilassa sen johdosta mitä ulkona tapahtui.

Hän tuli miestänsä vastaan ja melkein heittäytyi hänen kaulaansa, hän oli ihastuttavan kaunis mielenliikutuksessaan.

– Mitä siellä tapahtuu? kysyi hän. Rupeavatko ne tappelemaan?

Markus rauhoitti häntä. Silloin nosti rouva Duparque katseensa työstään ja toisti vakavasti mitä ennen oli sanonut,

– Markus, minä toivon että te ette puutu tähän ilkeään juttuun... Epäillä ja herjata veljiä, se on todellakin mieletöntä! Jumala on kostava omiensa puolesta.

II

Yöllä ei Markus voinut nukkua. Edellisen päivän tapahtumat kiusasivat häntä ja tuon kamalan ja salaperäisen murhan ongelma piti häntä valveella. Sillääikaa kun hänen vaimonsa lepäsi rauhallisesti hänen vierellään, ja pienestä lastensängystä kuului rakastetun Louisen säännöllinen hengitys, kävi hän uudelleen läpi jokaisen yksityisseikan, luokitti ja järjesti sen mitä oli tullut selville, koetti tunkea salaisuuden läpi ja saada selville totuuden.

Markuksella oli johdonmukainen ja selvä järki. Hänen kirkas ja terävä älynsä pyrki aina varmuuteen, ja siitä seurasi hänen rajaton totuudenrakkautensa. Hänen mielestään ei oikeata lepoa, todellista onnea voinut olla kuin varmuudessa, silloin kun se täydellisenä ja ratkaisevana oli hänen omassa olemuksessaan. Hän ei ollut suuri oppinut, mutta sen mitä hän tiesi tahtoi hän tietää varmasti, niin ettei hänen tarvinnut epäillä tietävänsä totuuden, kokeisiin perustuvan, horjumattoman totuuden. Hänen kärsimyksensä loppui samassa kun hänen epäilyksensä, ja silloin hän tuli jälleen iloiseksi ja onnelliseksi. Hänen totuudenrakkautelleen veti vertoja vain hänen halunsa opettaa muille totuutta, opettaa kaikkia totuutta rakastamaan ja ymmärtämään. Silloin tulivat näkyviin hänen suuret lahjansa ja hänen opetustapansa, joka teki selväksi, järjesti ja valaisi kaikki. Hänen tyyni vakuutuksensa tarttui muihin, hämärät käsitteet selkenivät ja näyttivät helpoilta ja yksinkertaisilta. Hän sai viehätystä ja elämää kuivimpiinkin aineisiin. Hän saattoi innostua kielioppiin ja laskentoon ja voi tehdä ne oppilailleen yhtä jännittäviksi kuin kertomukset. Hän oli todellakin opettajaksi syntynyt.

Tämän opettajataipumuksensa oli hän huomannut silloin, kun hän seitsemäntoista vuotiaana saapui täydentämään kivipiirustus-taitoaan Papon-Larochen luokse Beaumontiin. Hänen toimekseen oli annettu koulutaulujen valmistaminen, ja hän koetti tehdä ne vielä entistä yksinkertaisemmiksi. Hän olikin saanut aikaan mestariteoksia mitä selvyteen ja täsmällisyyteen tulee, ja siten hänelle selvisi että hänen elämäntehtävänsä, joka tuottaisi hänelle onnen, oli lasten opettaminen. Papon-Larochen luona oli hän myöskin tutustunut normaalikoulun johtajaan Salvaniin, ja tämä oli, huomattuaan hänen taipumuksensa, kehoittanut häntä täydellisesti antautumaan opettajatoimeen. Hän olikin nyt alkeisopettaja ja oli vakuutettu tehtävänsä jaloudesta, sekä tunsu itsensä onnelliseksi saadessaan täyttää sitä vähäpätöisessä kylässä. Hän rakasti niitä, joissa kehitysmahdollisuus vielä uinui heräämättömänä, ja se rakkaus ratkaisi hänen elämänsä. Tässä vaatimattomassa toimessa kasvoi hänen totuudenrakkautensa yhä ja tuli hänelle välttämättömäksi tarpeeksi. Se oli hänen terveytensä, hänen olemassaolonsa ehto, hänen säännöllinen elämänsä vaati sitä. Kun hän joskus ei tuntenut totuutta jostakin kysymyksestä, joutui hän ahdistukseen ja tuskaan, hänet valtasi ehdoton tarve saada totuus kokonaan selville ja saattaa se muidenkin tietoon. Muuten ei hän voinut elää, hänen päivänsä kuuluivat sietämättömässä henkisessä ja ruumiillisessakin ahdistuksessa. Tästä johtui epäilemättä sekin levottomuus, joka nyt piti häntä valveilla. Hän kärsi siitä että ei tiennyt tuon hirveän lapsenmurhan salaisuutta. Tässä ei myöskään ollut kysymyksessä ainoastaan halpamainen rikos, vaan hän aavisti että sen takana uhkasi kamala, vaarallinen kuilu. Pitikö hänen tällä tavoin kärsiä kunnes totuus tulisi ilmi, ja tulisiko se koskaan ilmi tuosta pimeydestä, joka näytti yhä synkkenevän, kuta enemmän hän koetti haihduttaa sitä? Epävarmuuden ja pelon vallassa hän toivoi että päivä jälleen koittaisi jotta hän voisi niin pian kuin mahdollista jälleen ryhtyä totuutta etsimään. Hänen vaimonsa naurahti unissaan; hän näki epäilemättä iloisia, rakkaita unia; toiselta puolen muistui Markuksen mieleen isoäiti, ja hän oli kuulevinaan tämän kieltävän häntä puuttumasta tuohon ilkeään juttuun. Riitaantuminen Genevièven perheen kanssa näytti hänestä välttämättömältä, ja hän tuli yhä levottomammaksi ja onnettomammaksi. Tähän saakka ei ainoatakaan varsinaista ikävyyttä ollut hänelle tullut siitä että hän oli ottanut tästä ankaran uskonnollisesta perheestä nuoren tytön puolisoiksi ja elämänsä toveriksi, hän, joka ei uskonut mihinkään, joka ei ottanut osaa uskonnollisiin menoihin, oli vapautunut kaikesta uskonnosta. Vaikka hän ei ollutkaan siinä määrin suvaitsevainen että olisi seurannut vaimoaan kirkkoon, kuten tämän isä, vapaa-ajattelija Berthereau

oli tehnyt, oli hän kuitenkin antanut kastaa tyttärensä Louise, sillä hän ei välittänyt mitään uskonnollisesta kysymyksestä, vaan toivoi ainoastaan saavansa olla sovussa vanhain rouvien kanssa. Ja koska hänen vaimonsakin rakkaudesta mieheensä oli lakannut käymästä kirkossa, ei heidän välilleen ollut ilmaantunut ainoatakaan väärinkäsitystä. Välistä Markus kuitenkin huomasi vaimossaan pitkän katolisen kasvatuksen vaikutusta, huomasi hänessä mielipiteitä, jotka erosivat hänen ajatustavastaan, taikauskoa ja halua turvautua itsekkääseen ja julmaan Jumalaan. Ja tämä kaikki häntä kauhistutti. Mutta ne olivat vähäpätöisyyksiä: hän uskoi heidän rakkautensa kyllin vahvaksi voittamaan nämä erimielisyydet, ja he tunsivat jälleen kuuluvansa yhteen oltuaan hetken vieraat toisilleen, ikäänkuin olisivat tulleet kahdesta eri maailmasta. Geneviève oli ollut nunnakoulun parhaita oppilaita, ja hän oli päässyt oppilaitoksesta opettajatartutkinnon suorittuansa, ja silloin oli hänkin ensin aikonut ruveta opettajattareksi. Mutta kun hän ei voinut saada paikkaa Jonvillessä, jossa yleisesti suosittu neiti Mazeline hoiti tyttökoulua ilman apulaista, ei hän tietysti tahtonut jättää miestään; ja nyt kun hänellä oli taloustoimet ja pieni tyttärensä hoidettavanaan, oli hän jättänyt ne tuumat toistaiseksi, luultavasti ijäksi. Olihan hän nyt saavuttanut onnen ja rauhan, jota mikään myrsky ei voinut rikkoa! Jos Berthereaun uskollinen ystävä Salvan valitessaan hänen tyttärelleen, jonka isoäiti ja äiti olivat kasvattaneet mitä suurimmassa jumalanpelvossa, mieheksi tämän vapaamielisen nuorukaisen, oli hetkeäkään epäillyt heidän tulevaa onneaan ja ajatellut vastustaa heidän syvää rakkauttaan, oli hän varmaankin rauhoittunut nähdessään heidän rakkautensa olevan yhtä lämpimän kolme vuotta kestäneen avioliiton jälkeen. Tänä yönä, vaimon uneksiessa ilosta ja rakkaudesta, valtasi miehen levottomuus kun hän ajatteli tuota omantunnonkysymystä ja arvasi joutuvansa riitaan vanhojen rouvien kanssa ja siten saavansa aikaan kaikellaisia ikäviä tapauksia perheessään, jos antaisi myöten totuudenrakkaudelleen.

Markus nukkui kuitenkin vihdoinkin hyvään uneen, ja kun hän heräsi kirkkaana ja iloisena aamuna, kummastuttivat häntä nuo yölliset painajaiset. Se tuli varmaankin siitä että tuo hirveä rikos aina pysyi hänen mielessään. Geneviève alkoi ensiksi siitä puhua, hän oli yhä mielenliikutuksissaan ja syvän säälin valtaamana.

– Simon raukka on varmaankin suuressa tuskassa. Sinä et voi jättää häntä auttamatta. Neuvon sinua menemään hänen luokseen nyt aamulla ja tarjoutumaan hänen avukseen.

Markus syleili häntä onnellisena nähdessään hänen olevan niin hyvän ja rohkean.

– Mutta isoäiti voisi taaskin suuttua, silloin tulee elämä täällä sietämättömäksi.

Geneviève naurahti ja kohautti hieman olkapäitään.

– Oh! isoäiti on riidassa itse enkelienkin kanssa. Kun tekee puoletkaan siitä, mitä hän tahtoo, niin siinä on aivan kylliksi.

Tämä huvitti heitä molempia; ja kun Louisekin samassa heräsi, viettivät he muutaman ihanan hetken leikkimällä pienokaisen vuoteen vieressä.

Markus päätti siis lähteä jatkamaan tutkimustaan heti aamulla. Hän mietiskeli pukeutuessaan asiaa tynesti ja selvästi. Hän tunsu tarkasti suuren Mailleboisin kauppalan, jossa oli kaksituhatta asukasta, ja jonka väestön muodostivat pikkuporvarit, pikkukauppiat ja noin kahdeksansataa työmiestä. Työmiehet kuuluivat neljän tai viiden tehtailijan tehtaisiin, jotka kaikki menestyivät hyvin Beaumontin läheisyyden tähden. Nämä molemmat väestön osat taistelivat ylivallasta, ja kunnallisneuvosto oli tarkka kuva tästä taistelusta. Sekin oli jakautunut kahteen osaan. Nämä osat, toinen kirkollinen ja vanhoillinen, toinen tasavaltalainen ja edistystä harrastava, olivat alituisessa taistelussa keskenään. Siellä ei vielä ollut kuin pari kolme sosialistia, ja nekin olivat niin muuhun joukkoon hävinneet, että heidän työnsä ei mitään merkinnyt. Pormestari, muurausurakoitsija Darras oli kuitenkin innokas tasavaltalainen, olipa hänellä antiklerikaalisia mielipiteitäkin; hänen olikin valitsemisestaan kiittäminen sitä tasapainoa, joka vallitsi kunnallishallituksessa molempien puolueiden välillä. Kahden äänen enemmistöllä oli hän tullut valituksi. Hän oli rikas ja toimelias mies, ja hänellä oli palveluksessaan satakunta työmiestä, jotavastoin hänen kilpailijansa Philis oli koroillaan elävä entinen nahkatehtailija, jolla oli kymmenen tai kahdentoistatuhannen markan vuotuiset korot,

mutta vietti ahdasmielistä ja uskonnollista elämää täydellisessä kirkon orjuudessa. Darrasin täytyi siis olla äärettömän varovainen, sillä olihan hänen asemansa vain kahden äänen varassa! Jospa hänellä vain olisi ollut vankka tasavaltalainen enemmistö puolellaan, kuinka rohkeasti hän olisikaan toiminut vapauden, totuuden ja oikeuden puolesta, sen sijaan että hänen nyt täytyi tarkoin ottaa lukuun kaikki asianhaarat.

Markus tiesi myöskin, että Mailleboisin jakautuminen kahteen vastakkaiseen puolueeseen oli vaarassa kirkollisen puolueen kasvavan mahtavuuden tähden, joka uhkasi vallata koko seudun. Kymmenen vuotta oli pieni Kapusiiniveljeskunta asustanut entisessä luostarissa, josta se oli antanut osan kirkollisten koulujen käytettäväksi, ja tämä munkkikunta oli harjoittanut yhä rohkeampaa Pyhän Antonius Padualaisen palvelusta sellaisella menestyksellä, että tulot siitä nousivat vihdoinkin aivan tavattomiin. Samalla kun koulu myöskin sai hyötyä tästä menestyksestä vaurastuen ja täyttyen yhä suuremmalla oppilastulvalla kappelin turvissa, käyttivät kapusiinimunkit kappeliansa niinkuin käytetään viinatehdasta, he valmistivat siinä kaikkia mahdollisia myrkkyjä. Pyhimyksen kuva seisoi kulta-alttarillaan, joka aina oli kukilla koristettu ja hohti vahakynttiläin valossa. Kaikkialle oli asetettu laatikoita almuja varten, ja sakaristossa oli vakinainen kauppatoimisto, jossa ostajia seisoi aamusta iltaan. Pyhimys ei ainoastaan hankkinut takaisin kadonneita esineitä, se oli laajentanut liikettään ja auttoi muutamista markoista pahimmankin pöllöpään tutkintojen läpi, saattoi huonot asiat jälleen kuntoon, vapauttapa se sotapalveluksestakin isänmaallisten perheiden rikkaita lapsia, puhumattakaan lukuisista todellisista ihmeistä, sairaiden ja raajarikkojen parantamisesta, kuoleman ja onnettomuuden torjumisesta alkaen, erään kaksi päivää kuolleena olleen tytön eloon herättämiseen saakka. Jokaisen sellaisen uuden kertomuksen jälkeen tuli tietysti rahaa yhä enemmän, avunhakijoiden joukkoon liittyi paitsi vanhoillista Mailleboisia, porvareita ja kauppiaita, myöskin tasavaltalaisen Mailleboisin jäseniä, työmiehiä, joihin myrkky viimein alkoi vaikuttaa. Saint-Martinin kirkkoherra, isä Quandieu saarnasi kyllä joka sunnuntai voimakkaasti tämän taikauskon vaaraa vastaan, mutta häntä ei kuunneltu. Hänen uskonsa oli valistuneempi, ja häntä suretti häpeä, jota veljesten saaliinhimo tuotti uskonnolle. Ensiksikin veljet saattoivat hänet häviöön; seurakunnan kirkon tulot loppuivat nimittäin, kun kaikki almut ja lahjat menivät munkeille. Sitten oli siitä jalompaakin surua, nimittäin sitä surua, jonka tämä väärinkäyttö tuotti papille, joka ei kumartanut edes Roomaa, ja joka vielä uskoi että riippumaton ja vapaamielinen Ranskan kirkko oli mahdollinen uudenaikaisen kansanvaltaisuuden suuren liikkeen yhteydessä. Hän oli siis taistelussa temppelekauppiaitten kanssa, jotka tappoivat Jesuksen toistamiseen, ja sanottiin että Beaumontin arkkipiispa, hänen ylhäisyytensä Bergerot oli samaa mieltä kuin hän, mutta se ei estänyt kapusiinimunkkeja saavuttamasta uusia voittoja, valloittamasta Mailleboisia ja muuttamasta sitä pyhäksi paikaksi, missä ihmeitä tapahtui.

Markus tiesi vielä, että joskin hänen ylhäisyytensä Bergerot oli kirkkoherra Quandieun puolella, oli kapusiinimunkkien ja veljien kannattajana sen sijaan kaikkivaltias isä Crabot, Valmarien kuuluisan opiston rehtori. Niinpä olikin saman koulun tarkastaja, isä Philibin ollut läsnä palkintojenjaossa antaakseen laitokselle julkisen osoituksen siitä kunnioituksesta ja korkeasta suojeluksesta, joka sillä oli. Jesuiitat olivat osallisia yrityksessä, sanoivat ilkeät ihmiset. Näihin sekaviin riitoihin, näiden raivoavien uskonnollisten intohimojen keskelle oli siis juutalainen opettaja joutunut ja juuri tällä vaarallisella hetkellä, jolloin voiton oli saava se, joka osasi olla julkein. Kaikki olivat rauhattomat, pieninkin kipinä oli riittävä saamaan kaikki mielet kuohuksiin. Kunnan maallikkokoulu ei ollut kuitenkaan vielä menettänyt ainoatakaan oppilasta, vaan se pysyi oppilasmääränsä ja menestykseensä nähden veljien hengellisen koulun tasalla; ja tästä oli sen epäilemättä kiittäminen Simonin viisasta menettelytapaa. Hän pysytteli kaikkien suosiossa, ja häntä kannatti sitäpaitsi julkisesti Darras ja salaa Quandieu. Mutta juuri koulualalla varmaankin oli varsinainen taistelu tapahtuva ja ennemmin tai myöhemmin ratkaisu tehtävä, sillä molemmat koulut eivät voineet elää vierekkäin, toisen täytyi välttämättömästi hävittää toinen. Kirkko ei voi elää silloin kun se menettää opettamisen mahdollisuuden ja siten parhaimman keinon herruutensa säilyttämiseen.

Syödessään vanhojen rouvien kanssa ensimmäistä aamiaista pienessä synkässä ruokasalissa tunsu Markus yhä suurempaa ahdistusta, sillä nämä mietteet olivat taas tehneet hänet huolestuneeksi. Rouva Duparque kertoi rauhallisesti, että Polydorin palkinnostaan tuli kiittää Pélagien hurskasta varokeinoa. Tämä oli nimittäin antanut markan Pyhälle Antonius Padualaiselle. Rouva Berthereau osoitti hyväksymisensä varmalla päännökyäyksellä. Ei edes Geneviève hymyillyt, vaan kuunteli tarkkaavaisesti näitä ihmeellisiä juttuja. Isoäiti kertoi edelleen kuinka omaisuuksia ja ihmishenkiä oli tullut pelastetuksi siten, että kapusiinimunkkien toimistoon oli annettu kaksi tahi kolme markkaa. Ja siitä saattoi ymmärtää kuinka kultaa oli alkanut tulla heille, vähitellen, pienissä summissa kerrallaan, ihmisten tyhmyyden ja tautien verona.

Mutta silloin saapui yöllä painettu "Petit Beaumontais", ja Markus oli iloinen kun pitkässä kertomuksessa murhasta sai lukea hyvin suosiollisen arvostelun Simonista. Siinä kerrottiin että kaikkien kunnioittama opettaja oli saanut osakseen mitä liikuttavinta myötätuntoisuutta suuressa onnettomuudessaan. Kirjoituksen oli nähtävästi joku kirjeenvaihtaja kirjoittanut edellisen illan metelien jälkeen, nähdessään minnepäin asiat kallistuivat. Kukaan ei voinut erehtyä siitä että yleinen mielipide oli saanut veljille vihamielisen käänteen, ja kaikki salaiset huhut, kaikki ennen tukahutetut ilkeät jutut pahensivat nyt heidän asiaansa, uhkasivat keräytyä hirveäksi häväistykseksi, johon koko katolilainen vanhoillinen puolue voisi suistua.

Markusta kummastuttikin sentähden se että Pélagie näytti niin iloiselta ja voitonriemuiselta, kun hän tuli ruokaa korjaamaan. Markus jäi ruokasaliin ja sai palvelijattaren puhumaan.

– Oi, herra, minulla on hyviä uutisia. Tänä aamuna käydessäni ostoksilla minä vasta sain kuulla asioita! Tiesin kyllä, että eileniltaiset anarkistit, jotka herjasivat veljiä, olivat valhettelihoita.

Ja Pélagie kertoi kaikki jutut, joita hän oli kuullut kaduilla ja porteilla. Siinä kauhussa ja hirvittävässä salaperäisyydessä, joka painosti kaupunkia, versoivat kaikellaiset järjettömät kuvittelut. Oli ikäänkuin outo kasvullisuus olisi itänyt yön aikana. Ensin ne olivat vain epävarmoja arveluja, ikäänkuin tuulenhenkäyksiä, jotka tuskin maata hiipaisivat. Sitten umpimähkäiset selitykset tulivat varmuudeksi, epävarmat jutut muuttuivat pian kumoamattomaksi totuudeksi. Ja huomattavaa on, että kaikki tämä salainen työ tapahtui veljien hyväksi Simonia vastaan. Mielipiteet muuttuivat hiljaa mutta varmasti. Ei tiedetty mistä tämä käänne oli saanut alkunsa, mutta se voitti yhä enemmän alaa, se toi epäilystä ja levottomuutta mieliin.

– Tehän tiedätte, herra, että opettaja ei ollenkaan pitänyt veljenpojastaan. Hän piteli häntä pahoin, ihmiset ovat kyllä nähneet sen... Sitäpaitsi suututti häntä se, ettei lapsi ollut hänen koulussaan. Ja kun pienokainen pääsi ripille, ei opettaja ollut hänelle ystävällinen, vaan näytti hänelle nyrkkiään pilkaten Jumalaa... Se on hyvin kummallista, että joku on voinut murhata tuon pienen enkelin, melkeinpä juuri kun hän tuli herranehtoolliselta, kun Jumala vielä asui hänessä.

Markuksen sydäntä kouristi, kun hän hämmästyneenä kuunteli palvelijatarta.

– Mitä tarkoittatte? syytetäänkö Simonia veljenpoikansa murhasta?

– Jumal'auta! monet uskovat, että niin on asian laita... Ja tuntuuhan tämä epäilyttävältä: mies menee pitoihin Beaumontiin, myöhästyy puoliyhdenoista junasta ja palaa kotiin jalan. Hän sanoo tullessaan takaisin kahtakymmentä minuuttia vailla kaksitoista. Mutta kukaan ei ole nähnyt häntä, hän on aivan hyvin voinut tulla junalla tuntia aikaisemmin, juuri silloin kun rikos tapahtui. Tehtyään murhan on hän voinut sammuttaa kynttilän ja jättää akkunan auki, jotta luultaisiin murhaajan tulleen ulkoa... Neiti Rouzair kuuli juuri neljännestä vailla yhtätoista koulusta ääniä, valituksia, huutoja sekä melua ovien sulkemisesta ja avaamisesta.

– Kuinka, neiti Rouzair? huudahti Markus. Hän ei hiiskunutkaan tästä ensimmäisessä kuulustelussa. Minä olin läsnä.

– Pyydän anteeksi, herra. Neiti Rouzair kertoi sen juuri äsken teurastajan luona jokaiselle, ja minäkin kuulin sen.

Kauhistuneena Markus antoi hänen jatkaa.

– Apuopettaja, herra Mignot sanoi myöskin hämmästyneensä koulun johtajan raskaasta unesta aamulla; ja se on todellakin omituista, että miestä täytyy käydä herättämässä juuri sinä aamuna, jolloin talossa on tapahtunut murha. Puhumattakaan siitä, että hän ei kuulu ollenkaan olleen liikutettu katsoessaan pientä ruumista, vaan oli vapissut kuin haavanlehti.

Taas tahtoi Markus väittää vastaan. Mutta Pélagie jatkoi ilkeästi ja itsepäisesti.

– Sitä paitsi on hän aivan varmaan murhaaja koska lapsen suusta löytyi kirjoituskaava, jota oli käytetty hänen luokallaan. Eikö totta? tuo kaava voi olla ainoastaan opettajan taskussa. Kerrotaanpa, että siinä oli hänen nimimerkkinsäkin. Ja eräs rouva kertoi hedelmäkauppiiaan luona että tuomarit olivat hänen laatikostaan löytäneet joukon aivan samallaisia kaavoja.

Tällä kertaa Markus selitti totuuden, hän puhui epäselvästä nimimerkistä, kertoi kuinka Simon oli vakuuttanut, ettei kysymyksessä oleva kaava koskaan ole hänen käsissään ollut, vaikka sen käytäntö oli niin yleinen, että se olisi voinut olla missä koulussa hyvänsä. Mutta kun Pélagie yhä väitti, että laillisessa tutkimuksessa oli löytynyt raskauttavia todistuksia, valtasi hänet vihdoin suuri levottomuus, hän lakkasi vastustamasta tuntien kaiken väittelyn olevan hyödytöntä, koska kaikki olivat joutuneet niin hämmennyksiin.

– Nähkääs. herra, kun on kysymys juutalaisesta, niin voi odottaa mitä tahansa. Maitokauppias sanoi minulle juuri äsken: tuollaisilla ihmisillä ei ole perhettä, eikä isänmaata, he seurustelevat ainoastaan paholaisen kanssa, he ryöstävät ja tappavat ilman syyttä, tekevät pahaan huvia vuoksi... Teidän selityksenne ovat turhat, te ette voi estää ihmisiä uskomasta, että tuo juutalainen on tarvinnut lapsen henkeä johonkin ilkeään kauppaan paholaisen kanssa, ja että hän on viekkaasti odottanut veljenpoikansa ensimmäistä ripilläkäyntiä häväistäkseen ja murhatakseen hänet, kun hän vielä oli aivan puhtaana ja tuoksuvana hostiasta.

Siinä oli taas syytös uskonnollisesta murhasta, siinä ilmeni tuo vuosisatoja vanha kansan harhaluulo, joka aina ilmaantui heti jonkun suuren onnettomuuden jälkeen syyttämään juutalaisia kaivojen myrkyttämisestä tai pienten lasten murhasta.

Kaksi kertaa oli Geneviève, joka kärsi nähdessään Markuksen niin kauhistuneena, tahtonut puuttua puheeseen pitääkseen hänen puoltaan. Mutta hän oli pysynyt vaiti peläten suututtavansa isoäitiä, sillä hän oli huomannut tämän olevan hyvillään palvelijattaren juoruista ja myöntymykseksi silloin tällöin nyökäyttävän päätään. Rouva Duparque riemuitsi; huolimatta enää saarnata tyttärentyttärensä miehelle, jonka hän luuli olevan voitettun, hän vaan sanoi äänettömälle rouva Berthereaulle.

– Se on aivan samallinen tapaus kuin Saint-Maxentiuksen käytävän alta löydetyn lapsen murha: eräs vaimo, joka palveli juutalaisten luona, oli vähällä tulla tuomituksi heidän sijastaan, sillä kukaan muu kuin juutalainen ei voinut olla murhaaja. Kun on heidän kanssaan tekemisissä, saa lakkaamatta pelätä Jumalan rangaistusta.

Markus piti parhaana olla vastaamatta ja läksi ulos melkein heti. Mutta hänen levottomuutensa oli suuri, ja viimein pujahti hänen mieleensä pieni epäily: olikohan mahdollista että Simon oli syyllinen? Tämä ajatus valtasi hänet kuin paha kuume, jota epäterveellinen ilmanala edistää; ja hän tunsu tarvitsevansa mieltä ja rauhoittua, ennenkuin menisi opettajaa tapaamaan. Kauan aikaa hän käveli; hän kulki pitkin autiota Valmarien tietä, muistellen eilistä päivää ja tutkien tapahtumaa ja ihmisiä. Ei, ei! Simonia ei voitu syyttää epäillä. Kaikkialla voi huomata todistuksia siitä. Ensiksikin hänellä ei näyttänyt olevan mitään syytä tehdä tätä halpamaista rikosta, sen otaksuminen näytti epäjohdonmukaiselta ja mahdottomalta. Simon oli terve sekä sielun että ruumiin puolesta, hänellä ei ollut mitään luonteenvirhettä, hän oli lempeäniloinen, mikä osoitti sielun toiminnan säännöllisyyttä. Hänellä oli kaunis vaimo, jota hän jumaloi, jonka kanssa hän eli täydellisessä sopusoinnussa, ja joka heidän rakkautensa hedelmänä oli lahjoittanut hänelle kauniita lapsia, joissa heidän rakkautensa ikäänkuin tuli eläväksi. Kuinka voisi hetkeksikään otaksua, että tämä mies matkalla kotiinsa rakastetun, odottavan vaimonsa ja nukkuvien lastensa luo, äkkiä olisi antautunut inhoittavan hulluuden valtaan? Sitäpaitsi oli tuossa miehessä, jota niin moni vihollinen väijyi,

täydellisen vilpittömyyden ja totuuden leima, Hän rakasti sankaruuteen saakka ammattiaan ja tyytyi köyhyyteensä milloinkaan valittamatta. Hänen kertomuksensa illan tapauksista oli aivan selvä, hänen vaimonsa ilmoitti oikeiksi tunnit, joista hän oli puhunut, eikä ainoakaan hänen antamistaan tiedoista tuntunut epäilyttävältä. Ja vaikka epäselvyyttä olikin, vaikka rutistunut, tukuksi kääritty kirjoituskaava ja "Petit Beaumontais" – lehden numero pysyivätkin ratkaisemattomina arvoituksina, sanoi kaikkivaltias järki että selitystä siihen oli haettava muualta. Simonin todistivat syyttömäksi hänen olemuksensa, elämänsä ja olosuhteensa. Tämä seikka muodostui silloin Markuksen mielessä todistuksiin nojautuvaksi varmuudeksi, horjumattomaksi totuudeksi, koska se perustui huomioihin ja järkipäätelmiin. Tästä lähtien hänellä oli horjumaton vakuutus, hänellä oli varmoja peruskohtia, joihin hän aina vetoaisi; ja mitä erehdyksiä, mitä valheita tulisikaan esiin, karkoittaisi hän ne kaikki mielestään, jos ne eivät soveltuisi siihen totuuteen, joka hänelle jo oli tunnettu ja todistettu.

Iloisena ja keventynein mielin Markus palasi Mailleboisiin, kulkien rautatieaseman sivu, juuri kun ihmiset astuivat ulos erästä äsken saapuneesta junasta. Hän näki sieltä tulevan alkeiskoulujen tarkastajan, kauniin Mauraisinin. Tämä oli pienikasvuinen kolmenkymmenen kahden vuoden ikäinen, keikaileva ja hyvin tummaverinen mies, jonka kapeata suuta peitti huolellisesti hoidettu parta, ja jonka vilkkaita silmiä aina suojelivat silmälasit, Hän oli entinen normaalikoulun opettaja, kuului uuteen nousukaspolveen ja vaani aina mahdollisuuksia virkaylennykseen, pyrkien yksinomaan pääsemään etevimpien rinnalle. Hänen kerrottiin toivoneen normaalikoulun johtajan virkaa, joka joutui Salvanille, ja hän vihasi salaa viimemainittua, mutta oli aina hänelle kohtelias, sillä hän tiesi kuinka suuri vaikutusvalta Salvanilla oli akatemian tarkastajaan Le Barazeriin, josta hän itse oli riippuvainen. Tähän asti oli hän taitavasti pysynyt taistelevien puolueiden ulkopuolella pitämällä mielipiteensä salassa, vaikka hän itse asiassa piti enemmän kirkollisista, papeista ja munkeista, joiden hän tapasi sanoa olevan pirullisen vahvoja. Markus arvasi, että Le Barazer, jonka suuren älykkäisyyden hän tunsi, oli lähettänyt Mauraisinin Simonia auttamaan tässä hirveässä onnettomuudessa, joka uhkasi syöstä perikatoon Mailleboisin opettajan ja hänen koulunsa,

Markus kiiruhti askeleitaan tahtoen tervehtiä Mauraisinia, mutta eräs kohtaus pysäytti hänet. Muuan pappi tuli näkyviin läheisellä kadulla, ja hän tunsi itse Valmarien kolleegion rehtorin, isä Crabotin. Hän oli suuri ja kaunis mies, eikä hänellä ollut ainoatakaan harmaata karvaa hiuksissaan, vaikka jo oli täyttänyt neljäkymmentä viisi vuotta. Hänen kasvonsa olivat leveät ja säännölliset, nenä suuri, silmät ystävälliset ja huulet paksut. Hän oli seuralämään osaaottava kirkonmies, ja hänen elintapaansa, jota hän koetti saada ylimykselliseksi, soimattiin liian tuhlaavaiseksi. Mutta hänen valtansa oli vaan kasvanut, häntä sanottiin syystä kyllä maakunnan varsinaiseksi päämieheksi ja yleensä oltiin sitä mieltä että kirkon arvattavasti piankin tapahtuva voitto riippui ainoastaan hänestä.

Markus hämmästyi ja tuli levottomaksi nähdessään hänet jo näin varhain aamulla Mailleboisissa, Hän oli siis lähtenyt Valmariesta hyvin aikaisin. Mitkähän tärkeät asiat, mitkä kiireelliset toimet saattoivat hänet näin rientämään? Mistä hän tuli ja mihinkä hän aikoi mennä kulkiessaan huhuista ja juoruista kuohuksissaan olevan kauppalan katuja tervehtien ja hymyillen joka taholle. Yhtäkkiä Markus näki hänen, nähtyään Mauraisinin, seisahtuvan ja ojentavan tälle kätensä miellyttävällä sydämmellisyydellä. Keskustelu ei ollut pitkä, lausuttiin epäilemättä tavalliset kohteliaisuudet; mutta molemmat miehet näyttivät erittäin hyvin ymmärtävän toisiaan, olevan salaisessa ja ikäänkuin itsestään ymmärrettävässä liitossa toistensa kanssa; ja kun alkeiskoulun tarkastaja erosi jesuiitasta, oikaisi hän lyhyen vartalonsa nähtävästi sangen ylpeänä tästä kädenpuristuksesta. Näytti siltä kuin olisi hänessä syntynyt ajatus, jota hän ehkä vielä epäili noudattaa. Jatkaessaan matkaansa isä Crabot huomasi Markuksen, johon hän oli tutustunut rouva Duparquen luona, missä hän joskus suvaitsi pistäytyä, ja hän tervehti komeasti nostaen hattuaan. Markuksen täytyi katukäytävän reunalla seisoen vastata kohteliaisuuteen, ja hän näki papin kulkevan edelleen kauhtana kadun leveydeltä liehuen. Mailleboisilaiset olivat tyytyväisiä ja ylpeitä tästä vieraasta.

Hitaasti läksi Markus astumaan koululle päin. Hänen mielteensä olivat muuttuneet, ne synkistyivät uudelleen, ikäänkuin olisi hän joutunut saastutettuun, myrkylliseen ja vihamieliseen

ympäristöön. Talot eivät näyttäneet samoilta kuin edellisenä päivänä, ja varsinkin ihmiset olivat muuttuneet. Kun hän saapui Simonin luokse, hämmästyi hän nähdessään hänet rauhallisena perheensä keskuudessa järjestämässä papereitaan. Rachel istui akkunan ääressä, lapset leikkivät huoneen nurkassa. Jos ei heissä olisi huomannut syvää surumielisyyttä, olisi voinut luulla, ettei mitään tavatonta ollut tapahtunut talossa.

Simon tuli häntä vastaan, puristi syvästi liikutettuna hänen molempia käsiään, tuntien kuinka suurta ystävyyttä ja uskollisuutta tämä käynti osoitti. Aamullinen tutkimus tuli heti puheeksi.

– Kävikö poliisi täällä? kysyi Markus.

– Kyllä, sehän on aivan luonnollista, minä odotinkin sitä. Hän ei tietysti löytänyt mitään, sai mennä tyhjin toimin takaisin.

Markus vältti osoittamasta hämmästystään. Mitä olikaan hänelle kerrottu? Mitä varten tuo melu raskauttavista todistuksista, mitä varten muun muassa puheet aivan samallaisista kirjoituskaavoista kuin oli löydetty rikospaikalta? Oli siis valehdeltu.

– Sinä näet, että järjestän hiukan papereitani, jotka he panivat aivan epäjärjestykseen. Mikä kamala tapaus, emme tiedä oikein, elämmekö.

Pikku Zéphirinien ruumiinavauksen piti tapahtua aamulla, ja oikeusistuimen lähettämää lääkäriä odotettiin jo. Hautajaiset voisivat epäilemättä olla vasta seuraavana päivänä.

– Ymmärräthän että minusta tuntuu kuin painajainen minua ahdistaisi, kysyn itseltäni, onko näin suuri onnettomuus mahdollista. Eilisaamun jälkeen en voi ajatella muuta, alan aina saman kertomuksen palaamisestani jalkaisin kotiin, myöhäisestä tulostani nukkumaan taloon ja hirveästä heräämisestä seuraavana aamuna!

Kun tilaisuus oli sopiva, luuli Markus uskaltavansa tehdä muutamia kysymyksiä.

– Etkö tavannut ketään tiellä? Eikö kukaan; nähnyt sinun menevän sisään mainitsemallasi hetkellä?

– Ei, toden totta! En tavannut ketään ja luulen ettei kukaan nähnyt minun menevän sisään taloon. Siihen aikaan yöstä on Maiilebois aivan autio.

Oli hetken hiljaisuus.

– Mutta koska et tullut takaisin junalla, et tietysti tarvinnut paluupilettiä. Onko se sinulla vielä tallessa?

– Paluupilettikö? ei! olin niin suutuksissani nähdessäni puoli yhdentoista junan lähtevän silmiäni edestä, että heitin sen aseman pihalle päättäessäni lähteä jalkaisin.

Taas syntyi hiljaisuus, jonka kestäessä Simon katseli tarkasti ystävänsä.

– Miksi kyselet minulta näitä asioita?

Markus tarttui lempeästi hänen käsiinsä ja piti niitä omissaan päättäen varoittaa häntä vaarasta ja sanoa hänelle kaikki.

– Olen pahoillani siitä, ettei kukaan nähnyt sinua ja vielä enemmän pahoillani siitä, ettet tallettanut paluupilettiäsi. On niin paljon typeriä ja ilkeitä ihmisiä. Kerrotaan että poliisi on löytänyt luotasi raskauttavia todistuksia, samallaisia kirjoituskaavoja kuin löytyi murhatun huoneesta; kerrotaan että Mignot ihmettelee sitä että nukuit niin raskaasti sinä aamuna, ja että neiti Rouzair nyt muistaa neljänneistä vailla yksitoista kuulleen ääniä ja askeleita, niinkuin joku olisi tullut sisään.

Opettaja oli hyvin kalpea mutta rauhallinen; hän hymyili kohauttaen olkapäitään.

– Vai niin, minua siis epäillään. Nyt minä ymmärrän miksi ohikulkijat aamusta alkain niin omituisesti ovat katsoneet tänne päin!.. Mignot, joka pohjaltaan on kunnan poika, on sanova samaa kuin muutkin, sillä hän pelkää että hänen luultaisiin olevan juutalaisen puolella. Mitä neiti Rouzairin tulee, uhraa hän minut vaikka kymmenenkin kertaa, jos hänen rippi-isänsä on viitannut sinnepäinkään, ja jos hän tästä kauniista teosta saa palkinnoksi jonkunlaisia etuja tai edes kunnioitusta... Oh! minua epäillään, ja koko pappilauma on saaliin ajossa!

Hän miltei nauroi. Mutta Rachel heräsi äkkiä tavallisesta velttoudestaan, jota suuri suru näytti vielä lisäävän, ja hänen kauniissa kasvoissaan ilmeni tuskallinen vastalause tälle otaksumallekin.

– Sinua, sinua epäillään moisesta halpamaisuudesta, sinua, joka eilen illalla tulit kotiin niin hyvänä ja lempeänä, joka syleilit minua lausuen niin helliä sanoja! Se on ääretöntä mielettömyyttä. Eikö ole kylliksi että minä kerron totuuden, sanon ajan, jolloin sinä palasit.

Hän heittäytyi itkien miehensä kaulaan, heikkona kuin rakkauden hemmoitteleva nainen ainakin. Simon painoi häntä rintaansa vasten ja koetti tyynnyttää ja rauhoittaa häntä.

– Älä ole levoton, rakkaani! Nuo jutut ovat järjettömiä, niissä ei ole mitään perää. Minä olen aivan rauhallinen; kääntäkööt täällä kaikki ylösalaisin, tutkikoot elämäni, he eivät tule löytämään ainoatakaan rikoksellista tekoa. Minun ei tarvitse sanoa muuta kuin totuuden, eikä mikään voi vastustaa totuutta; se on suuri ja voittaa aina.

Sitten lisäsi hän ystävänsä puoleen kääntyneenä:

– Eikö niin, hyvä Markus, se, jolla on totuus puolellaan, on voittamaton?

Jos ei Markuksen vakuutus olisi ollut varma, olisi tämä liikuttava kohtaus hävittänyt hänen viimeisetkin epäilyksensä. Hän antoi myöten tunteelleen ja syleili koko perhettä ikäänkuin antautuen kokonaan heille, sitoutuen auttamaan heitä kovina aikoina, joiden hän aavisti olevan tulossa. Ja tahtoen ryhtyä toimeen käänsi hän taas keskustelun kirjoituskaavaan, sillä hän tiesi hyvin, että se oli ainoa tärkeä todistus, jolle koko juttu oli perustuva. Mutta kuinka epämääräinen olikaan tuo todistus, tuo rutistunut, pureksittu kaava, josta lapsen hampaat olivat repäisseet kulman, joka oli aivan syljellä tahrattu, ja jonka yhdessä kulmassa oli nimimerkki tai puoleksi poiskulunut mustepilkku! Kauniilla, persoonattomalla kirjoituksella painetut sanat: "Rakastakaa toinen toistanne", tuntuivat hirveältä ivalta. Mistä se oli tullut? kumpiko, lapsiko vai murhaaja oli tuonut sen mukanaan? kuinka voi päästä selville siitä, kun rouvat Milhomme, läheisen paperikaupan omistajat, myöivät samallaisia kaavoja kaikille. Eikä Simon voinut muuta kuin yhä vakuuttaa, ettei hän koskaan ollut käyttänyt sitä luokallaan.

– Kaikki oppilaani voivat sanoa sen, he eivät koskaan ole nähneet tätä kaavaa.

Tämä oli kallisarvoinen tieto Markukselle.

– Silloinhan he voivat todistaa sen, huudahti hän. Koska levitetään sellaisia huhuja, että poliisi muka olisi löytänyt luotasi raskauttavia todistuksia, aivan samallaisia kirjoituskaavoja kuin kysymyksessä oleva, on totuus heti saatava ilmi. Lasten täytyy vanhempiensa läsnäollessa lausua todistuksensa, ennenkuin heidän heikko muistinsa hämärtyy... Sano minulle muutamien oppilastesi nimet, minä otan sen toimekseni, teen sen jo iltapäivällä.

Simon kieltäytyi, hän oli vahva viattomuudessaan. Vihdoin suostui hän kumminkin nimittämään maanviljelijä Bongardin, joka asui Désiraden tien varrella, työmies Masson Doloirin, Plaisirkadun varrella ja virkamies Savinin, Fauchekadun varrella. Nämä kolme riittäisivät, ellei hän tahtoisi käydä myöskin paperikauppiainen, Milhomme-rouvien luona. Sovittiin kaikesta, ja Markus meni syömään aamiaista luvaten palata illalla kertomaan retkiensä tuloksista.

Mutta ulkona torilla Markus taas näki kauniin Mauraisin. Tällä kertaa alkeiskoulujen tarkastaja oli tärkeässä keskustelussa neiti Rouzairen kanssa. Hän oli tavallisesti sangen tarkka ja varovainen käytöksessään opettajattaria kohtaan, senjälkeen kun eräs nuori apuopettajatar oli ollut vähällä tuottaa hänelle suuria ikävyyksiä huutaessaan täyttä kurkkua, kun hän oli tahtonut suudella häntä. Sanottiin että neiti Rouzaire, vaikka olikin ruma, ei huutanut. Se selittikin hänen erinomaiset arvosanansa ja sen pikaisen ylenemisen, joka epäilemättä oli tuleva hänen osalleen. Hän seisoi pienen puutarhansa portilla, puhui nopeasti ja teki vilkkaita liikkeitä osoittaen viereistä poikakoulua, ja Mauraisin kuunteli tarkasti päätänsä puistaen. Sitten molemmat astuivat puutarhaan, ja portti sulkeutui arkaluontoisesti ja varovaisesti. Hän kertoi nähtävästi rikoksesta ja askeleista ja äänistä, joita hän nyt sanoi kuulleensa. Markuksen valtasi aamullinen väristys, häntä ahdisti tässä vihamielisessä ympäristössä, ja hän aavisti pimeyden valtain muodostavan salaista liittoa. Se oli kuin nouseva rajuilma, josta ilma synkistymistään synkistyi. Alkeiskoulun tarkastajalla oli todellakin omituinen tapa auttaa vaarassa olevaa opettajaa ottamalla ensin selkoa kaikkien kadehtijain ja vihollisten mielipiteistä.

Kello kahden aikaan oli Markus Désiraden tiellä, Mailleboisin portilla. Bongardilla oli pieni maatila, muutamia peltoja, joita hän itse suurella vaivalla viljeli, ja joista hän omien sanojensa mukaan toin tuskin sai jokapäiväisen leipänsä. Markus tapasi hänet juuri kun hän palasi kotiinsa heinäraitaita vetäen. Bongard oli iso, punatukkainen, kömpelö ja vahva mies, kasvot olivat hänellä ilmeettömät ja rauhalliset, silmät pyöreät, hänen partansa oli ajettu, mutta kuitenkin aina sängellä. Rouva Bongard oli myöskin näköisellä, hän laittoi ruokaa lehmilleen. Hän oli vaalea, luiseva ja päättäväisen näköinen nainen, eikä mikään kaunotar. Hänen poskipäänsä olivat punaiset ja kasvonsa kesakkoiset. Molemmat katsoivat epäluuloisesti vierasta herraa, joka tuli heidän pihaansa.

– Olen opettaja Jonvillestä. Teillähän on pieni poika, joka käy Mailleboisin kunnankoulussa?

Tiellä leikkivä poika, Fernand riensi hänen luokseen. Hän oli yhdeksänvuotias, suurikasvuinen ja niinkuin puusta veistetty, otsa oli matala, kasvopiirteet raskaat. Häntä seurasi hänen seitsenvuotias sisarensa Angèle, jolla oli samallaiset karkeapiirteiset, mutta vähän iloisemmat kasvot. Hänen silmänsä olivat vilkkaat ja niissä ilmeni heräävä ymmärrys. Hän oli kuullut mistä oli kysymys ja huusi kimakalla äänellä.

– Minä käyn neiti Rouzairen luona ja Fernand käy herra Simonin luona.

Bongard oli todellakin pannut lapsensa maallikkokouluihin; ensiksikin koska se ei maksanut mitään ja toiseksi, koska hän vaistomaisesti ei pitänyt papeista. Muulla tavoin hän ei koettanutkaan sitä selittää. Hän ei ottanut osaa uskonnollisiin menoihin, ja hänen vaimonsa kävi kirkossa vaan tavan vuoksi ja huvikseen. Hän oli kokonaan oppimaton, osasi tuskin lukea ja kirjoittaa, ja hän kunnioitti vielä sivistymättömämmässä vaimossaan ainoastaan vetojuhdantapaista kestävyyttä. Tämä voi nimittäin valittamatta työskennellä aamusta iltaan. Hän ei välittänyt mitään lastensa edistymisestä. Pikku Fernand oli hyvin ahkera ja teki ankarasti työtä, mutta ei saanut mitään päähänsä tarttumaan. Angèle ponnisteli vieläkin enemmän ja oli keskinkertainen oppilas. Olisi voinut luulla heitä raaoksi ihmisaluiksi, joissa järki herää hitaasti ja tuskallisella ponnistuksella.

– Olen herra Simonin ystävä, jatkoi Markus ja tulen hänen puolestaan erästä asiaa kysymään. Olettehan kuulleet puhuttavan rikoksesta?

He olivat kuulleet siitä. Yhtäkkiä heidän levottomat kasvonsa tulivat vielä salaperäisemmiksi eikä niissä ilmennyt enää mitään ajatusta tai tunnetta. Miksi tultiin kyselemään heiltä tällä tavoin? Heidän ajatuksensa asiasta eivät liikuttaneet muita. Ja tällaisissa tapauksissa täytyi olla varovainen, sillä usea oli tullut tuomituksi yhdestä ainoasta sanasta.

– Minä tahtoisin tietää, jatkoi Markus, onko pieni poikanne nähnyt koulussa tällaista kirjoituskaavaa.

Hän oli kirjoittanut paperipalalle sanat: "Rakastakaa toinen toistanne", kauniilla englantilaisella kirjoitustavalla. Selitettään asian näytti hän paperin Fernandille, joka tyhmistyneenä katseli sitä, sillä hänen hidas ymmärryksensä ei voinut heti käsittää, mistä oli kysymys.

– Katso tarkasti, pieni ystäväni, oletko nähnyt sellaista kaavaa koulussa?

Mutta ennenkuin poika ehti vastata sanoi Bongard varovaisesti.

– Ei lapsi tiedä sitä, kuinka voitte vaatia, että hän tietäisi?

Ja rouva Bongard toisti.

– Tuollainen lapsi ei tietysti voi sitä tietää.

Kuuntelematta heitä kyseli Markus yhä ja pani kaavan Fernandin käteen, joka peljäten rangaistusta suurella vaivalla sai sanotuksi.

– Ei, herra, en ole nähnyt sitä.

Hän kohotti päätään ja kohtasi isänsä katseen, joka niin ankarasti tuijotti häneen, että hän kiireesti lisäsi änkyttäen.

– Ehkä sentään olen nähnyt. En minä tiedä.

Eikä häneltä millään saanut tietää muuta. Markus sai häneltä ainoastaan katkonaisia vastauksia, samalla kun vanhemmat umpimähkään vastasivat myöntävästi tai kieltävästi, sen mukaan kuin luulivat etunsa vaativan. Bongardilla oli viisaasti kyllä tapana päätään nyökäyttäen aina myöntäjä sen

mielipiteisiin, jonka kanssa hän keskusteli, ettei itse joutuisi pulaan. Niin, niin, rikos oli kauhea ja jos syyllinen saataisiin kiinni, olisi aivan oikein leikata häneltä kaula poikki. Jokaisella on oma ammattinsa, santarmit osaavat omansa; kaikkialla on kurjia ihmisiä. Mitä pappeihin tulee, on heissä hyväkin, mutta ihmisellä on kuitenkin oikeus tehdä mielensä mukaan. Ja Markuksen täytyi lähteä pois. Lapset katsoivat häntä uteliaasti, ja hän kuuli kauvas pikku Angèlen kimakan äänen, kun hän alkoi laverrella veljensä kanssa, sittenkun vieras herra ei enää ollut kuuntelemassa.

Palatessaan Mailleboisiin hän vaipui surullisiin ajatuksiin. Hän oli tavannut törkeätä tietämättömyyttä, äärettömästi sokean ja kuuron joukon, joka vielä eli aineellisuuden orjuudessa. Bongardien tapaan pysyivät kaikki maanviljelijät itsepäisesti synkässä tietämättömyydessään. Siinä oli kokonainen kansa kasvatettavana, jos mieli saada sitä heräämään totuuteen ja oikeuteen. Mutta mikä suunnaton työ olikaan suoritettava ennenkuin saisi sen kohotetuksi loasta, jossa se rypi, kuinka monta sukupolvea tarvittaisiinkaan ennenkuin tämä rotu pääsisi vapautumaan pimeyden vallasta. Tällä hetkellä vielä oli suurin osa yhteiskuntaa lapsuudentilassa, alkuperäisessä tietämättömyydessä. Bongard ja hänen kaltaisensa olivat ihmisen ensimmäisiä alkeita, kykenemättömiä kaikkeen oikeudenmukaisuuteen, koska he eivät tienneet mitään eivätkä tahtoneet mitään tietää.

Markus poikkesi vasemmalle ja kuljettuaan Isonkadun poikki saapui hän Mailleboisin köyhään kaupunginosaan. Ilman pilasivat siellä kaikellaiset tehtaot, kapeilla kaduilla liikkui joukottain työväkeä, ja talot olivat likaiset. Muurari Doloir asui erään Plaisirkadulla olevan talon ensimmäisessä kerroksessa, jossa oli neljä jotakuinkin suurta huonetta, ja jonka alapuolella alakerroksessa oli viinikauppa. Markus ei heti löytänyt hänen asuntoaan, ja etsiessään sitä näki hän joukon muuraria, jotka kävivät työssä eräässä läheisessä rakennuksessa ja nyt olivat viinikaupassa juomassa lasin viiniä. He puhuivat rikoksesta.

– Minä sanon sinulle että juutalainen voi tehdä mitä tahansa, huusi eräs kookas, vaaleaverinen mies. Sotaväessä oli eräs juutalainen, joka varasti, mutta se ei estänyt häntä tulemasta korpraaliksi, sillä juutalaiset pelastavat aina nahkansa.

Eräs pieni ja tummaverinen muurari kohautti olkapäitään.

– Juutalaiset eivät ole paljon arvoiset, mutta papit eivät myöskään ole juuri paremmat.

– Oh! sanoi toinen, niitä on hyviä ja niitä on huonoja, ja ne ovat ainakin ranskalaisia, mutta juutalaiset, mokomatkin saastaiset elukat, ovat kahdesti myöneet Ranskan ulkomaalaisille.

Ja kun toinen epäillen kysyi oliko hän lukenut sen "Petit Beaumontaisista" vastasi tämä.

– En minä, minä en juuri välitä sanomalehdistä. Mutta toverit ovat kertoneet sen minulle, kaikki sen tietävät.

Silloin muurarit uskoivat, syntyi hetken hiljaisuus, ja he tyhjensivät hitaasti lasinsa. He tulivat juuri ulos viinikaupasta, kun Markus lähestyi heitä ja kysyi tuolta suurelta vaaleaveriseltä mieheltä muurari Doloirin asuntoa. Työmies purskahti nauruun.

– Minä olen juuri Doloir, herra, asun täällä, nuo kolme ikkunaa kuuluvat minulle.

Suurta, vahvaa miestä, jonka ryhdissä oli jotain sotilasmaista, näytti tämä tapaus suuresti huvittavan. Hänen tuuheiden, vaaleiden viiksiensä alta näkyivät valkeat hampaat, hänen kasvonsa olivat punakat, silmät suuret, siniset ja rehelliset.

– Ette olisi voineet kääntyä sopivamman puoleen, herra. Mitä haluatte minusta.

Markus katseli miestä ja tunsu myötätuntoisuutta häntä kohtaan, vaikka olikin kuullut hänen ilkeät sanansa. Doloir, joka monta vuotta oli ollut urakoitsija Darrasin työssä, oli jotakuinkin hyvä työmies. Hän joi kyllä välistä lasin liikaa, mutta toi aina säännöllisesti palkkansa vaimolleen. Hän moitti mielellään isäntiään kutsuen heitä halpamaiseksi joukkioksi ja sanoi itseään sosialistiksi tietämättä juuri mitä se merkitsi; ja kuitenkin hän kunnioitti Darrasia, joka ansaitsi paljon, mutta joka kuitenkin koetti pysyä toverillisella kannalla työmiestensä kanssa. Ne kolme vuotta, jotka hän oli elellyt kasarmissa, olivat ijäksi painaneet leimansa häneen. Sotapalveluksen loppuessa oli hän ollut hurjan iloinen vapautuksestaan ja oli sadatellut sotamiehen vastenmielistä ammattia, jossa ei voinut olla ihminenkään. Tämän ajan jälkeen oli hän lakkaamatta muistossa elänyt uudelleen nuo

kolme vuotta; ei päivääkään kulunut ilman että hän olisi muistanut jotakin tapausta tältä ajalta. Pyssy oli ikäänkuin turmellut hänen kätensä niin, että muurarin lasta tuntui raskaalta, ja hän ryhtyi työhön veltoisti, tottumaton kun oli. Hänen tahtonsa oli murtunut, ruumis oli tottunut laiskuuteen sotaharjoitusten välillä. Hänestä ei enää koskaan tullut entistä oivallista työmiestä. Lisäksi hän aina puhui sotilasasioista, sotki niitä kaikkeen mitä kuuli, ja hänen lörpöttelynsä oli sekavaa ja järjetöntä. Hän ei lukenut mitään, eikä tiennyt mitään, hän oli vaan itsepäinen ja järkähtämätön isänmaan ystävä, ja isänmaanrakkaus oli hänen mielestään siinä että saatiin juutalaiset estetyksi myymästä Ranskaa ulkomaalaisille.

– Teillä on kaksi lasta kunnankoulussa, sanoi Markus, ja minä tulen opettajan, toverini Simonin puolesta, saadakseni tietää erään asian... Mutta huomaa ettette ole juutalaisten ystävä.

Doloir nauroi.

– Aivan oikein, herra, Simon on juutalainen, mutta minä olen kuitenkin pitänyt häntä kunnan miehenä tähän saakka... Mistä asiasta on kysymys, herra?

Ja kuullessaan, että Markus ainoastaan tahtoi näyttää pienokaisille kirjoituskaavaa saadaksen tietää, olivatko he käyttäneet sitä koulussa, huudahti hän.

– Se käy helposti päinsä, herra, jos se on teille hyödyksi... Tulkaa hetkeksi ylös meille, lapset ovat varmaankin kotona.

Rouva Doloir tuli avaamaan. Hän oli pieni, tumma ja karkeatekoinen nainen, hänen kasvonsa olivat vakavat ja itsepäiset, otsa oli matala, silmissä vilpiti ilme ja leukapielet kulmikkaat. Vaikka vasta kahdenkymmenenyhdeksän vuotias, oli hän jo kolmen lapsen äiti ja oli sitäpaitsi juuri raskaudentilassa, mikä kumminkaan ei estänyt häntä aamulla nousemasta ensimmäisenä ja illalla viimeisenä paneutumasta levolle, sillä hän oli hyvin uuttera ja säästäväinen. Kolmannen lapsen synnyttyä oli hän lakannut käymästä ompelemassa, hän ei enää toiminut muuta kuin hoiti talouttaan, mutta ansaitsi sittenkin hyvin leipänsä.

– Tämä herra on koulunopettajan ystävä ja tahtoo puhua lasten kanssa, selitti Doloir.

Markus astui pieneen huoneeseen. Se oli hyvin siisti ruokahuone. Vasemmalla oli kyökki, jonne vievä ovi oli selällään. Vastapäätä oli vanhempien ja lasten huoneet.

– Auguste! Charles! kutsui isä.

Pojat tulivat esiin, toinen oli kahdeksan, toinen kuuden vuotias. Heidä seurasi heidän pieni sisarensa Lucile, joka oli neljän vuoden vanha. He olivat kauniita, suurikasvuisia lapsia, ja heidän kasvoissaan voi huomata sekä isän että äidin piirteitä, nuorempi oli pienempi ja viisaamman näköinen kuin vanhempi, tyttö oli sievä vaaleaverinen suloinen lapsi.

Mutta kun Markus näytti pojille kirjoituskaavaa ja alkoi kysellä heiltä, keskeytti hänet rouva Doloir, joka ei vielä ollut lausunut ainoatakaan sanaa, ja joka väsyneesti nojasi tuoliin.

– Pyydän anteeksi, herra, minä en tahdo, että lapseni vastaavat teille.

Hän sanoi tämän aivan kohteliaasti ja tyyneesti, velvollisuutensa tekevän, hyvän perheenäidin tavalla.

– Miksi ette tahdo? kysyi Markus ihmeissään.

– Koska emme tahdo sekaantua asiaan, joka näyttää kääntyvän hyvin pahaksi. Tuo juttu soi eilisestä asti korvissani, enkä tahdo olla missään tekemisissä sen kanssa, siinä kaikki.

Ja kun Markus koetti puolustaa Simonia, sanoi hän.

– En puhu pahaa herra Simonista, lapsilla ei ole koskaan ollut syytä valittaa. Jos häntä syytetään, niin puolustautukoon, se on hänen asiansa. Minä olen aina kieltänyt miestäni puhumasta politiikkaa, ja jos hän tottelee minua, pysyy hän nytkin vaiti ja tarttuu lastaansa välittämättä juutalaisista enempää kuin papeista. Sillä kaikki tämä on oikeastaan politiikkaa.

Hän ei käynyt koskaan kirkossa, vaikka olikin antanut kastaa lapsensa, ja vaikka olikin vahvasti päättänyt antaa heidän käydä ripillä. Se kuului asiaan. Hän oli vaistomaisesti vanhoillinen, hyväksyi sen, mitä oli olemassa ja toimi omissa ahtaissa oloissaan alituisesti peläten tapauksia, jotka riistäisivät leivän hänen perheeltään. Hän lisäsi vielä itepäisesti.

– En tahdo, että meille tulisi mitään ikävyyksiä.

Se oli tärkeä syy, joka taivutti Doloirinkin. Vaikka hän antoi vaimonsa johtaa kaikissa asioissa, ei hän kuitenkaan tavallisesti pitänyt siitä, että hän vieraiden nähden käytti valtaansa.

Mutta tällä kertaa hän taipui.

– En tullut sitä ajatelleeksi, herra, sanoi hän, hän on aivan oikeassa. Meidän kaltaisemme köyhät raukat tekevät viisaimmin kun pysyvät alallaan. Sotaväessä oli muuan, joka tiesi juttuja kapteenista. Mutta se ei vedellyt, siitä syystä joutui hän monasti kiikkiin.

Markuksen täytyi vuorostaan taipua; ja hän luopui aikeestaan, sanoen.

– On mahdollista, että lapsilta oikeuden edessä kysytään sitä, mitä minä olisin tahtonut kysyä heiltä. Silloin heidän ainakin täytyy vastata.

– Hyvä, sanoi rouva Doloir siihen tyynellä tavallaan, kysyköön heiltä oikeus ja saamme nähdä mitä he tekevät. He vastaavat tai ovat vastaamatta, lapset ovat minun, minusta se riippuu.

Markus kumarsi ja läksi pois Doloirin seuraamana, joka kiiruhti työhönsä. Kadulla muurari melkein pyysi anteeksi: vaimoni ei aina ole myöntäväinen, mutta kun hän on oikeassa, niin hän on oikeassa.

Jäätyään yksin kysyi Markus masentuneena itseltään hyödyttikö mitään mennä kolmanteen paikkaan virkamies Savinin luokse. Doloirin luona ei hän kuten Bongardin luona tavannut törkeää tietämättömyyttä. Oltiin yhtä astetta ylempänä, ihminen oli jo kohonnut alkuperäisestä raakuudestaan. Vaikkakin tämä mies ja vaimo olivat oppimattomia, olivat he kuitenkin tekemisissä muiden säätyjen kanssa ja tiesivät jo vähän elämästä. Mutta kuinka hämärä aamunkoitto se vielä olikaan, kuinka pitkä matka olikaan vielä kuljettavana tietämättömän itsekkäisyyden kautta, ja mikä turmiollinen erehdys olikaan yhteistunteen puute köyhillä ihmisillä! Se että he eivät olleet onnellisemmassa asemassa, tuli siitä, että he eivät tunteneet kansalaiselämän ehtoja, muiden onnen välttämättömyyttä heidän omalle onnelleen. Ja Markus ajatteli tuota inhimillistä rakennusta, jonka ovia ja akkunoita on vuosisatoja koetettu pitää täydellisesti suljettuina, silloin kun niiden olisi pitänyt olla selko selällään, niin että raitis ilma, lämpö ja valo pääsisivät virtaamaan sisään.

Silläaika oli hän poikennut Plaisir-kadulta ja oli nyt Fauche-kadulla, missä Savin asui. Hän häpesi mielensä masentumista ja meni heidän luokseen. Rouva Savin tuli hänen soitettuaan aukaisemaan ovea.

– Puolisoni on kotona, hänellä oli kuumekohtaus tänä aamuna, niin ettei hän voinut mennä virastoon. Ehkä tahdotte seurata minua.

Rouva Savin oli suloinen, tumma, hento ja iloinen nainen, hän nauroi herttaisesti ja oli vielä nyt, kahdenkymmenenkahdeksan vuoden vanhana niin nuoren näköinen, että häntä olisi voinut luulla neljän lapsensa vanhimmaksi sisareksi. Hänelle oli ensin syntynyt tyttö, Hortense, sitten kaksoiset, Achille ja Philippe ja sitten taas poika Jules, jota hän vielä imetti. Kerrottiin että hänen miehensä oli hirveän mustasukkainen, epäili ja väijyi häntä ainaisen, häijyn levottomuuden vallassa ja sitäpaitsi aivan syyttä. Hän oli ollut köyhä orpotyttö, ja Savin oli nainut hänet hänen kauneutensa tähden, kun hän oli tätinsä kuollessa jäänyt aivan yksin. Hän oli siitä miehelleen kiitollinen ja käyttäytyi rehellisesti, oli hyvä puoliso ja hyvä äiti.

Viedessään Markuksen viereiseen huoneeseen näytti hänet äkkiä valtaavan epäily. Hän pelkäsi varmaankin suututtavansa Savinia, joka aina etsi riitoja ja oli kotonaan kiusallinen, ja jonka tahtoon hänen sopuisa ja suloinen vaimonsa aina taipui säilyttääkseen kotirauhan.

– Kenen saan ilmoittaa?

Markus mainitsi nimensä ja asiansa. Notkealla ja sirolla liikkeellä hän pujahti ovenraosta. Markus jäi odottamaan ja tarkasteli silläaika ahdasta eteistä, jossa hän seiso. Asuntoon kuului viisi huonetta, ja se täytti koko kerroksen. Savinin, joka oli konttoristi veronkantovirastossa, täytyi esiintyä arvokkaasti, ja hän luuli olevansa pakoitettu ulkonaiseen ylellisyyteen. Hänen vaimonsa oli puettu hattuun, ja hän itse kävi ulkona vain pitkään takkiin puettuna. Pahinta oli se tukala varattomuus, joka kätkeytyi tuon ulkonaisen ylellisyyden alle. Hänen mielensä katkeruus tuli siitä,

että hän nyt kolmenkymmenen vuoden ikäisenä tunsikin olevansa sidottu huonoon virkaansa, ollen ilman mitään toivoa ylenemisestä, koko elämäkseen pakoitettu pysymään toimessa, josta hän sai juuri niin paljon tuloja, ettei kuollut nälkään. Hänen terveytensä oli huono, ja hän oli aina huonolla tuulella, ollen samalla kertaa nöyrä ja kiivas. Hän pelkäsi alituisesti herättävänsä esimiestensä tyytymättömyyttä. Virastossaan hän oli matelevainen ja nöyrä, kotonaan kiusasi hän vaimoaan sairaan lapsen tapaisella kärsimättömyydellä. Hänen vaimonsa vain hymyili herttaisesti ja ehti vielä, pidettyään huolta lapsistaan ja taloudestaan, valmistaa helmikukkia erääseen kauppaan Beaumontissa. Se oli hienoa työtä, josta maksettiin hyvin, ja hän kustansi niillä tuloillaan perheen vähäisen ylellisyyden. Mutta Savin, jota vaivasi yläluokan ylpeys, ei tahtonut että sanottaisiin hänen vaimonsa olevan pakoitettu tekemään työtä, ja siksi hänen täytyi tehdä työnsä lukittujen ovien takana ja viedä salaa tilaukset Beaumontiin.

Yhtäkkiä Markus kuuli vihaisen, kimakan äänen. Sitten kuului lempeä kuiskaus, tuli hiljaisuus, ja rouva Savin ilmestyi uudestaan.

– Olkaa hyvä, astukaa sisään.

Savin tuskin nousi ylös nojatuolistaan, jossa hän hoiteli kuumekohtaustaan. Kyläkoulun opettajasta ei hänen mielestään tarvinnut välittää, Hän oli pieni ja kaljupäinen mies, kasvot olivat hänellä kalpeat kuin kuolleella, piirteet mitättömät ja veltot, silmät vaaleat ja parrassa siellä täällä likaisen keltaisia pilkkuja. Kotonaan hän käytti vanhoja nuttujaan. Värillinen kaulahuivi, joka hänellä tänään oli kaulassa, teki hänet tautien rasittaman ja huonosti hoidetun vanhuksen näköiseksi.

– Vaimoni kertoi, että tulette tuon inhoittavan jutun tähden, johon olen kuullut koulunopettaja Simonin sotkeutuneen, ja ensimmäinen ajatukseni oli, sen tunnustan, olla teitä vastaanottamatta...

Hän keskeytti puheensa. Hän oli huomannut pöydällä helmikukat, joita hänen vaimonsa oli valmistanut, samalla kun hän luki vieressä "Petit Beaumontaisia". Hän heitti vaimoonsa vimmastuneen silmäyksen, ja tämä ymmärsi sen ja heitti kiireesti sanomalehden työn päälle.

– Älkää luulko, että vastustan asiatanne. Olen tasavaltalainen, enkä minä salaa sitä, esimieheni tietävät sen aivan hyvin. Kun palvelee tasavaltaa, vaatii yksinkertainen rehellisyys olemaan tasavaltalainen, eikö totta? Olen siis kaikessa hallituksen puolella.

Pakoitettuna kuuntelemaan kohteliaasti, tyytyi Markus myöntävästi nyökäyttämään päätään.

– Ajatukseni uskonnosta on hyvin yksinkertainen: pappien tulee pysyä alallaan. Olen antiklerikalisti yhtä hyvin kuin tasavaltalainen... Mutta lisäksi heti, että lapsilla ja naisilla täytyy olla jonkullainen uskonto, ja niin kauan kun katolinen usko on maan uskonto, niin minusta nähden yhtä hyvin se kuin joku muu!.. Niinpä olen vaimolleni, jonka näette tässä, selittänyt, että on sopivaa ja tarpeellistakin hänen ikäiselleen ja hänen asemassaan olevalle naiselle käydä kirkossa, niin että hänellä maailman silmissä on jonkullainen siveellinen ojennusnuora, jonka jälkeen elää. Hän käy siis kapusiinien kirkossa.

Rouva Savin joutui hämilleen, hän punastui ja käänsi katseensa maahan. Kysymys hartauden harjoittamisesta oli kauan aikaa ollut perheen suurena riitakysymyksenä. Hän vastusti sitä kaikella suloisella lempeydellään, herttaisen ja vilpittömän sydämensä koko voimalla. Raivoisan mustasukkainen mies, joka epäili häntä lakkaamatta uskottomuudesta, piti synnintunnustusta ja ripillä käymistä ainoastaan moraalisenä siteenä, joka olisi erinomaisen sopiva estämään häntä uskottomuudesta. Ja hänen oli täytynyt taipua, hän oli ottanut rippi-isäkseen miehensä valitseman isä Theodosiuksen, jota hän salaa kammosi. Nytkin hän loukattuna ja punastuen kohautti olkapäitään ja totteli niinkuin ainakin säilyttääkseen kotirauhan.

– Mitä taas lapsiini tulee, ei minulla ole varaa lähettää kaksoisia, Achillea ja Philippea kolleegioon ja olen siis pannut heidät maallikkokouluun koska olen virkamies ja tasavaltalainen. Tyttäreni Hortense käy samasta syystä neiti Rouzairen koulua; mutta oikeastaan olen hyvin iloinen siitä, että neiti Rouzaire on uskonnollinen, ja että hän vie oppilaitaan kirkkoon, sillä se on hänen velvollisuutensa ja olisin pahoillani, jos hän ei sitä tekisi... Pojat aina jollakin tavalla pääsevät eteenpäin maailmassa. Ja kuitenkin, jos minun ei tarvitsisi tehdä tiliä töistäni esimiehilleeni, niin

ettekö luule, että olisi ollut viisaampaa panna heidät hengelliseen kouluun?.. Silloin heitä myöhemmin kannatettaisiin ja heille hankittaisiin virkoja, jota vastoin he nyt saavat viettää toimetonta elämää, niinkuin minäkin olen saanut tehdä.

Hänen katkeruutensa nousi huippuunsa, ja hän hiljensi äänensä salaisen pelon valtaamana.

– Nähkääs, papit ovat mahtavimmat, heidän puolellaan olisi kuitenkin viisainta olla.

Markus tunsi sääliä tuota viheliäistä miesraukkaa kohtaan, joka keskinkertaisuudessaan ja typeryydessään näytti hänestä surkuteltavalta. Hän nousi ylös odottaen kaikkien näiden puheiden loppupäättöstä.

– Sallitteko minun tehdä lapsillenne tuota kysymystä?

– Lapset eivät ole kotona, vastasi Savin. Eräs rouva, meidän naapurimme, on vienyt heidät kävelemään... Mutta vaikka he olisivatkin kotona, tulisiko minun antaa heidän vastata, kysyn teiltä sitä? Virkamies ei missään tapauksessa voi ryhtyä tuohon asiaan. Minulla on aivan kylliksi ikävyyksiä virastossani, enkä tahdo mitään vastuunalaisuutta tuossa ilkeässä jutussa.

Kun Markus kumarsi, sanoi hän vielä.

– Vaikka juutalaiset raatelevat maaraukkaamme, ei minulla ole mitään herra Simonia vastaan, muuta kuin että juutalaiset eivät ylipäänsä ollenkaan saisi olla opettajina. Toivon, että "Petit Beaumontais" kirjoittaa joskus tästä asiasta... Vapaus ja oikeus kaikille, se olkoon kaikkien tasavaltalaisten tunnuslause. Mutta isänmaa ennen kaikkia! eikö niin? isänmaa yksin, kun se on vaarassa!

Rouva Savin, joka ei enää ollut avannut suutansa, saattoi Markuksen ovelle yhä vielä hämillään. Hän alistui hymyillen, vaikka olikin korkeammalla asteella kuin kova herransa. Kun Markus saapui kadulle, tapasi hän lapset, jotka naapurin rouva toi kotiin. Yhdeksänvuotias Hortense oli jo kaunis ja keikaileva tyttönen, hänen silmänsä olivat luodut alas, ja ne loistivat veitikkamaisesti, kun hän ei peittänyt niitä teeskennellen hartautta, jonka hän oli oppinut neiti Rouzairin luona. Achille ja Philippe miellyttivät Markusta vähemmän. He olivat laihoja, kalpeita ja sairaloisia niinkuin isänsäkin, ja köyhyys oli tehnyt heidät umpimielisen ja tylyn näköisiksi. He työnsivät sisarensa käsipuuta vasten, niin että hän oli vähällä kaatua. Kun he olivat nousseet portaita ylös, ja kun ovi aukeni, kuului sieltä kimakoita kapalolapsen huutoja.

Ne olivat pikku Léonin, joka oli herännyt, ja jota äiti jo alkoi imettää.

Kadulla Markus huomasi puhuvansa aivan ääneen. Siinä oli kaunis kokonaisuus, alkaen tietämättömästä talonpojasta, pikkumaiseen ja pelkuriin virkamieheen saakka, ja niiden välillä yksinkertainen työmies, kasarmin ja palkkasysteemin pilaantunut hedelmä. Ylemmällä asteella ei ollut sen parempaa, tietämättömyyteen yhtyi ahdas itsekkäisyys ja halpa raukkamaisuus. Vaikka pimeys olikin synkkä kaikkialla, tuntui kuitenkin siltä kuin olisi ilman johdonmukaisuutta saavutetusta puolisivistyksestä, jolla ei ollut mitään vakavaa tieteellistä perustaa, ollut seurauksena järjen myrkytys ja vieläkin suurempi turmeluksen tila. Sivistys, niin, tietysti! mutta täydellinen, ulkokultaisuudesta ja valheesta vapaa sivistys, joka johtaa kaikki totuuteen! Ja Markus, joka innokkaasti oli ryhtynyt toimeen auttaakseen toveriaan, vapisi nähdessään tuon tietämättömyyden, erehdysten ja pahuuden kuilun avautuvan edessään. Hänen levottomuutensa kasvoi kasvamistaan. Mikä hirveä pettymys olikaan seurauksena, jos noita ihmisiä joskus tarvittaisiin totuutta ja oikeutta puolustamaan! Nuo ihmiset, ne olivat Ranska, suuri, raskas, tarmoton joukko, jossa epäilemättä oli paljon kunnan miehiä, mutta joka lyijypainon tavalla kiinnitti kansan maahan, niin ettei se voinut elää parempaa elämää, ei voinut olla vapaa, ei oikeudenmukainen eikä onnellinen, koska se oli tietämätön ja turmeltunut.

Markuksen hitaasti suunnatessa kulkuaan koulua kohden, kertoakseen ystävälleen Simonille käyntinsä surulliset tulokset, muistui hänelle äkkiä mieleen, ettei hän ollutkaan käynyt Milhomme-rouvien, Lyhyenkadun paperikauppiaiden luona. Ja vaikka hän ei siltäkään taholta mitään odottanut, tahtoi hän kuitenkin loppuun asti täyttää tehtävänsä.

Näiden naisten miehet olivat olleet kaksi veljestä Mailleboisista, Vanhempi heistä, Edouard, oli sedältään perinyt pienen paperikaupan, jossa hän vaimonsa kanssa vietti hyvin vaatimatonta elämää, jota vastoin nuorempi, Alexandre, joka oli rauhaton ja kunnianhimoinen luonteeltaan, oli tulemaisillaan rikkaaksi matkustaessaan ympäri maata kauppamatkustajana. Mutta kuolema kohtasi heitä molempia; vanhempi joutui ensiksi surkean onnettomuuden uhriksi: hän putosi erään holvin pohjaan; nuorempi sai kuusi kuukautta myöhemmin verensyöksyn ollessaan matkalla toisessa päässä Ranskaa. Vaimot jäivät siten leskiksi, toiselle jäi pieni kauppa, toiselle noin kaksikymmentätuhatta markkaa, ensimmäiset säästöt toivotusta omaisuudesta. Rouva Edouard, joka oli päättäväinen ja kekseliäs nainen, kehoitti kälyään, rouva Alexandra rupeamaan hänen yhtiösakkaakseen ja panemaan kaksikymmentätuhatta markkaansa paperikauppaan, joten he voisivat ottaa myydäkseen myöskin kirjallisuutta ja koulutarpeita. Kummallakin oli poika ja tästä ajasta alkaen rouva Edouard ja hänen pieni poikansa Victor, sekä rouva Alexandre ja hänen pieni poikansa Sébastien kuuluivat samaan perheeseen ja elivät yhdessä huolimatta heidän aivan vastakkaisista luonteistaan.

Rouva Edouard ei käynyt kirkossa sentähden, että hän olisi ollut erittäin uskonnollinen, mutta kaupan edut sitä vaativat sillä hänen ostajapiirinsä oli uskonnollinen, eikä hän voinut saattaa sitä tyytymättömäksi. Rouva Alexandre sitä vastoin oli avioliitossaan ateistin ja elostelijan kanssa lakannut käymästä kirkossa, eikä hän myöhemminkään käynyt siellä. Tälläkin kertaa teräväpäinen ja valtioviisas rouva Edouard käytti kekseliäästi hyväkseen tätä eroavaisuutta. Heidän ostajapiirinsä laajentui, heidän kauppansa sijaitsi hyvällä paikalla veljien koulun ja maallikkokoulun välillä, ja sen klassillinen kirjallisuus, koulukirjat, taulut ja kuvat kelpasivat molemmille, puhumattakaan vihoista, teräskynistä ja lyijykynistä. He päättivätkin kumpikin pysyä omissa mielipiteissään, toinen pappien puolella, toinen vapaa-ajattelijain, joten he tyydyttivät kumpaakin puoluetta; ja ikäänkuin julkiseksi vahvistukseksi, niin että kaikki sen tietäisivät, pantiin Sébastien maallikkokouluun, juutalaisen Simonin oppilaaksi ja Victor veljien kouluun. Näin järjestettynä ja taitavan johdon alaisena yhtiö menestyi ja paperikaupassa kävi ostajia enemmän kuin missään muussa kaupassa Mailleboisissa.

Markus pysähtyi Lyhyellekadulle, jossa oli ainoastaan kaksi taloa, paperikauppa ja pappila, ja katseli hetken tuota kaupaa, jonka ikkunassa oli sekaisin pyhimysten kuvia ja tasavaltaa ylistäviä tauluja, jota vastoin ovi oli ripustettu täpösen täyteen kuvalehtiä. Hän aikoi juuri astua sisään, kun rouva Alexandre ilmestyi kynnykselle. Hän oli suuri, vaalea ja hyvin lempeännäköinen nainen, hänen kasvonsa olivat jo kuihtuneet, vaikka hän vasta oli kolmenkymmenen ikäinen, ja niitä valaisi aina vieno hymy. Hänen helmoissaan riippui hänen pieni poikansa Sébastien, jota hän jumaloitsi. Sébastien oli seitsemän vuoden vanha, lempeä ja vaalea kuin äitinsäkin, Hän oli hyvin kaunis lapsi, hänen silmänsä olivat siniset, nenä hieno ja suu miellyttävä.

Rouva Alexandre tunsu Markuksen ja rupesi heti puhumaan hänelle tuosta hirveästä rikoksesta, joka tuntui olevan hänellä alituisesti mielessä.

– Oi, mikä tapaus, herra Froment. Ajatelkaahan että se on tapahtunut niin lähellä meitä! Pikku Zéphirin raukka, minä näin hänen aina kulkevan ohi tästä menen tullen koulusta, ja hän kävi niin usein meillä ostamassa vihkoja ja kyniä... En ole voinut nukkua ollenkaan sen jälkeen, kun melkein ensimmäisenä näin hänen ruumiinsa.

Sitten hän puhui sääliäisesti Simonista ja hänen suuresta surustaan. Hän piti Simonia erinomaisen hyvänä ja kunnollisena miehenä, koska hän oli mieltynyt pikku Sébastieniin, joka oli hänen parhaimpia ja etevimpiä oppilaitaan. Hän ei koskaan voinut uskoa, että opettaja olisi voinut tehdä niin hirveän teon. Kirjoituskaava, josta niin paljon puhuttiin ei todistanut mitään, vaikka olisikin koulusta löydetty samallaisia.

– Meillä on kirjoituskaavoja myytävänä, herra Froment, ja minä tarkastelin niitä, jotka olivat puodissa. Yhdessäkään niissä ei ollut sanoja: "Rakastakaa toinen toistanne."

Silloin Sébastien, joka oli kuunnellut tarkkaavaisesti, kohotti päätään.

– Minäpä olen nähnyt sellaisen, serkkuni Victor oli tuonut sen veljien luota.

Äiti hämmästy.

– Mitä sanot? et ole kertonut siitä mitään minulle!

– Ethän sinä ole kysynytäkään mitään. Sitä paitsi Victor kielsi minua puhumasta siitä, koska kaavoja ei saa viedä mukanaan.

– Missä tuo kaava sitten on?

– Sitä minä en tiedä. Victor kätki sen jonnekin, ettei häntä toruttaisi.

Markus kuunteli keskustelua ilon valtaamana, sydän toivosta sykkien. Tulisiko totuus vihdoinkin ilmi lapsen suun kautta? Tämä saattoi olla pieni valonsäde, joka vähitellen laajenee ja kasvaa loistavaksi valoksi. Hän alkoi jo tehdä Sébastienille selviä, ratkaisevia kysymyksiä. Mutta silloin saapui rouva Edouard Victorin seuraamana. Hän oli käynyt veli Fulgentiuksen luona jostakin tilauksesta puhumassa.

Hän oli vielä pitempi kuin kälynsä, rouva Alexandre, ja oli tumma ja miesmäinen, kasvot olivat hänellä suuret ja kulmikkaat, liikkeet äkkinäiset ja ääni meluava. Pohjaltaan oli hän hyvänsävyinen ja omalla tavallaan rehellinen, niin ettei hän olisi penninkään vertaa tehnyt vääryyttä ostajilleen. Hän oli mies heidän perheessään, eikä toisella ollut puolustukseksi muuta kuin lempeytensä, jota hän käytti viikkoja, kuukausia ja sai siten usein voiton. Yhdeksän vuotias Victor oli myöskin kookas ja karkeatekoinen lapsi, hänen päänsä oli iso ja tumma ja kasvonsa karkeapiirteiset, hän oli serkkunsa Sébastienin täydellinen vastakohta.

Kuultuaan mistä oli kysymys rouva Edouard katsoi vakavasti poikaansa.

– Mitä, kaavako? sinäkö olet varastanut kaavan veljiltä ja tuonut sen tänne?

– En ole, äiti!

– Oletpas, herraseni! koska serkkusi on nähnyt sen. Hänellä ei ole tapana valehdella.

Lapsi lakkasi vastaamasta, luoden serkkuunsa vihaisia silmäyksiä: tällä ei ollut hyvä olla, sillä hän tunsi leikkiverinsa ruumiillisen voiman. Hän oli tavallisesti voitettun ja kuritetun vihollisen asemassa, kun he yhdessä leikkivät sotaa. Victorin johdolla tehtiin peloittavia ratsastusretkiä läpi koko talon ja Sébastien joka oli hiljainen ja lempeä, otti niihin osaa ihastuksen sekaisella pelolla.

– Hän ei varmaankaan ole varastanut sitä, huomautti rouva Alexandre lempeästi. Ehkä hän on tuonut sen erehdyksestä kotiin.

Ja saadakseen serkultaan anteeksi varomattomuutensa kiiruhti Sébastien vahvistamaan tätä luuloa.

– Niin se aivan varmaan on, en ole sanonut hänen varastaneen sitä.

Rouva Edouard tyyntyi, eikä vaatinut enää vastausta Victorilta, joka yhä pysyi vaiti ja itsepäisesti kieltäytyi tunnustamasta. Rouva Edouard oli varmaankin huomannut, että ei ollut varovaista kuulustella tätä asiaa loppuun vieraan kuullen, ennenkuin oli punninnut kaikki sen vakavat seuraukset, Hän ajatteli, että jos hän menisi jommallekummalle puolelle, niin suututtaisi hän joko veljien koulun tai maallikkokoulun ja kadottaisi silloin yhdellä iskulla toisen puolen ostajapiiriänsä; hän heitti käskävän silmäyksen rouva Alexandreen ja sanoi pojalleen.

– Ole hyvä, astu sisään, herraseni, me selvitämme heti tämän asian. Ajattele asiaa, ja jos et tunnusta totuutta, joudut minun kanssani tekemisiin.

Sitten lisäsi hän Markukseen kääntyneenä.

– Me kerromme sen teille sitten, herra, ja voitte olla varma siitä että hän puhuu, ellei tahdo saada selkäsaunaa, jota hän on kauvan aikaa muistava.

Markuksen täytyi tyytyä siihen huolimatta kiihkeästä halustaan saada heti tietää täydellinen, varma totuus, kertoakseen sen Simonille vapahtavana sanomana. Hän ei kuitenkaan enää epäillyt että hänellä nyt oli käsissään ratkaiseva todistus, jonka sattumalta oli saanut, ja hän riensi heti ystävänsä luo tekemään tiliä iltapäivästään, pettymyksistään Bongardin, Doloirin ja Savinin luona sekä odottamattomasta löydöstään Milhomme-rouvien luona. Simon kuunteli rauhallisena osoittamatta suurta iloa, niinkuin Markus oli odottanut. Vai niin! veljien luona oli samallaisia kaavoja. Se ei häntä ihmetyttänyt. Miksi hän puolestaan olisi pelännyt, koska hän kerran oli syytön?

– Kiitän sinua kaikesta vaivastasi, hyvä ystäväni, lisäsi hän. Ymmärrän täydellisesti lapsen tiedonannon tärkeyden. Mutta, näetkö, en voi käsittää, että kohtaloni riippuisi siitä, mitä sanotaan tai ollaan sanomatta, koska kerran en ole mihinkään syypää. Se on minun mielestäni päivänselvää.

Markus hymyili iloissaan. Hänelläkin oli nyt sama vakaa luottamus. Ja keskusteltuaan vähän aikaa läksi hän kotiinsa, mutta palasi hetken kuluttua uudelleen ja kysyi.

– Onko kaunis Mauraisin vihdoinkin käynyt täällä?

– Ei vielä.

– Silloin, ystäväni, on hän ensin tahtonut tutustua Mailleboisin mielipiteeseen. Minä näin hänet tänä aamuna ensin isä Crabotin ja sitten neiti Rouzairin seurassa. Ja nyt iltapäivällä kulkiessani kaupungilla luulen taas nähneeni hänet salaa hiipivän Kapusiinikadulla ja sitten menevän pormestarin luo... Hän tutkii asioita, ettei sitten tarvitsisi katua sitä, ettei ollut vahvempien puolella.

Simon, joka tähän saakka oli ollut niin rauhallinen, tuli levottomaksi, sillä hän kunnioitti ja pelkäsi esimiehiään. Koko onnettomuudessa hän enimmin pelkäsi sitä, että tällainen suuri häväistysjuttu voisi viedä häneltä viran tai ainakin saattaa hänet huonoihin kirjoihin. Hän aikoi juuri tunnustaa tämän pelkonsa, kun Mauraisin saapui kylmän ja huolestuneen näköisenä. Vihdoinkin hän uskalsi tehdä sen.

– Niin, herra Simon, riensin tänne tuon kauhean jutun tähden. Olen epätoivoissani koulun tähden, teidän tähden ja meidänkin tähtemme. Se on hyvin vakavaa, hyvin vakavaa.

Alkeiskoulun tarkastaja oikaisi lyhyen vartalonsa lausuen nuo sanat yhä suuremmalla vakavuudella. Hän oli kuivasti kätellyt Markusta, josta hän tiesi esimiehensä, akateemian tarkastajan Le Barazerin paljon pitävän. Mutta hän katsoi karsaasti häneen silmälasiansa läpi ikäänkuin kehoittaen häntä poistumaan. Markus ei voinut viipyä kauemmin, vaikka hänestä oli ikävä jättää Simon, jonka hän näki kalpenevan esimiehensä edessä, vaikkakin hän aamusta alkain oli osoittanut niin suurta rohkeutta. Hän läksi siis kotiinsa. Mauraisin kanta kysymyksessä teki hänet levottomaksi, sillä hän epäili häntä kavaltajaksi.

Ilta oli hyvin rauhallinen vanhojen rouvien luona. Rouva Duparque ja rouva Berthereau eivät kumpikaan puhuneet rikoksesta; ja pieni talo vaipui takaisin kuolleeseen rauhaansa niinkuin ei kamalasta tapauksesta koskaan olisi siellä puhuttukaan. Markus piti siis parhaana olla sanaakaan hiiskumatta, eikä hän myöskään puhunut mitään toimistaan iltapäivällä. Illalla maata mennessään sanoi hän vaimolleen ainoastaan, että hän nyt oli aivan rauhallinen ystävänsä Simonin kohtalosta. Geneviève oli iloinen siitä, ja he keskustelivat myöhäiseen, sillä he eivät saaneet koskaan olla kahdenkesken, he olivat kuin vieraat toisilleen tässä talossa, jossa he eivät saaneet puhua vapaasti. Aamulla Markus surukseen löysi "Petit Beaumontaisista" halpamaisen kirjoituksen Simonia vastaan. Hänelle muistui mieleen edellisen päivän myötätuntoinen kirjoitus, jossa opettajaa ylenmäärin ylistettiin; ja nyt oli yksi päivä ollut kylliksi, mielipiteet olivat täydellisesti muuttuneet, juutalainen oli raakamaisesti uhrattu, häntä suorastaan syytettiin inhoittavasta rikoksesta tavattoman viekkailla arveluilla ja väärillä selityksillä. Mitä oli sitten tapahtunut, mikä mahtava valta oli ollut toimessa, mistä oli kotoisin tuo myrkyllinen kirjoitus, joka oli niin huolellisesti muodostettu ja laadittu tekemään juutalaisen ijäksi syylliseksi tietämättömän kansan silmissä, joka ahnaasti kuunteli valheita? Lopetettuaan lukemisen hänestä tuntui kuin jonkun äärettömän työpajan pimeydessä salaperäiset kädet olisivat eilisestä illasta alkaen työskennelleet saattaakseen viattoman turmioon ja siten pelastaakseen tuntemattoman syyllisen.

Mitään uutta ei kuitenkaan ollut tapahtunut, tuomarit eivät olleet tulleet uudestaan, santarmit vaan vartioivat rikoshuonetta, jossa pieni ruumis raukka odotti hautaamistaan. Edellisenä päivänä tapahtunut ruumiinavaus oli ainoastaan todistanut murhan raakuuden ja tuonut ilmi saastaisia yksityisseikkoja. Zéphirin oli kuoliaaksi kuristettu, jonka myöskin todistivat kymmenen sormen jäljet, kymmenen sinertävää kuoppaa hänen kaulassaan. Hautajaiset oli määrätty iltapäiväksi, ja ne ajottiin kostoksi tehdä tavattoman juhlallisiksi. Kerrottiin että kaupunginhallitus aikoi olla niissä läsnä, ja samoin myöskin kaikki murhatun toverit, koko veljien koulu.

Markus oli taas huolissaan. Hän ei heti mennyt Simonin luokse, vaan päätti lähteä sinne vasta hautajaisten jälkeen. Hän käveli vaan ympäri kaupunkia, joka hänen mielestään oli ikäänkuin uupunut ja kokonaan kauhuisan odotuksen vallassa. Hän oli jo vähän tyyntynyt ja söi juuri aamiaista vanhojen rouvien kanssa pikku Louisen iloisesti lepperrellessä, kun Pélagie tuodessaan sisään jälkiruoan, iloisesti sanoi.

– Tiedättekö, rouva, tuo juutalaisheittiö aijotaan vangita... Eikö se ole suuri vahinko!

Markus kysyi aivan kalpeana.

– Simonko vangita? Mistä sen tiedätte?

– Kaikki ihmiset puhuvat siitä. Teurastaja juoksi jo katsomaan.

Markus heitti pois ruokaliinansa, nousi ja läksi ulos, koskematta jälkiruokaan. Vanhat rouvat olivat loukkautuneet ja kauhistuksissaan tuollaisesta epäkohteliaisuudesta. Genevièvekin näytti tyytymättömältä.

– Hän tulee hulluksi, sanoi rouva Duparque kuivasti. Niin! rakas lapseni, sanoinhan minä sen sinulle. Missä ei ole uskontoa, siellä ei voi olla onnea.

Kadulla Markus todellakin huomasi, että jotakin erinomaista oli tekeillä. Kaikki kauppiat seisovat puotiensa ovilla, ihmiset juoksivat, kuului huudahduksia ja hälinää. Hän kiiruhti Lyhyenkadun kautta. Siellä huomasi hän Milhomme-rouvat lapsineen paperikaupan kynnyksellä, hekin odottivat jännityksellä suurta tapausta. Heti hän muisti että siinä oli hyvä todistus, joka hänen täytyi saada.

– Onko totta, kysyi hän heiltä, että Simon vangitaan?

– Kyllä, herra Froment, vastasi rouva Alexandre lempeällä tavallaan. Me näimme juuri poliisikomisariuksen menevän sivu tästä.

– Muistattehan, sanoi rouva Edouard vuorostaan, katsoen häntä suoraan silmiin odottamatta kysymystä, jonka hän luki jo hänen katseessaan, muistattehan tuon kirjoituskaavan, on aivan varmaa, ettei se koskaan ole ollut Victorin käsissä. Olen kysynyt häneltä ja olen vakuutettu siitä, ettei hän valehtele.

Lapsi kohotti kulmikkaan leukansa ja suuret hävyttömän rauhalliset silmänsä.

– Se on varma, etten valehtele.

Markus hämmästyi, kylmä väristys valtasi hänet, ja hän kääntyi rouva Alexandren puoleen.

– Mutta, rouva, mitä teidän poikanne sitten sanoi? Hän oli nähnyt tuon kaavan serkullaan, hän myönsi sen.

Levottoman näköinen äiti ei vastannut heti. Hänen pieni, arka Sébastieninsa oli paennut hänen helmoihinsa ikäänkuin sinne kätkeäkseen kasvonsa; ja vapisevalla kädellä silitti hän koneentapaisesti poikansa hiuksia, hän näytti tahtovan suojella häntä.

– Epäilemättä, herra Froment, oli hän nähnyt sen tai luullut sen nähneensä. Mutta nyt hän ei enää ole varma siitä, hän pelkää erehtyneensä. Ei siis ole mitään puhumista tästä asiasta, ymmärrättehän sen.

Tahtomatta kauemmin kysellä asiasta rouvilta, kääntyi Markus suoraan pienen pojan puoleen.

– Onko aivan varma, ettet ole nähnyt kaavaa? Lapseni, ei mikään ole niin paha kuin valhe.

Mitään vastaamatta Sébastien painoi kasvonsa vielä syvemmälle äitinsä helmoihin ja purskahti katkeraan itkuun. Oli silmännähtävää, että rouva Edouardin tahto oli voittanut, sillä hyvänä kauppiana pelkäsi hän kadottavansa jommankumman ostajapiireistään, jos hän menisi toisen puolelle. Hän oli kuin kivistä, häneltä ei enää saanut mitään tietää. Hän suvaitsi kuitenkin varovaisesti selittää syitänsä.

– Jumalani! herra Froment, me emme voi olla ketään vastaan, me jotka kaupparamme tähden tarvitsemme kaikkia ihmisiä... Se täytyy kuitenkin sanoa, että kaikki todistukset ovat herra Simonia vastaan. Esimerkiksi se, että hän sanoo myöhästyneensä junasta, heittäneensä paluulipun rautatieaseman pihalle ja palanneensa kotiin jalkaisin, ilman että kukaan olisi nähnyt häntä tuolla kuuden kilometrin matkalla. Sitäpaitsi tiedättehän, että neiti Rouzairé kuuli melua

noin kahtakymmentä minuuttia vailla yksitoista, jotavastoin hän sanoo palanneensa vasta tuntia myöhemmin. Selittäkäähän minulle vielä kuinka on mahdollista, että herra Mignotin täytyi mennä häntä herättämään kahdeksan aikaan, vaikka hän tavallisesti nousee varhain aamulla... Ehkä hän voi puhdistaa itsensä, toivokaamme sitä hänen puolestaan.

Markus keskeytti hänet. Hän vaan toisti, mitä oli lukenut "Petit Beaumontaisista", ja Markus oli kauhistuksissaan siitä. Hän katseli tarkoin molempia naisia kiireestä kantapäähän, toisen ulkomuoto todisti itsepäistä tunnottomuutta, toisen oli vallannut väristys, kun hän ajatteli heidän suurta valettaan, jonka seuraukset voisivat olla hyvinkin vaikeat. Markus jätti heidät ja kiiruhti Simonin luo.

Umpinaiset ajopelit seisoivat portin edessä, jota kaksi poliisia vartioi. Käsky oli ankara, mutta Markus pääsi vihdoin sisään. Kaksi muuta poliisia vartioi Simonia koulusalissa ja poliisikomisarius, jolla oli mukanaan tutkintotuomari Daixin allekirjoittama vangitsemiskäsky, toimitti paraikaa uutta, tarkkaa tutkimusta läpi koko talon, etsien luultavasti kuuluisaa kirjoituskaavaa. Mutta hän ei löytänyt mitään, ja kun Markus uskalsi kysyä toiselta poliisilta oliko samallaista tutkimusta toimitettu kristillisten koulujen veljeskunnan luona, katsoi tämä häneen tyrmistyneenä: tutkimus veljien luona, mutta minkä vuoksi? Markus hymyili itsekkin lapsellisuudelleen, he olisivat aivan hyvin voineet tehdä sen, veljet olivat varmaankin aikoja sitten polttaneet ja hävittäneet kaikki. Hän pidätti itseään ryhtymästä vastustukseen, hän oli epätoivoissaan siitä ettei voinut mitään tehdä totuuden ilmisaamiseksi. Tunnin ajan täytyi hänen odottaa etehisessä, kunnes komisariuksen tarkastus oli loppunut. Silloin sai hän vähäisen tavata Simonia, jota poliisit kuljettivat. Rouva Simon ja hänen kaksi lastansa olivat myöskin siellä, ja rouva heittäytyi nyyhkyttäen miehensä kaulaan, sillä aikaa kun komisarius, juro, mutta kunnan mies, oli antavinaan viimeisiä määräyksiä. Se oli sydäntäsärkevä kohtaus.

Simon koetti olla rauhallinen, vaikka oli kalmankalpea ja murtunut tästä virkauransa katkeamisesta.

– Älä nyt sure, armaani. Tämä ei voi olla muuta kuin erehdys, kauhea erehdys. Kaikki on tietysti selviävä, kun minua kuulustellaan, ja minä palajan luoksesi.

Mutta Rachel nyyhkytti yhä katkerammin, hänen kauniit kasvonsa olivat kosteat kyynelistä, ja hän nosti vuorotellen Josephia ja Sarahta, että hän suutelisi heitä vielä kerran.

– Niin, niin, lapsi rakkaat, rakasta heitä, hoida heitä hyvin, siihen asti kun palajan... Pyydän sinua, älä itke enää, sinä viet kaiken rohkeuteni.

Hän irtautui vaimonsa syleilystä. Kun hän huomasi Markuksen, loisti hänen silmistään ääretön ilo. Lämpimästi tarttui hän tämän käteen ja sanoi.

– Oi! toverini, kiitos! Ilmoita heti veljelleni Davidille ja sano hänelle, että olen viaton. Hän on etsivä kaikkialta, hän on löytävä syyllisen, hänelle uskon kunniani ja lasteni kunnian.

– Ole levollinen, vastasi Markus yksinkertaisesti, liikutuksen valtaamana, minä olen auttava häntä.

Komisarius palasi ja lopetti kohtauksen; rouva Simon vietiin murtuneena pois, silloin kun Simon läksi pois kahden poliisin välissä. Sitten seurasi hirveä kohtaus. Pikku Zéphirinin hautajaiset oli määrätty kello kolmeksi, ja vangitsemisen piti tapahtua kello yksi, jotta ei mitään ikävää yhteensattumista tapahtuisi. Mutta tutkimus oli kestänyt niin kauvan, että sitä ei voitu välttää. Kun Simon ilmaantui pienelle etehiselle, oli tori jo täynnä uteliaita, jotka olivat rientäneet saattoa katsomaan. Tämä "Petit Beaumontaisin" juttujen kiihoittama joukko alkoikin huutaa heti kun se huomasi opettajan, kirokun juutalaisen, pienten lasten murhaajan, joka noitatemppeihinsa tarvitsi heidän viatonta, hostian pyhittämää vertaan. Tuo kertomus, jota tästälähin oli mahdoton hävittää, kierteli suusta suuhun, yhä kiihoittaen rähisevää, uhkaavaa joukkoa.

– Kuolema, kuolema murhaajalle, häväsijälle!.. Kuolema, kuolema, juutalaiselle!

Jähmettyneenä, kalpeana ja jäykkänä Simon huusi portailta vastauksen, joka sittemmin yhä oli kaikua hänen huuliltaan niinkuin omantunnon ääni.

– Olen viaton! olen viaton!

Silloin joukko joutui raivoon, huudot pauhasivat kuin myrsky, ja ääretön aalto nousi anastaakseen onnettoman ja raastaakseen hänet kappaleiksi.

– Kuolema, kuolema juutalaiselle!

Nopeasti työnsivät poliisit Simonin vaunuihin ja ajuri pani hevosensa laukkaamaan, samalla kun Simon väsymättä huusi äänellä, joka kaikui yli melun.

– Olen viaton! olen viaton! olen viaton!

Pitkin koko Isoakatua juoksi joukko vaunujen perästä, ulvoen yhä kovemmassi. Markus jäi paikalle huumautuneena, sydän ahdistettuna, ja hän muisteli aivan vastaisia mielenosoituksia, vihaista melua ja vimmastuneita huudahduksia, joilla palkintojenjako oli vastaanotettu edellisenä iltana. Kahdessa päivässä oli yleinen mielipide ehtinyt kääntyä. Häntä kauhistutti se verraton taito ja hirveä nopeus, millä salaperäiset kädet olivat toimineet, kootessaan yhteen niin paljon pimeyttä. Hänen toiveensa olivat kukistuneet, hän tunsi, että totuus oli pimentynyt, voitettu ja katoamaisillaan.

Mutta kulkue alkoi järjestäytyä pikku Zéphirinien hautajaisia varten. Markus näki että neiti Rouzair, joka johti luokkansa pieniä tyttöjä, oli katsellut Simonin kuolemantuomiota osoittamatta vähintäkään myötätuntoisuuden merkkiä, hänen kasvonsa ilmaisivat ainoastaan virallista hartautta. Mignot, jonka ympärillä seisoivat muutamia oppilaita, ei myöskään ollut puristanut esimiehensä kättä. Hän näytti jöröltä ja kiusaantuneelta, kärsien epäilemättä taistelusta hyvän sydämensä ja etunsa välillä. Vihdoin läksi tavattoman loistava kulkue liikkeelle, suunnaten kulkunsa Saint-Martin kirkkoon päin. Siinäkin huomasi kuinka huolellisesti taitavat kädet olivat kaiken järjestäneet, niin että kansan sääli ja kostonhimo kiihtyisi. Pienen arkun ympärillä olivat ensiksikin ne Zéphirinien toverit, jotka äskettäin samaan aikaan kuin hänkin, olivat käyneet ripillä. Sitten seurasivat pormestari Darras ja kaupungin hallitusmiehet. Senjälkeen tulivat kaikki muut veljien oppilaat veli Fulgentiuksen ja hänen kolmen apulaisensa, veljien Isidoren, Lazaruksen ja Gorgiaksen johtamina. Selvästi huomasi veli Fulgentiuksen suuren merkityksen, hän kulki edestakaisin, komensi ja meni toimeliaisuudessaan niin pitkälle, että järjesteli neiti Rouzairinkin tyttösiä, ikäänkuin he olisivat olleet hänen käskettävinään. Sitten oli vielä kapusiinimunkkeja isä Theodosiuksen johdolla, Valmarien kolleegiosta tulleita jesuiittoja sekä heidän rehtorinsa isä Crabot, pappeja oli tullut kaikkialta, oli niin paljon papinviittoja ja kauhtanoita, että olisi luullut koko kirkon olevan liikkeellä ollakseen varma voitostaan.

Kaikki ihmiset nyyhkyttivät: hurjat äänet huusivat.

– Kuolema juutalaiselle! kuolema juutalaiselle!

Lopuksi näki Markus, jonka sydän oli täynnä katkeruutta, vielä yhden kohtauksen. Hän huomasi joukossa alkeiskoulun tarkastaja Mauraisin, joka epäilemättä oli tullut Beaumontista, niinkuin edellisenäkin päivänä, lisätäkseen ansioluetteloaan. Kun isä Crabot kulki kansan ohitse, huomasi Markus selvästi heidän hymyilevän toisilleen, vaihtavan salaisen tervehdyksen, niinkuin ainakin miehet, jotka ymmärtävät toisensa. Kaikki se hirveä vääryys, jota noina kahtena päivänä oli salassa kudottu, ikäänkuin ilmaantui hänelle nyt keskellä kirkasta päivää, samalla kun Saint-Martinin kellot soivat pienen vainajan kunniaksi, vainajan, jonka surullista kuolemaa nyt aijottiin käyttää hyväkseen.

Silloin löi joku kovasti Markusta olkapäähän, ja raivoisan ivallinen ääni sai hänen kääntämään päätänsä.

– No! viaton ja rehellinen virkaveljeni, mitä minä sanoin teille? Nyt on todistettu että saastainen juutalainen on häväissyt ja kuristanut veljenpoikansa ja silläaikaan kun hän ajaa Beaumontin vankilaa kohden, riemuitsevat veljet!

Se oli opettaja Férou, vimmastunut nälkäkurki, vielä hintelämpänä kuin ennen ja hiukset epäjärjestyksessä.

– Kuinka heitä voitaisiin syyttää, koska pieni vainaja on heidän, heidän ainoastaan ja heidän hyvän Jumalansa? Ha! ha! kukaan ei tietysti uskalla heitä syyttää, nyt kun koko Maillebois on nähnyt heidän pitävän hänelle niin suuret hautajaiset... Kaikkein hulluinta on tuon naurettavan kärpäsen

surina, tuon typerän veli Fulgentiuksen, joka puuhaa kaikkien ihmisten kanssa. Siinä on liiaksi intoa! Näittehän isä Crabotin, joka hymyili niin hienosti. Hienon hymyn takana taitaa piillä aikailla yksinkertaisuutta, vaikka hän on kuuluisa taitavuudestaan. Mutta muistakaa, mitä sanon teille, vahvin, ainoa vahva heidän joukossaan on isä Philibin. Saatte etsiä häntä tänään, ei tarvitse pelätä, että hän on täällä. Hän on piiloutunut johonkin ja olkaa varma, että hän toimittaa siellä jotain kaunista työtä... Oi! minä en tiedä kuka on syyllinen, ei kukaan näistä luultavasti, mutta hän kuuluu samaan seuraan, se on päivän selvää, ja he kääntävät maailman nurin ennenkuin antavat syyllisen esille.

Nähdessään, että Markus alakuloisena ja äänettömänä kohautti olkapäätään jatkoi hän.

– Tässä on siis hyvä tilaisuus musertaa maallikot. Alkeiskoulun opettajana miehen raiskaaja ja murhaaja! hei! mikä erinomainen sodan aihe, kuinka meitä tullaankaan löylyttämään, meitä kaikkia, jotka olemme ilman jumalaa ja isänmaata. Kuolema lahjotuille ja kavaltajille! kuolema juutalaisille!

Ja hän katosi tungokseen heilutellen pitkiä käsivarsiaan. Hänellä oli tapana katkeralla ivalla sanoa, että hänestä oli yhden tekevää kuoliko hän roviolla, puettuna veripaitaan tai nälkään kurjassa Moreuxin koulussa.

Itäpäivä pienessä, kylmässä talossa oli ikävä, ja kun Markus ja Geneviève illalla olivat menneet levolle, huomasi viimemainittu että hänen miehensä oli epätoivoissaan, ja hän syleili häntä hellästi puhjeten kyyneliin. Markus oli syvästi liikutettu, sillä hän oli sinä päivänä tuntenut ensimmäisen heikon alun erimielisyyteen heidän välillään. Hän painoi vaimoaan rintaansa vastaan, ja he itkivät yhdessä kauan aikaa sanaakaan puhumatta.

Vihdoin sanoi Geneviève hiukan epäilevällä äänellä.

– Kuule, rakas Markus, minä luulen, että olisi parasta ettemme enää viipyisi isoäidin luona. Lähtekäämme huomenna.

Hyvin hämmästyneenä Markus kysyi.

– Olisiko hän jo väsynyt meihin? onko sinua pyydetty sanomaan sitä minulle?

– Oi! ei, ei!.. Se päinvastoin surettaisi äitiä. Meidän täytyisi keksiä joku tekosyy, toimittaa niin, että meille lähetettäisiin kutsumakirje.

– No, mutta miksi emme olisi täällä kuukauden loppuun niinkuin tavallisesti! Epäilemättä on ollut jonkun verran epäsopua, mutta minä en välitä siitä.

Geneviève oli hetken hämillään, eikä uskaltanut tunnustaa salaista levottomuuttaan siitä, että kokonaisen illan oli tuntenut itsensä vähän vieraaksi miehelleen ollessaan sen uskonnollisen vihamielisyyden vaikutuksen alaisena, joka isoäidin läheisyydessä vallitsi. Hänestä oli tuntunut kuin olisivat hänen nuoruutensa ajatukset ja tunteet palanneet ja joutuneet ristiriitaan hänen jokapäiväisen elämänsä kanssa puolisona ja äitinä. Mutta se oli vaan hieno aavistus, ja hän tuli jälleen iloiseksi ja luottavaiseksi kun Markus häntä hyväili. Pienestä kätkeystä vierestään kuuli hän Louisensa suloisien säännöllisen hengityksen.

– Sinä olet oikeassa, jääkäämme tänne ja täytä velvollisuutesi niinkuin sinusta on oikein. Me rakastamme toisiamme niin, että aina voimme olla onnellisia.

III

Tästä alkaen ei vanhojen rouvien pienessä talossa enää puhuttu Simonin asiasta. Vältettiin pienimpiäkin viittauksia siihen, ettei mitään ikäviä riitoja syntyisi. Aterioiden aikana puhuttiin ainoastaan kauniista ilmasta, ikäänkuin oltaisiin tuhannen penikulman päässä Mailleboisista, missä intohimot yhä hurjempina raivosivat, missä mielipiteet niin ankarasti törmäsivät toisiansa vastaan, että kolmekymmentä vuotta vanhat ystävät ja kokonaiset perheetkin riitaantuivat keskenään. Ja Markus, joka kotona Genevièven sukulaisten luona oli niin äänetön ja välinpitämätön, oli ulkopuolella kaikkein kiivain ja sankarillisin totuuden ja oikeuden puoltaja.

Sen päivän iltana, jolloin Simon vangittiin, toimitti Markus rouva Simonin lapsineen muuttamaan isänsä ja äitinsä luo, joka asui pienessä, synkässä talossa Trou-kadun varrella. Oli lupa-aika, koulu oli suljettu ja apuopettaja Mignot jäi taloa vartioimaan, kokonaan kiintyneenä kalastusretkiinsä läheiselle Verpille-joelle. Neiti Rouzairekin oli tänä vuonna luopunut tavallisesta matkastaan kaukana asuvan tätinsä luokse, sillä hän tahtoi olla läsnä oikeudenkäynnissä, jossa hänen todistuksensa tulisi niin paljon merkitsemään. Rouva Simon oli jättänyt kaikki huonekalunsa entiseen asuntoonsa, ettei luultaisi hänen suin päin paenneen ja siten tunnustaneen rikoksen, toivomatta enää saavansa palata. Hän oli siis vienyt Josephin ja Sarahin vanhempiensa luo, mukanaan yksi ainoa matkalaukku, niinkuin olisi hän mennyt sinne vaan kesää viettämään muutamiksi viikoiksi.

Tästä lähtien ei kulunut ainoatakaan päivää niin, ettei Markus olisi käynyt räätäli Lehmannin luona. Trou-katu, joka päättyi Plaisir-katuun, oli köyhän kaupunginosan kurjimpia katuja, ja siinä yksikerroksisessa talossa, jossa räätäli Lehmann asui, oli ainoastaan pimeä puoti ja vielä pimeämpi puotikamari kellarikerroksessa ja niiden yläpuolella kolme huonetta, joihin veivät pimeät portaat, ja sitäpaitsi vielä tilava ullakko, ainoa huone, johon joskus aurinko pilkisti. Kellarintapainen puotikamari oli samalla kertaa keittiö ja ruokahuone. Rachel muutti entiseen synkkään kamariinsa ja vanhan pariskunnan täytyi tyytyä yhteen ainoaan huoneeseen antaakseen kolmannen huoneen lapsille, jotka onneksi voivat saada suuresta ullakosta sangen iloisen ja tilavan leikkipaikan. Markus ihmetteli lakkaamatta kuinka niin ihailtava ja harvinaisen kaunis nainen oli voinut kasvaa tällaisen kurjuuden keskellä, köyhille vanhemmille, joihin vaivaloinen köyhyys kauan aikaa oli taannuttavasti vaikuttanut. Viidenkymmenenviiden vuotias isä Lehmann oli tyypillinen juutalainen, pieni ja laiha mies, nenä suuri, silmät vilkkuvat, suu paksun harmaan parran peitossa. Räätälinammatissaan oli hänen toinen olkapäänsä kohonnut korkeammalle kuin toinen, ja se teki hänen ennestäänkin nöyrän ryhtinsä vielä enemmän tuskallisen pelokkaaksi. Hänen vaimonsa, joka myöskin aamusta iltaan ompeli, oli laiha kuin varjo, ja ollen vielä nöyrempi eli hän alituudessa pelossa ja vavistuksessa. Heidän elämänsä oli ahdasta ja vaikeaa, ja he ansaitsivat vain vaivaloisesti jokapäiväisen leipänsä sitkeällä työllä, hitaasti hankitun ostajapiirin avulla, johon kuuluivat seudun harvat varakkaat juutalaiset sekä muutamia kristittyjä, jotka tahtoivat saada vaatteensa huokealla. Ranskan kulta, jota juutalaiset vihamiestensä sanojen mukaan ahmivat, ei ainakaan tänne ollut kasautunut, ja syvä sääli täytti sydämen, kun näki nämä kaksi vanhusta, jotka alati pelkäsivät, että heiltä riistettäisiin vaivaloisesti hankkimansa leipä.

Lehmannin luona Markus tutustui Davidiin, Simonin veljeen. Hän oli kiiruhtanut Mailleboisiin saadessaan vangitsemispäivänä lähetetyn kirjeen. Hän oli kolme vuotta veljeään vanhempi sekä myöskin pitempi ja voimakkaampi. Kasvot olivat hänellä täyteläiset ja lujapiirteiset, silmät kirkaat ja nerokkaat. Isänsä beaumontilaisen kellosepän kuoltua aivan varattomana, ja nuoremman veljen, Simonin mentyä normaalikouluun, oli David astunut sotapalvelukseen, jossa hän oli kaksitoista vuotta. Hän oli luutnantti ja juuri tulemaisillaan kapteeniksi lukemattomia taisteluita ja kärsimyksiä kestätyään. Mutta silloin pyysi hän eroa, sillä hänellä ei enää ollut rohkeutta vastustaa solvauksia, joita hänen syntyperänsä tuotti hänelle toveriensa ja esimiestensä puolelta. Siitä oli nyt viisi vuotta. Simon oli silloin juuri aikeessa naida Rachel Lehmannin, jonka kauneus äkkiä oli herättänyt hänen rakkautensa. Naimattomaksi jäänyt toimelias ja ponteva David oli tuuminut ruveta harjoittamaan

kaivosliikettä eräällä laajalla hiekka- ja piikivialueella, joka siihen saakka oli ollut käyttämättä. Se kuului Désiraden linnaan, joka siihen aikaan vielä kuului rikkaalle pankkiirille parooni Nathanille; tämä suostuikin halvasta hinnasta vuokraamaan sen kolmeksi kymmeneksi vuodeksi uskolaiselleen, jonka yritteliäisyys ja työkyky olivat hänelle mieleen. Näin oli siis David saavuttamaisillaan omaisuuden, sillä hän oli jo kolmessa vuodessa ansainnut satatuhatta markkaa, sekä oli nyt johtajana suuressa liikkeessä, johon hän käytti kaiken aikansa.

Arvelematta hän kumminkin jätti liikkeen erään luotettavan työnjohtajan haltuun. Keskusteltuaan Markuksen kanssa tuli hän heti vakuutetuksi veljensä viattomuudesta. Hän ei ollut sitä koskaan epäillytkään, sillä hän huomasi heti mahdottomaksi, että sellainen mies olisi tehnyt sellaisen rikoksen, mies, jonka hän tunsu paremmin kuin kenenkään muun maailmassa, ja johon hän luotti kuin omaan itseensä. Tämä oli hänelle niin varmaa kuin valo täydessä auringonpaisteessa. Huolimatta tyynestä rohkeudestaan, noudatti hän suurta varovaisuutta, sillä hän ei tahtonut vahingoittaa veljensä asiaa, tuntien, kuinka heitä juutalaisina vihattiin. Siitä syystä David, kun Markus kiivaasti lausui epäilevänsä erästä kristillistä veljeä ehdottomasti syylliseksi, koetti rauhoittaa häntä, ja vaikka hän oikeastaan oli samaa mieltä, tahtoi hän, että ruvettaisiin hakemaan tuota yökuljeksijaa, joka muka oli mennyt sisään akkunasta ja samaa tietä paennut. Hän pelkäsi yleisen mielipiteen vielä enemmän kiihoittuvan todistamattomasta syytöksestä, hän aavisti, että ylivoimaiset vastustajat musertaisivat hänet, jos hän esiintyisi ilman ratkaisevaa todistusta. Ja sitä odotettaessa täytyi Simonin saada käyttää hyväkseen tuomariensa epäilystä, jota varten olisi parasta jälleen otaksua tuntematonta kuljeksijaa syylliseksi murhaan, niinkuin kaikki olivat tehneet silloin kun rikos keksittiin. Se oli erinomainen toimenpide, koska veljet olivat niin varovaisia, ja koska heillä oli niin suuri kannattajajoukko että taistelu suoraan heitä vastaan olisi epäilemättä kääntynyt syytetyn itsensä vahingoksi.

David oli vihdoinkin onnistunut saamaan luvan tavata Simonia tutkintotuomari Daixin läsnäollessa, ja he olivat pitkään toisiaan syleillessään tunteneet, että heillä oli sama sydän ja sama sitkeä ja luja tahto. David oli nähnyt häntä sittemmin vankilassa, ja tiedot, jotka hän toi häneltä olivat aina samat: suuri epätoivo, lakkaamaton ja huolestuttava aivojen ponnistus arvoituksen selittämiseksi, tavaton kestäväisyys lastensa ja oman kunniansa puolustamisessa. Kun David pienessä, pimeässä puodissa kertoi käynnistään, tunsu Markus syvää sääliä nähdessään rouva Simonin äänettömänä itkevän. Hän oli niin kaunis ja surkuteltava turvattomuudessaan. Hänen vanhempansa eivät myöskään voineet muuta kuin huokailla syvässä epätoivossaan, taipuen ylenkatseen alle. He jatkoivat yhä ompelemistaan vakuutettuina hekin vävynsä viattomuudesta, mutta uskaltamatta lausua tätä vakuutusta ostajilleen peläten vahingoittavansa hänen asiaansa ja kadottavansa leipänsä. Pahinta oli, että levottomuus Mailleboisissa yhä kasvoi, ja että rähisevä joukko eräänä iltana oli särkenyt puodin akkunat. Oli täytyneet kiireesti sulkea akkunaluukut. Pienissä käsikirjoitetuissa lehdissä kehoitettiin isänmaanystäviä polttamaan koko talon. Ja eräänä päivänä Kapusiinien kappelissa vietetyn uskonnollisen juhlallisuuden jälkeen kohosi juutalaisviha siihen määrään, että pormestari Darrasin täytyi pyytää poliisivoimia Beaumontista, sillä hän piti tarpeellisena vartioida Trou-katua estääkseen laittomuuksia tapahtumasta.

Hetki hetkellä asia muutti muotoaan, tuli yhteiskunnalliseksi taistelukentäksi, jossa puolueet ratkaisevasti törmäsivät yhteen. Tuomari Daix oli epäilemättä saanut käskyn toimittaa tutkimus nopeasti. Vähemmässä kuin kuukaudessa hän kutsui kokoon ja kuulusteli kaikki todistajat, Mignotin, neiti Rouzairin, isä Philibinin, veli Fulgentiuksen, koululapset ja rautatien-virkamiehet. Veli Fulgentius, joka niinkuin tavallisesti osoitti liikaa intoa, vaati, että veljet Isidore, Lazarus ja Gorgias myöskin otettaisiin kuulusteltaviksi; hän tahtoi myöskin että hänen koulussaan toimitettaisiin tarkastus kirjoituskaavan tähden, jolloin tietysti ei mitään löydetty. Mutta Daix piti velvollisuutenaan erityisen tarkasti etsiä tuota otaksuttua yökuljeksijaa, joka olisi keskiviikon ja torstain välisenä yönä voinut käydä murhatun luona. Jokaisessa kuulustelussa oli Simon lakkaamatta vakuuttanut viattomuuttaan ja käsenyt hakemaan syyllistä. Ja Daix oli lähettänyt kaikki maakunnan santarmit maanteille, oli vangittu ja jälleen vapautettu noin viisikymmentä kulkulaista, saamatta vähääkään

vihä asiasta. Eräs kulkukauppias oli ollut kolme päivää lukon takana, turhaan. Daix oli siis pakoitettu luopumaan tästä arvelusta, eikä hänellä taaskaan ollut muuta lähtökohtaa kuin kirjoituskaava, jolle koko syytös oli perustettava. Markuksen ja Davidin mielet olivatkin vähitellen rauhoittuneet, sillä heistä tuntui mahdottomalta, että mitään todellista syytöstä voitaisiin perustaa tälle epäiltävälle todistukselle. Davidin oli tapana sanoa, että vaikka tuota kuljeksijaa ei oltukaan löydetty, oli sen olemassaolo kuitenkin mahdollinen. Ja jos tähän lisättiin todistuksien puute Simonia vastaan, siveelliset epätodenmukaisuudet, hänen lakkaamaton viattomuutensa vakuuttaminen, kuinka voi silloin uskoa, että tutkintotuomari, jolla oli vähääkään oikeudentuntoa, tuomitsisi hänet syylliseksi? Asia oli aivan varmaan raukeava, niin uskoivat he lopulta molemmat.

Välistä kuitenkin Markus ja David, jotka toimivat veljellisesti yhdessä, kadottivat tämän vahvan luottamuksensa. He kuulivat pahoja huhuja senkin jälkeen, kun jutun raukeaminen jo näytti terveen järjen mukaan varmalta. Jos viaton tuomittaisiin, olisi syyllinen ainiaaksi suojattu. Ja papisto puuhasi epätoivoisesti. Oli nähty isä Crabotin käyvän yhä useammin Beaumontissa, syövän päivällistä hallituksen jäsenten ja oikeusistuimen jäsenten kanssa, käyvän yliopistossakin. Kaikkiolla taistelu kiihtyi kuta enemmän toiveita oli juutalaisen vapaaksi laskemisesta. Silloin johtui Davidin mieleen herättää parooni Nathanin, rikkaan pankkiirin ja Désiraden entisen omistajan harrastus hänen veljensä asiaan. Hän oli saanut tietää että parooni oli kesää viettämässä tyttärensä kreivitär Sangleboeufin luona, joka oli tuonut miehelleen myötäjäisinä kuninkaallisen Désiraden ynnä kymmenen miljoonaa. Eräänä kirkkaana elokuun iltapäivänä David siis läksi sinne Markuksen seurassa, joka myöskin tunsu paroonin. Se oli viehättävä kävelymatka: Désirade sijaitsi nimittäin korkeintaan kahden kilometrin päässä Mailleboisista.

Kreivi Hector de Sangleboeuf, viimeinen eräästä Ludvig pyhän aseenkantajasta polveutuvaa Sangleboeuf-sukua, oli kolmenkymmenenkuuden vuoden ikäisenä joutunut aivan perikadon partaalle tehtyään lopun niistä omaisuuden pirstaleista, jotka hänen isältään olivat jääneet hävittämättä. Hän oli ennen ollut kyrassieriupseeri, mutta oli ottanut eron väsyneenä sotilaselämään ja eli nyt yhdessä markiisitar de Boisen, erään häntä kymmentä vuotta vanhemman lesken kanssa, joka ei kumminkaan tahtonut mennä naimisiin hänen kanssaan, sillä hän rakasti liiaksi mukavuutta ja pelkäsi onnetonta tulevaisuutta, jos he molemmat yhdistäisivät kurjuutensa. Kerrottiin hänen saaneen aikaan avioliiton kreivin ja pankkiiri Nathanin tyttären, Lian välillä, joka oli nuori kahdenkymmenen vuotias, upporikas kaunotar. Nathan oli tehnyt kaupan tuntien tarkoin kaikki asianhaarat ja kadottamatta mitään tavallisesta tarkkanäköisyydestään. Hän tiesi aivan täydellisesti mitä antoi ja mitä sai takaisin, ostaessaan tyttärellään ja kymmenellä miljoonalla, jotka läksivät hänen rahastostaan, vävykseen vanhasta aatelissuvusta polveutuvan kreivin, ja siten saaden pääsön hänelle siihen saakka suljettuun maailmaan. Hän itse oli äsken nimitetty parooniksi ja oli siis vihdoin päässyt vapaaksi siitä satavuotisesta ja yleisestä ylenkatseesta, joka häntä kauhistutti. Hän oli rahakauppiaina kerännyt itselleen kosolta kultaa, ja hänellä oli ainoastaan kiihkeä halu saada katolilaisten rahakauppiaitten tavalla osakseen kunniaa ja valtaa, olla kumarrettu, kunnioitettu ja ihailtu raharuhtinas ja ennen kaikkia vapautua kiusallisesta ylenkatseen ja sorron pelosta. Hän olikin riemuissaan asettuessaan asumaan vävynsä luokse, sekä vieraantui niin täydellisesti syntyperästään, että seurusteli kiivaimpien juutalaisvihollisten kanssa, ja oli sitä paitsi tullut hartaaksi kuningaspuolueen jäseneksi, isänmaan ystäväksi ja Ranskan pelastajaksi. Hienon ja hymyilevän markiisitar de Boisen täytyi hillitä häntä. Markiisitar oli puolestaan tästä tarkasti harkitusta kaupasta saanut kaiken sen hyödyn, mitä oli odottanutkin ystävälleen, Hector de Sangleboeufille ja itselleen.

Naimiskauppa ei muuten ollut olosuhteita muuttanut; kaunis Lea oli ainoastaan tullut lisäksi markiisittaren ja kreivin vanhaan talouteen. Markiisitar, joka oli vielä viehättävä, vaalea, uhkea kaunotar, ei ollut mustasukkainen sanan ahtaassa merkityksessä; hän oli siksi järkevä, että mielellään yhdisti rikkauten tuottamat nautinnot heidän rauhallisen yhteiselämänsä onneen. Hän tunsu sitäpaitsi Lian, tuon ihailtavan marmorikuvan, itsekkään ja yksinkertaisen epäjumalan, joka oli onnellinen saadessaan olla pyhätössä, missä ympäristö ihaili häntä olematta liiaksi väsyttävä. Hän ei edes

lukenut mitään, sillä hän väsyi heti jos joskus alotti. Hän istui hyvin mielellään koko päivän kohteliaan huomaavaisuuden esineenä, ajatellen ainoastaan itseään. Kauan ei häneltä voinut olla salassa markiisittaren todellinen suhde hänen puolisoonsa: mutta hän karttoi ikäviä ajatuksia tämän asian johdosta, ja viimein hän ei enää voinut tulla toimeen ilman tätä ystävätärtä, joka aina häntä hyväili, jolla alituisesti oli ihailun sanoja kielellään, ja joka tuhlassi hänelle helliä nimityksiä: kaunis kultaseni, rakas aarteeni. Ei ole koskaan nähty liikuttavampaa ystävyttä; markiisitar sai pian Désiradessa oman huoneen ja oman paikan pöydässä. Sitten hän sai uuden nerokkaan ajatuksen, hän alkoi opettaa Lialle katolista uskontoa. Tämä oli siitä ensiksi kauhistuksissaan, peläten että hänet ajettaisiin pois uskonnonharjoituksista. Mutta kun asia uskottiin isä Crabotille, tasoitti hän vaikean tien miellyttävällä, hienolla tavallaan. Parooni Nathan sai vihdoin tyttärensä suostumaan, sillä hän oli sangen ihastunut markiisittaren tuumaan, ikäänkuin olisi hän toivonut itsekin hiukan puhdistuvansa häpeällisestä juutalaisuudestaan tämän kasteen kautta. Kastejuhllallisuudet hämmästyttivät Beaumontin ylhäisöä, ja tapausta pidettiin suurena voittona kirkolle.

Viimein oli markiisitar de Boise, joka äidillisesti johti Hector de Sangleboeufiä niinkuin suurta, ymmärtämätöntä ja kuuliaista lasta, saanut hänet valituksi Beaumontin edusmieheksi, hänen vaimonsa suuren maa-alueen ja miljoonain avulla. Hän vaati lisäksi häntä liittymään tasavaltalaisiin yhtyneeseen vanhoillisten pieneen ryhmään, toivoen että hän siten voisi kerran päästä johonkin korkeaan asemaan; huvittava sattuma oli se, että juutalainen parooni Nathan, joka tuskin oli päässyt vapaaksi sukunsa häpeästä ja muuttunut suvaitsemattomaksi kuningaspuoluelaiseksi, oli kuningasmielisempi kuin hänen vävynsä, Ludvig pyhän aseenkantajasta polveutuva ylimys. Parooni riemuitsi tyttärensä kääntymisestä, ja oli itse valinnut hänelle nimen Marie, jota nimeä hän suurella mielihyvällä aina käytti. Hän riemuitsi myöskin siitä että hänen vävynsä oli edusmies, toivoen epäilemättä voivansa käyttää häntä hyväkseen; hänelle tuotti tavatonta iloa asuminen tässä hienossa talossa, joka nyt oli täynnä pappeja, ja jossa nyt puhuttiin ainoastaan markiisitar de Boisen ja Marien yhä hellemmässä ja lämpimämmässä keskinäisessä sovussa tekemistä hurskaista töistä.

Kun Markus ja David, jotka portinvartija päästi sisään, tulivat Désiraden puistoon, hiljensivät he askeleitaan nauttien ihanasta elokuun päivästä ja ihailien suurten puitten kauneutta, nurmikenttien pehmeyttä ja purojen suloista raikkautta. Se oli ruhtinaallinen asumus; puisto oli ihastuttavan rehevä ja kaunis, ja sen perällä näkyi komea renässanssityyliin rakennettu linna. Nähdessään tämän juutalaisen miehen miljoonien synnyttämän paratiisin, tämän suuremmoisen rikkauden, jonka juutalainen rahakauppias Nathan oli ansainnut, muisti Markus pimeää puotia surkeassa hökkelissä Trou-kadun varrella, jonne aurinko ei päässyt paistamaan, ja jossa ilma oli turmeltunut. Siellä oli juutalainen Lehmann kolmekymmentä vuotta ommellut, siten töin tuskin ansaiten leipänsä. Kuinka monta muuta vieläkin kurjempaa juutalaista kuolikaan nälkään inhoittavissa katuojissa! Ja heitä oli ääretön enemmistö. Juutalaisvihollisten törkeä valhe, kokonaisen kansan syyttäminen yleisestä omaisuuden anastamisesta, se ilmeni selvästi siinä että tähän kansaan kuului niin paljon köyhiä työmiehiä, yhteiskunnan uhreja, jotka ovat sortuneet rahan, olipa se sitten juutalaisen tai katolilaisen, kaikkivallan alle. Heti kun juutalainen tuli raharuhtinaaksi, osti hän itselleen paroonin arvonimen, naitti tyttärensä jollekin vanhaan ylhäiseen sukuun kuuluvalla kreivillä, oli olevinaan kuningasmielisempi kuin itse kuningas, ja tuli lopulta luopioksi, kiivaaksi juutalaisviholliseksi, kieltäen ja sortaen omia kansalaisiaan. Juutalaiskysymyksen ytimenä oli kysymys rahasta, yhteiskunnan myrkyttäjistä ja turmelijasta.

Kun Markus ja David saapuivat linnan eteen, huomasivat he suuren tammen varjossa parooni Nathanin, hänen tyttärensä ja vävynsä, sekä markiisitar de Boisen ja erään munkin, jonka he tunsivat itse isä Crabotiksi. Hyvä naapuri, Valmarien kollegion rehtori oli kutsuttu perheamiaisille, molemmat alueet olivat nimittäin ainoastaan kolmen kilometrin päässä toisistaan: ja jälkiruokaa syödessä oli epäilemättä puhuttu vakavista asioista. Sitten oli tultu tänne tammen varjoon nauttimaan kauniista iltapäivästä. Istuttiin puutarhatuoleissa lähellä marmoriallasta, johon siro luonnotar lakkaamatta kaatoi kristallikirkasta vettä urnastaan.

Heti tunnettuaan tulijat, jotka hienotunteisesti olivat seisahtuneet vähän matkan päähän, astui parooni esiin, vei heidät syrjään, pyysipä heitä istumaankin tuoleille, jotka olivat asetetut toiselle puolelle allasta. Hän oli pieni, koukistunut ja aivan kaljupäinen mies, kasvot olivat hänellä keltaiset, nenä paksu, ja hänen mustat ja saaliinhimoiset silmänsä olivat tuuheiden kulmakarvojen varjossa. Hänen kasvonsa ilmaisivat surumielistä myötätuntoisuutta, ikäänkuin surisivat hänen vieraansa joltain läheistä sukulaista. Käynti ei häntä ihmetyttänyt, hän oli sitä varmaankin odottanut,

– Oi! David raukkani, kuinka minä teitä surkuttelen! Olen paljon teitä ajatellut onnettomuuden jälkeen... Te tiedätte kuinka teitä kunnioitan nerokkaan yritteliäisyytenne ja toimeliaisuutenne tähden... Mutta minkä jutun, minkä ilkeän jutun veljenne Simon onkaan pannut niskoillenne! Hän tuottaa teille häpeää, saattaa teidät perikatoon, David raukkani!

Syvän surun valtaamana hän nosti ylös vapisevat kätensä ja lisäsi ikäänkuin kauhistuen nähdessään entisen vainoomisen alkavan uudestaan.

– Hän tuottaa meille kaikille häpeää, tuo onneton!

Silloin David tyynesti ja rohkeasti puolusti veljensä asiaa, sanoi varmasti uskovansa hänen viattomuuteensa ja luetteli ne siveelliset ja asialliset todistukset, jotka hänen mielestään olivat kumoamattomat. Sillä aikaa Nathan kuivasti puisteli päätään.

– Aivan niin, aivan niin, se on aivan luonnollista, että te uskotte hänen viattomuuteensa, minäkin tahdon uskoa siihen vielä. Pahaksi onneksi ei minun vakuutukseni merkitse mitään; kaikki riippuu oikeusistuimen vakuutuksesta, ja myöskin tuon raivostuneen kansan ajatuksesta, joka voi meitä kaikkia vahingoittaa, jos häntä ei tuomita... Ei, nähkääs, minä en koskaan ole antava veljellenne anteeksi, että hän on saanut tuollaisen jutun meidän niskoillemme!

Kun David selitti hänelle tullessa hänen luokseen pyytämään hänen apuaan totuuden ilmaisemiseksi, hän kun oli niin mahtava, tuli hän kylmemmäksi, ja ilme hänen kasvoillaan tuli vähitellen yhä sulettummaksi.

– Herra parooni, te olette aina osottaneet hyvyttä minua kohtaan... Minä toivoin voivani saada teiltä tietoja, koska te olette kutsuneet oikeusistuimen jäseniä luoksenne. Tehän tunnette muun muassa tutkintotuomari Daixin, joka toivoakseni on julistava jutun rauenneeksi. Teillä on ehkä tietoja tästä asiasta, ja sitäpaitsi on yksikin sananne kallisarvoinen, ellei päätöstä vielä ole tehty.

– Ei! ei! huudahti Nathan, en tiedä mitään, en tahdo mitään tietää!.. Minulla ei ole mitään virallisia tuttavuuksia, ei mitään vaikutusvaltaa; ja sitten sitoo minut se, että kuulun samaan uskontoon kuin hänkin, minä joutuisin vaan itse selkkauksiin hyödyttämättä teitä laisinkaan... Odottakaa, kutsun tänne vävyäni.

Markus oli äänettömänä kuunnellut, sillä hän oli tullut ainoastaan tukemaan Davidin pyyntöä, opettajana ja Simonin virkaveljenä. Hän katseli myöskin naisia, jotka istuivat tammen alla, kreivitär Marieta, joksi kaunista Leaa kutsuttiin, ja markiisitar de Boisea. Heidän välissään istui isä Crabot tanakassa nojatuolissa, kreivi Hector de Sangleboeuf oli jäänyt seisomaan ja pureskeli sikarinpätköä. Hieno ja kaunis markiisitar, jolla oli puuteroidut vaaleat hiukset, piti suurta melua auringon säteestä, joka hiveli kreivittären niskaa; tumma ja velto kaunotar koetti turhaan häntä rauhoittaa ja vakuuttaa, ettei se häntä vaivannut; markiisitar pakoitti hänen vihdoin vaihtamaan kanssaan paikkaa, kutsuen häntä tavallisilla hyväilynimillään, pikku kissani, kultaseni, aarteeni. Isä Crabot oli hyvin tyytyväinen suvaitsevaisen rippi-isän asemassaan, ja hän hymyili lempeästi molemmille. Ja kristallikirkas vesi, jota siro luonnotar kaatoi uurnastaan marmorialtaaseen, soi kuin huilunääni.

Appensa kutsuessa astui Sangleboeuf hitaasti lähemmäksi. Hän oli punatukkainen ja suuriruumiinen mies, hänen kasvonsa olivat täyteläiset ja verevät, otsa kapea, hiukset kankeat ja lyhyeksi leikatut, silmät olivat suuret ja sameansiniset, nenä pieni ja hento ja suu suuri, ahneennäköinen ja puoleksi tuuheiden viiksien peitossa. Kun parooni selitti, mitä David oli pyytänyt, suuttui hän ja puhui raa'asti samalla teeskennellen sotilasmaista suorutta.

– Minäkö sotkeutuisin tähän juttuun, oh! en! siitä ei tule mitään!.. Suonette anteeksi, herra, että käytän vaikutusvaltaani edusmiehenä selvempien ja puhtaampien asioiden hyväksi. Tahdon mielelläni

uskoa, että te olette kunnon mies. Mutta teidän on todellakin vaikea puolustaa veljeänne... Sitä paitsi me olemme vihamiehiä, niinkuin kaikki sanovat. Miksi käännytte meidän puoleemme?

Hän katsoi Markukseen sameilla, vihaisilla silmillään ja alkoi sättiä jumalankieltäjiä, isänmaanpetturia, armeijan herjaajia. Hän oli liian nuori ollakseen ottanut osaa vuoden 70 sotaan, eikä ollut palvellut kuin varaväessä. Mutta hän oli sittenkin omien sanojensa mukaan kyrassieri kiireestä kantapäähän. Ja hän sanoi panneensa vuoteensa yläpuolelle kaksi vertauskuva, nimittäin ristinmerkin ja sotalipun, jonka puolesta hän pahaksi onneksi ei ollut saanut kuolla.

– Nähkääs, sittenkun olette jälleen pystyttäneet ristin kouluihinne, kun teidän opettajanne kasvattavat kristittyjä kansalaisten asemasta, silloin vasta voitte turvata meihin tarvitessanne meidän palvelustamme.

David oli tullut kalpeaksi ja jäykäksi ja antoi hänen puhua, viitsimättä keskeyttää häntä, Sitten sanoi hän tyynesti.

– Mutta, hyvä herra, enhän ole teiltä mitään pyytänytkään. Herra paroonin puoleen olen luullut voivani kääntyä.

Kun Nathan huomasi kohtauksen alkavan tulla liian vilkkaaksi, keskeytti hän keskustelun ja vei pois Davidin ja Markuksen ikäänkuin näyttääkseen heille puistoa. Kuullessaan kreivin äänen oli isä Crabot hetkeksi kohottanut päätänsä; sitten oli hän jälleen antautunut miellyttävään, keveään keskusteluun kreivittären ja markiisittaren, rakkaimpien rippilastensa kanssa. Sangleboeufin yhdyttyä heihin kuului selvästi heidän naurunsa, kun he iloitsivat siitä karvaasta opetuksesta, jonka luulivat antaneensa kahdelle saastaiselle juutalaiselle.

– Minkä sille tekee? he ovat kaikki tuollaisia, selitti Nathan Davidille ja Markukselle matalalla äänellä, päästyään muutaman kymmenen askeleen päähän seurasta. Kutsuin vävyäni, jotta itse voisitte päättää mimmoisessa mielentilassa maakunta on, tarkoitan yläluokkia, edusmiehiä, korkeampia virkamiehiä ja oikeusistuimen jäseniä. Kuinka siis voisin teitä hyödyttää? Kukaan ei kuuntelisi minua.

Mutta tämä teeskennelty hyväntahtoisuus, jonka alla piili vuosisatoja vanha perinnöllinen pelko, alkoi hänestä itsestäänkin tuntua raukkamaiselta.

– He ovat sitäpaitsi oikeassa, minä kuulun heihin: ennen kaikkea Ranska, sen kunniakas menneisyys ja sen vanhojen muistojen yhteys. Me emme voi antaa sitä vapaamuurarien ja kosmopoliittien käsiin... Malttakaa, rakas Davidini, minä en päästä teitä ennenkuin olen antanut teille hyvän neuvon. Jättäkää tämä juttu oman onnensa nojaan, te tulette menettämään siinä kaikki. Veljenne selviää kyllä yksinkin, jos hän on viaton.

Se oli hänen viimeinen sanansa, hän puristi heidän kättään ja kääntyi rauhallisesti takaisin, silläaikaan kun he äänettöminä poistuivat puistosta. Mutta ulkopuolella he katsoivat toisiinsa melkein huvitettuin, kohtaus oli heistä ollut siihen määrin kuvaava ja sattuva.

– Kuolema juutalaisille! huusi Markus ivaten.

– Hyi! saastainen juutalainen! sanoi David, samoin katkeraa leikkiä laskien. Hän neuvoi minua suoraan heittämään veljeni oman onnensa nojaan, eikä hän itse epäilisi tehdessään niin! Hän on hylännyt veljensä ja tulee vastedeskin hylkäämään!.. Minun ei tarvitse kolkuttaa mahtavien uskonveljeni oville. Pelko tekee heidät raukoiksi.

Vaikka tutkintotuomari Daix oli jouduttanut tutkimusta, viivytteli hän nyt päätöksen julistamista. Epäiltiin hänen olevan yhä suurenevan neuvottomuuden vallassa. Hän oli kyllin teräväjärkinen aavistaakseen totuutta, mutta oli toiselta puolen yleisen mielipiteen orja ja kokonaan vaimonsa vallassa. Jumalinen, ruma ja keikaileva rouva Daix, joka myöskin oli isä Crabotin rakas rippilapsi, oli erittäin kunnianhimoinen, sillä häntä vaivasi heidän kotinsa köyhyys, ja hän haaveksi pääsevänsä Pariisiin, voivansa pukeutua hienosti ja päästä seuralämään jonkun huomiota herättävän jutun avulla. Ja nyt hänellä oli tuo juttu; hän toisti lakkaamatta miehelleen, että tämä olisi hyvin tyhmä, ellei nyt käyttäisi tilaisuutta hyväkseen, sillä jos hän olisi kyllin lapsellinen päästääkseen saastaisen juutalaisen vapaaksi, sai hän varmaankin kuolla vaivaistalossa. Daix taisteli kuitenkin vielä rehellisesti vastaan, mutta hän epäili jo, eikä enää pitänyt kiirettä, toivoen että joku sattuma tulisi

auttamaan häntä velvollisuutensa ja etunsa yhteensovittamisessa. Uudet viivytykset olivat Markuksen mielestä hyviä enteitä. Hän tiesi hyvin missä tuskassa tuomari oli, mutta hän toivoi parasta ja uskoi totuuden vastustamattomalla voimalla voivan taivuttaa kaikki sydämmet.

Hän kävi usein Beaumontissa tervehtimässä vanhaa ystäväänsä normaalikoulun johtaja Savinia. Tämä tunsi tarkalleen asiat, ja Markus sai keskusteluista hänen kanssaan uskoa ja rohkeutta. Sitäpaitsi olivat normaalikoulun rakennukset, joissa hän oli viettänyt kolme vuotta, tulleet hänelle rakkaiksi. Hänelle muistui mieleen lukuisat eri opetustunnit, huoneet, jotka he itse saivat järjestää, huvitukset ja kävelyretket ruokatunneilla. Koulu sijaitsi pienen, yksinäisen torin varrella, République-kadun päässä; ja kun Markus astui johtajan huoneeseen, joka oli ahtaalle puutarhalle päin, tuntui hänestä nyt kuin olisi hän ollut levollisessa piilopaikassa ja onnellisessa turvassa.

Mutta kun Markus eräänä päivänä meni sinne, oli Salvan levoton ja toivoton, aivan vasten tavallisuutta. Hänen täytyi ensin odottaa hetken etuhuoneessa; hän tervehti vierasta, joka pian tuli ulos vastaanottohuoneesta. Se oli opettaja Doutrequin, jolla oli matala ja itsepäinen otsa ja leveät, sileäksi ajetut kasvot. Astuessaan vuorostaan sisään ihmetteli hän Salvan mielenliikutusta. Tämä sanoi heti, kohottaen kätensä.

– No! ystäväni, oletteko kuulleet kauheaa uutista?

Hän oli keskikokoinen vaatimaton ja jäntevä mies, kasvot olivat hänellä pyöreät, iloiset ja avomieliset, ja hänen tavallisesti hymyilevät silmänsä katsoivat suoraan kasvoihin. Tällä kertaa hänen silmistään leimusi jalo suuttumus.

– Mitä on tapahtunut? kysyi Markus levottomana.

– Oi! te ette tiedä vielä... Kuulkaa siis, ystäväni, nuo lurjukset ovat sittenkin uskaltaneet; Daix on eilen illalla julistanut päätöksen: hän aikoo jatkaa tutkimuksia.

Markus kalpeni ja pysyi vaiti, sillä aikaa kun Salvan, osoittaen kirjoituspöydälle levitettyä "Petit Beaumontais" – lehteä, lisäsi.

– Doutrequin, joka äsken läksi täältä, toi minulle tämän inhoittavan lehden, jossa tuo uutinen on. Hän vahvisti sen sitäpaitsi itse, sillä hän tuntee erään oikeudenkirjurin.

Hän otti lehden, rutisti sen kokoon, heitti sen inholla huoneen nurkkaan ja sanoi.

– Oi! tämä saastainen lehti on myrky, joka mädättää ja turmelee koko kansan. Jos vääräys tulee mahdolliseksi, on se seurauksena siitä, että tämä lehti valheillaan myrkyttää vielä tietämättömän Ranskan kansan, joka niin mielellään uskoo sen alhaisia intohimoja tyydyttäviä kertomuksia... Pahinta on, että tuo lehti ensin levisi kaikkialle, pujahti kaikkien käsiin, pysymällä puolueettomana, kuulumatta kummallekaan puolelle, sisältäen ainoastaan kaunokirjallisuutta, pieniä tietoja ja hauskoja kertomuksia, joita yksinkertaisinkin voi käsittää. Vuosien kuluessa se näin tuli ystäväksi, jokapäiväiseksi leiväksi tietämättömille ja köyhille, koko sille joukolla, joka ei itse voi ajatella. Ja silloin alkaa se käyttää väärin tavatonta asemaansa, ääretöntä lukijakuntaansa, rupeaa vanhoillisen, hairahtuneen puolueen palvelukseen, voittaen rahaa kaikista vääristä valtiovarain käytöistä ja kaikista hämäristä valtiollisista selkkauksista... Mitä puoluelehdet valehtelevat, on melkein yhdentekevää. Ne kannattavat jotakin puoluetta, ne tunnetaan ja niitä luetaan nimensä mukaan. Niin on "Croix de Beaumont" kirjoittanut raivoisan kirjoituksen ystäväämme Simonia, myrkyttäjää ja lapsenmurhaajaa vastaan; eikä se minua ensinkään liikuttanut. Mutta se että "Petit Beaumontais" on julkaissut tuollaisia halpamaisia ja raukkamaisia kirjoituksia, ilmiantoja ja alhaisia herjauksia, se on rikos, se on kansan salaista myrkyttämistä. Se on ensin hyvänsävyisyydellään hankkinut itselleen kansan suosion, ja sitten sekoittanut myrkyä jokaiseen ruokaan, saattanut kansan raivoon, yllyttänyt sitä hirveihin tekoihin, enkä minä tiedä sen suurempaa rikosta... Sillä jos tuomari Daix ei ole julistanut juttua rauenneeksi, on siihen epäilemättä syynä se, että hän on myöntynyt yleisen mielipiteen painon alle, hän on surkuteltava, köyhä mies, jonka oikeudentunto on horjuva, ja jonka vaimo myöskin on hirveä myrkyttävä: yleinen mielipide on "Petit Beaumontais", joka muodostaa sen, on kaiken vääryyden juuri, tietämättömyyden ja julmuuden siemen, joka on kylvetty kaikkialle syviin riveihin, ja jonka hirveän hedelmän me piakkoin saamme nähdä.

Salvan heittäytyi nojatuoliinsa epätoivoisen tuskan valtaamana. Oli hetken hiljaisuus, jolla aikaa Markus käveli edes takaisin hitain askelin, hänkin samojen ajatusten valtaamana. Hän pysähtyi ja kysyi.

– On kuitenkin päätettävä, mitä meidän on tehtävä? Otaksukaamme heidän ryhtyvän tuohon kohtuuttomaan oikeusjuttuun; Simon ei sittenkään voi tulla tuomituksi, se olisi liian kauheaa. Emmekä mekään istune kädet ristissä, luullakseni... Kun David raukka saa tietää tämän kamalan iskun, tahtoo hän toimia. Mitä neuvotte meitä tekemään?

– Oi! ystäväni, huudahti Salvan, kuinka mielelläni toimisin ensimmäisenä, jos vaan antaisitte minulle keinoja!.. Käsitättehän että koko maallikko-opettajakuntaa vainotaan ja koetetaan musertaa onnettoman Simonin kanssa yhdessä. Meidän rakas normaalikoulumme on jumalankieltäjien ja isänmaanpetturien kasvatuslaitos, ja he tahtovat hävittää sen; minä itse, sen johtaja, olen jonkunlainen pahahenki ja kasvatan jumalaakieltäviä lähetyssaarnaajia, joiden perikatoa he kauvan ovat toivoneet. Mikä voitto pappilaumalle, jos joku entisistä oppilaistamme nousisi mestauslavalle syyllisenä niin inhoittavaan rikokseen!.. Oi! kouluraukkaani, jonka minä toivoin tulevan niin hyödylliseksi, niin suureksi, niin välttämättömäksi maan kohtalolle; mitä hirveitä hetkiä se onkaan saava kokea!

Koko hänen harras uskollisuutensa kauniissa toimessaan ilmeni näissä liikutetuissa sanoissa. Entisellä opettajalla ja alkeiskouluntarkastajalla oli, tultuaan normaalikoulun johtajaksi, ollut ainoastaan yksi tarkoitusperä: valmistaa hyviä opettajia, jotka harrastavat kokeisiin perustuvaa tiedettä, Rooman vallasta vapautettuja opettajia, jotka kykenevät opettamaan kansalle totuutta ja tekemään sen vapaaksi, oikeudenmukaiseksi ja rauhaa rakastavaksi. Koko kansallinen ja inhimillinen tulevaisuus oli siinä.

– Me keräydymme kaikki teidän ympärillenne, sanoi Markus, me emme salli, että teidät keskeytetään työssänne, joka on nykyhetken tärkein ja yleisin pelastustyö.

Salvan hymyili surumielisesti.

– Oi! kaikki ystäväni! kuinka monta teitä sitten on ympärilläni?.. Te olette niitä, ja niitä oli myös onneton Simon, josta toivoin niin paljon. Vielä on neiti Mazeline, teidän toverinne Jonvillessä. Jos meillä olisi muutama tusina hänen kaltaisiaan, saisi tuleva sukupolvi vihdoinkin nähdä pappien vallasta vapautettuja kansalaisia, vaimoja ja äitejä. Férou taas turmelee itsensä kurjuudessa ja raivossa, katkeruus on myrkyttänyt hänen mielensä... Sitten tulemme välinpitämättömään, itsekkääseen, kaavoihin jäykistyneeseen joukkoon, jonka ainoana tarkoituksena on esimiesten liehakoiminen päästäkseen suosioon. Ottamatta lukuun luopioita, niitä meikäläisistä, jotka ovat menneet vihollisen puolelle, kuten neiti Rouzaire, joka yksinään täyttää kymmenen sisaren tehtävän, ja joka Simonin jutussa on ollut niin halpamainen. Olin unohtaa Mignot raukan, hän oli parhaita oppilaitamme, eikä ole pohjaltaan paha, mutta on taipuvainen luonne, joka on hyvä tai paha vaikutuksen mukaan.

Hän innostui ja jatkoi pontevammin.

– Ja kuulkaa! Eikö tuon Doutrequininkin tila ole kovin surkea? Hän on opettaja ja opettajan poika, oli viidentoista vuotias vuonna 70 ja tuli normaalikouluun kolme vuotta myöhemmin, vielä aivan kuohuksissaan vihollisten maahanhyökkäyksestä, vihan ja kostonhimon kasvattamana. Silloin oli koko koulun tarkoitus herättää isänmaallista innostusta. Tahdottiin saada ainoastaan sotureita, sotajoukko muuttui temppeleiksi, pyhätöksi, tuo sotajoukko, joka kolmekymmentä vuotta odotti valmiina taisteluun, ja joka on niellyt miljardeja. Meillä onkin nyt sotainen Ranska, edistyksen, totuuden, oikeuden ja rauhan Ranskan asemasta, joka voisi pelastaa maailman... Niinpä on siis Doutrequin hyvä tasavaltalainen, entinen Gambettan ystävä, äsken vielä kirkollisten vastustaja, mutta jonka isänmaallisuus jo on muuttanut juutalaisvihaajaksi, ja jonka se pian on muuttava kirkon ystäväksi. Hän piti minulle juuri äsken eriskummallisen esitelmän, joka oli kaikua "Petit Beaumontaisin" kirjoituksista; Ranska ennen kaikkea, juutalaisten karkoittamisen välttämättömyys, armeijan kunnioittaminen korotettava uskonkappaleeksi, opetusvapautta vieläkin laajennettava, joten opetusveljeskunnat saisivat vapaasti johtaa kansaa harhaan. Se on ensimmäisten

isänmaallisten tasavaltalaisten perikato... Dautrequin on kuitenkin kunnan mies, erinomainen opettaja, jolla on viisi apulaista, ja jonka koulu on parhaita Beaumontissa. Kaksi hänen pojistaan on jo apuopettajina maaseudulla, ja minä tiedän, että heillä on samat mielipiteet kuin isälläkin. Mihin joudumme jos moinen henki vastakin innostuttaa alkeisopettajiamme?.. On todellakin aika kasvattaa toisellaisia miehiä, lähettää tietämättömälle kansa raukallamme joukottain vapaita, järkeviä opettajia, opettamaan sille totuutta, joka on ainoa oikeuden, hyvyyden ja onnen lähde!

Hän oli lausunut viimeiset sanat niin innokkaasti, että Markus tuli iloiseksi.

– Kas niin, rakas opettaja, nyt tunnen teidät jälleen, te ette heitä tehtäväänne, ja te olette voittava, koska totuus on teidän puolellanne.

Iloisena Salvankin tunnusti hetkeksi antaneensa toivottomuuden saada valtaa; kohtuuton oikeudenkäynti, jolla Simonia uhattiin, oli saattanut hänet suunniltaan.

– Neuvo? Te pyysitte minulta neuvoa toiminnallenne?.. Katsokaamme hiukan, tutkikaamme yhdessä asemaa.

Ensiksikin on rehtori Forbes, tuo lempeä ja ystävällinen, hyvin oppinut, hyvin viisas mies, joka kumminkin on vaipunut vanhanajan historian tutkimiseen siinä määrin että hän salaa halveksii nykyisiä aikoja, vain ratas yliopiston johtajan ja henkilökunnan välillä. Mutta akatemiantarkastaja Barazer oli Salvanin toivo.

Hänen rohkeutensa ja viisautensa avulla toivoi Salvan kerran voittavansa. Hän oli tuskin viidenkymmenen vuotias, ja oli tasavallan sankariaikojen miehiä. Siihen aikaan huomattiin maallikkokoulun välttämättömyys vapaan ja oikean kansanvallan perustana. Hän oli säilyttänyt vihansa kirkollisuutta vastaan, ja hänen vakuutuksensa oli, että papit olivat kiellettävät opettamasta, mielet vapautettavat valheellisesta uskonkappaleiden vallasta jos mielittiin saada vahva kansa, joka tietää jotain ja pystyy johonkin. Mutta ikä, kohtaamansa esteet, ja kirkon sitkeä vastustus olivat lisänneet hänen tasavaltalaiseen innostukseensa suuren varovaisuuden, taitavan ja notkean menettelytavan; hän käytti heti hyödykseen pienenkin alan, jonka oli voittanut, ja asetti itsepäisen taipumattomuuden vastustajiensa hyökkäyksiä vastaan, kun ei voinut käyttää voimaansa. Hän oli ennen ollut sijaisprofessorina Pariisissa ja käytti nyt kaikkea vaikutusvaltaansa tarkastajana, antautumatta koskaan julkiseen taisteluun prefektin, edusmiesten tai senaattorien kanssa, vaikka hän samalla kieltäytyikin antamasta myöten. Häntä tuli Salvanin kiittää siitä, että oli, huolimatta klerikaalisen puolueen raivokkaista hyökkäyksistä, saanut verrattain rauhassa jatkaa työtään, uuden puolueen kasvattamista, alkeiskoulujen opettajakunnan uudistamista; ja hän yksin oli varmaankin jossakin määrin auttava Simonin puolustamista omaa käskynalaistaan, alkeiskouluntarkastaja Mauraisinia vastaan. Sillä kaunis Mauraisin uhkasi pettää yliopiston. Hän oli mennyt kirkon puolelle vakuutettuna siitä, että se tulisi voittamaan ja maksaisi paremmin palvelijoilleen.

– Oletteko kuulleet hänen todistuksestaan? jatkoi Salvan. Hän kuuluu hirveästi syyttäneen Simonia. Ja tuollaisille jesuiitoille uskotaan koulujemme tarkastus!.. Aivan samallinen on Beaumontin lyseon rehtori Depinvilliers, joka jokaisena sunnuntaina käy Saint-Maxentiuksen kappelissa messua kuulemassa vaimonsa ja kahden ruman tyttärensä kanssa. Jokainen saa tietysti ajatella mitä tahtoo. Mutta jos hän saakin käydä messussa, ei hän silti saane jättää jesuiittain valtaan yhtä oppikouluistamme. Isä Crabot hallitsee lyseossamme, samoin kuin hän hallitsee Valmarien kolleegiossa; eikö ole harmillista ivaa, että tuo maallikkolyseo, tasavaltalainen lyseo, välistä on vastustavinaan kilpailijaansa, hengellistä koulua, mutta oikeastaan on sen häpeällinen haaraosasto?.. Oi! meidän tasavaltamme tekee viisaasti, se uskoo itsensä varmoihin ja uskollisiin käsiin, ja minä ymmärrän hyvin, että Mauraisin työskentelee toisen puolueen hyväksi, joka lakkaamatta on toimessa ja maksaa hyvin!

Markuksen sanoessa jäähyväisiä virkkoi Salvan.

– Minä menen siis Le Barazerin luo... Älkää te tehkö sitä, on parempi että minä puhun hänelle, koska hän niin pontevasti on minua ennenkin tukenut. Häntä ei mikään saa kiirehtimään, hän ymmärtää itse milloin ja millä tavoin hänen on toimittava; ja hän on ainakin pitävä Mauraisin

alallaan, ellei hän voi tehdä Simonille suoranaisempaa palvelusta... Mutta minä kehoitan teitä menemään puhuttelemaan Lemarroisia, pormestariamme ja edusmiestämme, Berthereaun, vaimonne isän entistä ystävää, jonka kai tunnette aivan hyvin, vai kuinka? Hän saattaisi olla teille hyödyllinen.

Tultuaan kadulle Markus päätti heti lähteä Lemarroisin luo. Kello löi juuri yksitoista, hän olisi varmaankin kotona. Pitkin Gambetta-katua, joka jakoi Beaumontin kahteen osaan, kulkien lyseosta raatihuoneelle, saapui hän Jaffres-kadulle, kuuluisalle kävelypaikalle, joka kulkee läpi kaupungin toiseen suuntaan, maaherranvirastosta tuomiokirkolle. Tällä kadulla, keskellä ylhäisön kaupunginosaa, omisti Lemarrois loistavan palatsin, missä hänen kaunis, pariisilainen vaimonsa piti juhlia. Hän oli jo rikas ja kuuluisa lääkäri, kun hän vaimoineen muutti Pariisista harjoittamaan tointaan syntymäkaupungissaan, ja hänen sanottiin olevan kunnianhimoinen mies. Aivan nuorena, lääketiedettä tutkiessaan, oli hän sattumalta joutunut Gambettan tuttavuuteen ja elänyt läheisessä yhteydessä hänen kanssaan, innostuneena ja luotettavana tasavaltalaisena ja tuon suuren miehen lempioppilaana. Beaumontissa häntä pidettiin porvaritasavallan pylväänä; hänellä oli miellyttävä vaimo, ja hän itse oli köyhien suosiossa, sillä hän hoiti heitä ilmaiseksi ja oli pohjaltaan älykäs ja kunnan mies. Hänen valtiollinen menestyksensä tulisi varmaankin olemaan nopea, hän oli ensin ollut kunnallisneuvos, sitten yleisneuvos ja viimein edusmies ja pormestari. Kaksitoista vuotta oli hän ollut pormestarina ja edusmiehenä. Hän oli vielä kaupungin epäämätön hallitsija ja maakunnan edusmiesten johtaja, vaikka näiden joukossa oli vanhoillisiakin.

Nähdessään Markuksen astuvan sisään komeasti sisustettuun työhuoneeseen, tuli hän häntä vastaan kädet ojennettuina, hymyilevän ja ystävällisen näköisenä. Vaikka hän lähene viidettäkymmentä ikävuottaan, olivat hänen ruskeat hiuksensa vain hiukan harmaantuneet, hänellä oli suuri pää, ja kirkkaat, vilkkaat silmät.

– Tekö, ystäväni? olen ihmeteltyt, kun en ole nähnyt teitä, ja arvaan että tulette tänne jonkun asian tähden... Oi! kuinka kauhea juttu, tuo Simonin juttu! Mies raukka on viaton, sen näkee selvästi siitä vimasta, millä häntä syytetään... Olen teidän puolellanne, oi! olen täydestä sydämestä teidän puolellanne.

Iloisena tästä hyvästä vastaanotosta tunsu Markus lohdutusta tavatessaan vihdoinkin oikeudenmukaisen miehen, ja hän kiiruhti selittämään tulleen pyytämään hänen kaikkivaltiasta apuaan. Hän voisi varmaankin tehdä jotakin asian hyväksi, olihan mahdollista sallia viatonta tuomittavan. Mutta Lemarrois nosti jo kätensä taivasta kohden.

– Toimia, toimia, tietysti!.. Mutta mitä tehdä vasten yleistä mielipidettä, kun jo koko maakunta on sen vallassa?.. Tiedättehän valtiollisen aseman täällä tulevan hetki hetkeltä tukalammaksi. Yleiset vaalit ovat ensi toukokuussa, tuskin yhdeksän kuukauden päästä! Oletteko ajatelleet kuinka äärettömän varovaisia meidän täytyy olla, elleimme tahdo tasavallan joutuva tappiolle?

Hän oli istunut ja leikkeli norsunluisella paneriveitsellä. Hänen kasvonsa olivat äkkiä tulleet huolestuneen näköisiksi, ja hän kertoi pelkonsa, kertoi kuinka levoton maakunta oli, jossa sosialistit puuhasivat ja voittivat alaa. Hän ei kyllä niitä pelännyt, sillä ainoakaan sosialistien ehdokas ei vielä voinut tulla valituksi; mutta sosialistien sivuhyökkäykset olivat syynä siihen että viimeisissä vaaleissa oli kaksi vanhoillista, niiden joukossa Sangleboeuf tullut valituksi. Tulevassa toukokuussa tulisi taistelu olemaan ankarampi. Ja sana "socialistit" oli hänen huulillaan katkera syytös, siinä ilmeni porvaritasavallan pelko ja suuttumus valtaan pyrkivän sosialistitasavallan hidasta, mutta vastustamatonta voimaa vastaan.

– Ystäväni, kuinka siis voitte vaatia, että teitä auttais? Minulla on jalat ja kädet sidottuina, sillä meidän täytyy pitää lukua yleisestä mielipiteestä... Oi! en puhu teille omasta puolestani, olen varma valitsemisestani; mutta minun täytyy pysyä virkaveljieni puolella, niin etteivät he jää puille paljaille... Ja sen lisäksi, ymmärrättehän? Jos olisi kysymys vain minun valtakirjastani, uhraisin sen heti totellakseni ainoastaan omaatuntoani, huutaisin korkealla äänellä ilmi sen, mikä minun mielestäni on totuus. Vaan tässä on itse tasavalta kysymyksessä, meidän tulee katsoa, ettei sitä meidän persoonissamme poljeta... Oi! jospa tietäisitte kuinka hirveitä ristiriitoja syntyy välistä!

Sitten alkoi hän moittia prefekti Hennebisea, tuota kaunista miestä, jolla on silmälasit, ja joka aina on hyvästi puettu ja hyvästi kammattu, ja joka ei auttanut häntä ollenkaan, peläten vaan suututtavansa ministeriänsä tai jesuiittoja, mielitteli molempia ja toisteli lakkaamatta levottoman näköisenä: "Oh! ei hätää!" Hän kallistui aivan varmaan papiston ja sotaväen puolelle, ja häntäkin vielä täytyi valvoa, samalla kun hyväksyikin hänen viisaan ja varovaisen menettelytapansa.

– Teillä on siis, ystäväni, edessänne epätoivoinen mies, joka yhdeksänä kuukautena on pakoitettu punnitsemaan jokaisen askeleensa, jokaisen sanansa, ellei hän tahdo suoda pappilaumalle sitä iloa, että "Petit Beaumontaisin" lukijat viheltävät hänet ulos. Simonin juttu sattuu toden totta sopimattomaan aikaan... Oi! jospa vaalit eivät olisi tulossa! Niin silloin toimisinkin heti!

Tavallisesti hän oli tyyni, mutta nyt hän suuttui äkkiä.

– Ja lisäksi ei teidän Simoninne tyydy siihen, että on näin vaarallisella hetkellä hankkinut moisen jutun niskoillemme, vaan valitsee vielä asianajajakseen Delbosin, sosialisti Delbosin, jota koko oikein ajatteleva maailma kammoo. Se vielä puuttui, teidän Simoninne näyttää todella tahtovankin tulla tuomituksi.

Markus oli tähän saakka kuunnellut ahdistuksen valtaamana, tuntien saavansa vielä yhden pettymyksen. Hän tiesi Lemarroisin kunnan mieheksi, ja hän oli usein nähnyt todistuksia hänen horjumattomasta uskollisuudestaan tasavallalle!

– Mutta, sanoi hän vihdoinkin, Delbos on hyvin taitava, ja Simon raukkamme on valinnut hänet pitäen, niinkuin mekin, häntä kykenevänä toimeen. Hän ei sitäpaitsi tiennyt olisiko joku muu ottanutkaan tätä tehtävää vastaan... Aika on todella kauhea, kaikki ihmiset tulevat raukkamaisiksi.

Lemarrois tunsikin iskun sattuvan. Hän teki vilkkaan liikkeen, vaan ei kiivastunut. Ja hän hymyilikin.

– Teidän mielestänne olen kovin varovainen, eikö totta? nuori ystäväni. Kunhan vanhennutte saatte nähdä, ettei valtiollisessa elämässä aina ole helppoa sovittaa yhteen tekojaan ja vakuutustaan... Mutta miksi ette käänny virkaveljeni Marcillyn, nuoren edusmiehenne puoleen, joka on koko maakunnan sivistyneen nuorison toivo ja suosikki? Minä kuulun jo vanhoihin, kuluneihin ja varovaisiin, se on selvä... Marcilly sitä vastoin, hän, jonka katsantotapa on niin laaja ja vapaa, on aivan varmaan kulkeva teidän etupäässä... Menkää hänen puheillensa, menkää hänen puheillensa.

Ja hän saattoi Markuksen etehiseen saakka, puristi uudelleen hänen käsiään ja lupasi auttaa häntä niin paljon kuin voi, heti kun asianhaarat sen sallisivat.

Miksi ei hän todellakin menisi Marcillyn luo? Tämä asui myös Jaffres-kadulla muutaman askeleen päässä, eikä kello ollut vielä lyönyt kahtatoista. Markus voi kyllä mennä sinne, sillä hän oli toiminut vaalissa hänen asiamiehenään; hän oli nimittäin suuresti kiintynyt tähän miellyttävään ja kirjallisesti sivistyneeseen mieheen. Marcilly oli syntynyt Jonvillessä, oli ollut etevä oppilas ylemmässä normaalikoulussa ja sittemmin pitänyt kaksi vuotta luentoja Beaumontin tiedekunnassa; täällä oli hän ruvennut ehdokkaaksi, haettuaan ensin eron virastaan. Hän oli lyhytkasvuinen, vaalea ja hieno mies, kasvot olivat hänellä ystävälliset, ja hymyilevät; hän valloitti kaikkien naisten sydämet ja miehetkin ihailivat häntä, sillä hänellä oli harvinainen taito sanoa jokaiselle oikea sana, osoittaa jokaiselle kohteliaisuutta. Mutta nuorisolle teki hänet rakkaaksi ennen kaikkea hänen oma nuoruutensa, hän oli tuskin kolmenkymmenen kahden vuotias, sekä hänen onnistuneet puheensa, joissa hän laajasti ja taitavasti osasi käsitellä erilaisia kysymyksiä, osoittaen perinpohjaista asiain ja ihmisten tuntemusta. Iloitettiin siitä että vihdoinkin saataisiin nuori edusmies, johon voitaisiin luottaa. Hän uudistaisi politiikan, hän toisi siihen nousevien sukupolvien verta, niin toivottiin, ja suosiota lisäsi vielä hänen virheetön puhetaapansa, joka oli seuraus hyvän kirjallisuuden lukemisesta. Kolmen vuoden kuluessa oli hän todella saanutkin yhä tärkeemmän aseman kamarissa. Hänen arvonsa kasvoi lakkaamatta, oli jo aiottu antaa hänelle ministerinvirkakin, huolimatta hänen nuoruudestaan. Ja varma oli, että joskin Marcilly väsymättömällä huolella ajoi valitsijainsa asioita, ajoi hän vielä paremmin omiaan, käyttäen pienintäkin tilaisuutta hyväkseen, ikäänkuin mukavaa porrasta,

tunkeutuakseen esiin niin luonnollisesti ja taitavasti, ettei kukaan vielä ollut voinut pitää häntä tavallisena onnenonkijana.

Huoneusto oli hienosti sisustettu ja koristettu, ja Marcilly vastaanotti Markuksen ikäänkuin tämä halpa kyläkoulunopettaja olisi ollut hänen lähin toverinsa yliopistosta. Hän alkoi heti puhua Simonista liikutetulla äänellä; hän sanoi sydämestään ottavansa osaa onnettoman miehen surulliseen kohtaloon. Tietysti hän ei kieltäydy auttamasta häntä, hän tahtoo puhua hänen puolestaan, valita tarpeellisia miehiä hänen asiaansa ajamaan. Mutta lopuksi hän erittäin kohteliaasti kehoitti suureen varovaisuuteen läheisten vaalien tähden. Se oli oikeastaan sama vastaus kuin Lemarroisin antamakin, ainoastaan kauniimmassa muodossa, sen määräsi salainen halu olla mitään tekemättä, että ei vahingoittaisi ehdokkaitten pyhää liittoa. Näiden molempien suuntien oli turha esiintyä erillään, vanha oli raaempi, nuori oli kohteliaampi, mutta molemmat he samalla tavalla riippuivat kiinni saavuttamansa vallan siekaleissa. Silloin Markus ensi kerran tunsikin, että Marcilly saattoi olla ainoastaan parhaan laatuinen onnenonkija, joka mistään huolimatta tahtoo päästä tarkoituksensa perille. Markuksen täytyi kuitenkin kiittää häntä lähtiessään, sillä nuori edusmies vannoi auttavansa häntä, lupautui hänen käytettäväkseen, tuhlaten suloisia sanoja.

Kun Markus sinä päivänä palasi Mailleboisiin, oli hänet vallannut pelko ja huoli. Ja kun hän iltapäivällä meni rohkaisemaan Lehmannia, tapasi hän perheen katkerasti itkemässä. He olivat niin toivoneet että juttu raukeaisi. David oli aivan hämmennyksissään huonosta uutisesta, mutta hän tahtoi vielä uskoa, että joku ihme estäisi kohtuuttoman oikeusjutun. Mutta seuraavina päivinä asiat kehittyivät nopeasti, omituinen kiire näytti vallanneen tuomarit, ja oikeus määräsi jutun käsittelyn seuraavaksi syyskuuksi. Silloin David sai takaisin kaiken sankarillisen pontevuutensa, päättäväisyytensä ja palavan uskonsa veljensä viattomuuteen. Oikeudenkäynti oli siis alkava, koska tuota häpeää ei oltu voitu välttää. Mutta missä oli sellainen tuomioistuin, joka uskaltaisi tuomita Simonin ilman minkäänlaisia todistuksia? Tuomion ajattelemisenkin tuntui kauhealta, mahdottomalta. Vankilassa vakuutti Simon väsymättä viattomuutensa; hänen tyyni odotuksensa, hänen uskonsa pikaiseen vapautukseen vahvistivat ja innostuttivat hänen veljeään joka käynnillä. Lehmannien luona tehtiin jo matkasuunnitelmia. Rouva Simon aikoi lähteä miehensä ja lastensa kanssa yhdeksi kuukaudeksi lepäämään jonnekin Provencen kulmaan, missä heillä oli hyviä tuttuja. Tähän aikaan vei David Markuksen Beaumontiin Delbosin luo puhumaan lähemmin asiasta.

Tämä nuori asianajaja asui Fontanier-kadun varrella kauppiasten kaupunginosassa. Hän oli talonpojan poika lähiseuduilta ja oli tutkinut lakitiedettä Pariisissa, missä hän oli seurustellut sosialistisen nuorison kanssa. Tähän saakka hän ei oikeastaan ollut kuulunut kumpaankaan puolueeseen, sillä hänelle ei vielä ollut sattunut mitään sellaista huomattavampaa oikeusjuttua, että hänet jo olisi voitu luokitella. Ottaessaan hoidettavakseen Simonin jutun, jota hänen virkaveljensä kammosivat, oli hän tehnyt ratkaisevan päätöksen koko elämäkseen. Hän tutki sitä, hän innostui tuntiessaan tulevaisuutta yhä lähemmä sitä julkista valtaa, niitä vanhoillisia voimia, jotka, pelastaakseen vanhaa, mädännyttä yhteiskunnallista rakennusta kukistumasta, liittoutuivat tuottamaan häviötä eräälle onnettomalle. Ja taisteleva sosialismi oli astunut eturiviin, siinä oli maan ainoa pelastus, siinä oli viimeinkin vapautetun kansan voima.

– No! tämä on taistelua! huusi hän iloisesti vierailleen, ottaessaan vastaan heidät pieneen työhuoneeseensa, joka oli täynnä kirjoja ja asiapapereita. Oi! en tiedä tulemmeko voittamaan, mutta kaikissa tapauksissa teemme heille vahinkoa.

Hän oli pieni, tumma ja kuivahko mies, hänellä oli leimuavat silmät ja tulinen, harvinaisen hyvä kaunopuheisuuden lahja, samalla kertaa innokas, johdonmukainen ja täsmällinen, sekä lämpimän lennokka.

Davidia kummastutti ainoastaan se, että Delbos näytti epäilevän voitosta. Ja hän toisti, mitä hän viikon päivät oli sanonut.

– Tietysti me tulemme voittamaan. Mikähän tuomioistuin uskaltaisi tuomita veljeni ilman minkäänlaisia todistuksia?

Delbos katsoi häneen ja rupesi sitten rauhallisesti nauramaan.

– Ystävä raukka, menkäämme alas kadulle, kaksitoista ensimmäistä kansalaista, jotka saisimme kootuiksi, sylkisivät teitä vasten kasvoja pitäen teitä saastaisena juutalaisena. Ette todellakaan näy lukeneen "Petit Beaumontaisia", ettekä tunne aikalaisianne. Eikö totta, herra Froment, kaikki unelmat ovat vaarallisia ja vääriä?

Ja kun Markus kertoi kuinka hänen käyntinsä mahtavien henkilöiden luona olivat epäonnistuneet, tekeytyi Delbos vielä kovemmaksi, tahtoen saattaa Davidin pois erehdyksestä. Simonin puolella oli kyllä kunnan Salvan, mutta hän oli itse vaarassa ja tarvitsi ennemmin toisten apua. Le Barazer taas antaisi Simonin tulla uhratuksi, käyttäen vaan kaiken valtansa maallikkokoulujen puolustamiseen. Kunnan Lemarrois, tuo lahjomaton tasavaltalainen, oli tietämättään joutunut epävarmuuden ja varovaisuuden tielle, joka vei vanhoillisuuteen. Mutta varsinkin hän tulistui Marcillyn nimeä mainitessaan. Kas niin! tuo suloinen Marcilly, sivistyneen nuorison toivo, joka mielisteli kaikkia eteenpäin meneviä puolueita! siinä oli mies, johon ei voinut ollenkaan luottaa, joka oli valehdellut eilen ja aina, ja josta huomenna saattoi tulla petturi ja luopio! Kaikilta näiltä miehiltä ei ollut odotettavissa muuta kuin kauniita sanoja, ei ainoatakaan tekoa, ei suoruutta, ei rohkeutta.

Arvosteltuaan näin yliopistollista ja valtiollista maailmaa, tuli Delbos oikeusistuimen jäseniin. Hän oli vakuutettu siitä, että tutkintotuomari Daix oli arvannut asian oikean laidan, mutta hän karttoi totuutta peläten alituisia perheriitoja, joilla hänen vaimonsa häntä kiusasi, estääkseen häntä laskemasta vapaaksi "saastaista juutalaista"; ja varmaankin hänellä oli alituisia omantunnon vaivoja, sillä hän oli tarkka tehtävässään ja pohjaltaan kunnan mies. Toiselta puolen oli pelättävä valtion prokuraattoria Raoul de la Bissonnièrea, jonka syytöskirja varmaankin tulisi olemaan ankara, vaikka hänen tapansa mukaan suloisten sanojen koristama. Hän kuului turhamaiseen pikkuaateliin ja luuli tehneensä suuren uhrauksen tasavallalle ruvetessaan sen palvelukseen, hän odottikin saavansa palkaksi siitä nopean virkaylennyksen, jota hän parhaansa mukaan koetti jouduttaa, ollen samalla kertaa hallituksen ja kirkon ystävä, isänmaanystävä ja kiivas juutalaisvihollinen. Ja mitä presidentti Gragnoniin tulee, oli hän taasen leikkisä mies, suuri juoppo, suuri metsästäjä, tyttöjen ihailija ja sukkeluuksien laskija; hän teeskenteli tylyyttä ja oli täydellinen epäilijä, jolla ei ollut sydäntä eikä uskoa, ja joka aina oli vahvemman puolella. Ja viimeksi valamiehet, joista ei mitään voinut tietää, mutta joiden ajatustavan helposti voi arvata, muutamia kauppiaita, yksi tahi pari virasta eronnutta kapteenia, ehkä kaksi tai kolme arkkitehtiä, tai lääkäriä, alempia virkamiehiä, koroillaaneläjiä ja tehtailijoita, jotka kaikki pelkäsivät omaa nahkaansa ja antoivat yleisen mielettömyyden vaikuttaa itseensä.

– Te näette siis, lopetti Delbos katkerasti, että veljenne, joka on kaikkien hylkäämä, oltuaan niin taitamaton, että tarvitsee apua hetkellä, jolloin lähestyvät vaalit pysäyttävät ja herpaisevat kaikki totuuden ja oikeuden ystävätkin, saa tuomarikseen kauniin kokoelman tyhmyyttä, itsekkäisyyttä ja raukkamaisuutta.

Ja kun David tuskissaan pysyi vaiti, lisäsi hän.

– Oh! me emme huutamatta salli itseämme raadeltavan. Minusta vain on parempi näyttää teille asiat sellaisina kuin ne ovat... Tarkastakaamme nyt itse kysymystä lähemmin.

Hän tiesi edeltäkäs in syytöksen sisällön. Kaikilta puolin oli todistajia hirveästi hätyytetty. Paitsi yleistä mielipidettä, joka heitä kaikkialla ympäröi niinkuin kulkutaudin turmelema ilma, vaikuttivat heihin epäilemättä salaiset voimat, jotka muodostivat heidän mielipiteensä ja sepittivät heidän vastauksensa tuomarille. Neiti Rouzair oli aivan varmasti sanonut kellon olleen neljännestä vailla yksitoista, silloin kun hän väitti kuulleensa Simonin tulevan kotiin. Mignotkin luuli nyt kuulleensa melua samaan aikaan. Mutta etenkin oli vaikutettu Simonin oppilaihin, Bongardin, Doloirin, Savinin ja Milhommen lapsiin, joiden saapumisen oikeuden eteen sanottiin suuresti liikuttaneen yleisöä. Heitä koetettiin saada antamaan syytetyille vahingollisia vastauksia. Pieni Sébastien Milhomme oli katkerasti nyhyhkyttäen selittänyt, ettei hän koskaan ollut serkullaan Victorilla nähnyt veljien

koulusta tuotua samallaista kirjoituskaavaa kuin rikospaikalta oli löydetty. Tämän yhteydessä kerrottiin, että paperikauppiaan, rouva Edouard Milhommen luona oli aivan odottamatta käynyt hänen pikkuserkkunsa kenraali Jarousse, Beaumontin sotilasosaston päällikkö, joka nyt oli äkkiä muistanut tämän ennen kokonaan laiminlyödyn sukulaisuuden ja tullut ystävällisesti vierailulle, paperikauppiaitten hämmästykseksi ja iloksi. Muuten puhuttiin kanteessa paljon murhaajaksi ensin otaksutun kulkulaisen turhasta hakemisesta; siinä sanottiin myöskin, että oli turhaan etsitty todistajaa, vartijaa tai jotain muuta kulkijaa, joka olisi nähnyt Simonin palaavan jalkaisin Beaumontista, niinkuin hän itse väitti. Toiselta puolen ei myöskään oltu voitu näyttää toteen hänen palanneen rautateitse, sillä ainoakaan rautatievirkamies ei muistanut nähneensä Simonia, ja useampia paluulippuja oli puuttunut sinä iltana, vaikka ei voitu saada selville niiden omistajia. Veli Fulgentiuksen ja isä Philibinin tiedonannot tuntuivat myöskin olevan hyvin painavia, etenkin viimeksimainitun, jonka sanottiin voivan todistaa, että kirjoituskaava oli kotoisin Simonin koulusta. Ja lopuksi olivat tuomioistuimen valitsemat asiantuntijat herrat Badoch ja Trabut epäselvästä nimimerkistä saaneet selville Simonin alkukirjaimet suuren E: n ja S: n.

Siitä alkaen syytös tuli suoranaismmaksi. Simon valehteli, hän oli aivan varmaan palannut Beaumontista puoliyhdentoista junalla, joka saapui Mailleboisiin kahdessaatoista minuutissa. Kello oli siis täsmälleen neljännestä vailla yksitoista, kun hän palasi kotiinsa; ja juuri tähän aikaan sanoi neiti Rouzair kuulleensa hänen aukaisevan ovia, kulkevan ympäri ja puhuvan. Toiselta puolen tuntui varmalta että pieni Zéphirin, palattuaan kappelista ei ollut heti paneutunut maata, vaan leikitellyt ensin pyhimysten kuvien kanssa, jotka olivat jääneet hyvään järjestykseen pöydälle; siten voitiin sanoa murhan tapahtuneen neljännestä vailla yhdentoista ja yhdentoista välillä. Tapahtumat selitettiin aivan luonnollisesti. Simon huomasi tulta veljenpoikansa huoneessa, meni sisään, näki hänen riisuutuneen ja olevan vuoteeseen menossa. Epäilemättä oli hän, nähdessään tuon pikku enkelin, jonka ruumis oli laiha ja vaivainen, joutunut eroottisen hulluuden valtaan; mutta näytettiin myös toteen että hän vihasi lasta, oli vimmoissaan siitä, että se oli katolilainen; viitattiinpa rituaalisen murhankin mahdollisuuteen, tuohon inhoittavaan taruun, joka on juurtunut kansan mieleen. Näin pitkällekin menemättä oli helppo selittää, miten kaikki oli tapahtunut: luonnoton, saastainen teko, lapsen vastustus, taistelu, huudot, rikoksentehtävä joutuu raivoon, työntää lapsen suuhun mitä käteen sattuu saadakseen sen vaikenemaan ja sitten kauhistuksissaan, mieletönnä kuristaa sen, kun tilapäinen sukapula on irtaantunut ja huudot uudistuvat yhä kamalampina. Ei ollut yhtä helppoa selittää kuinka Simonille oli sattunut käteen "Petit Beaumontais" ja kirjoituskaava, yhteenkäärittyinä. Sanomalehden oli täytynyt olla hänen taskussaan, sillä se ei voinut mitenkään olla lapsen huoneessa. Kirjoituskaavan suhteen taas syytös oli epävarma: se saattoi yhtä hyvin olla lapsen luona kuin Simonin taskussa; viimeinen arvelu hyväksyttiin viimein johdonmukaisempaan, sillä asiantuntijain lausunto oli todistanut, että kaava oli opettajan, koska siinä oli hänen nimensä alkukirjaimet. Rikoksen tapahduttua kaikki kävi kuin itsestään. Simon jätti pienen ruumiin maahan, ei järjestänyt mitään huoneessa, aukaisi vain ikkunan selälleen, jotta luultaisiin murhamiehen tulleen ulkoa. Hän oli vaan ollut niin uskomattoman ajattelematon, että ei ollut vienyt pois ja hävittänyt sanomalehteä ja kaavaa, jotka olivat jääneet vuoteen viereen, mikä seikka todisti hänen ääretöntä hämmennystään. Senpätähden hän ei luultavasti heti mennytkään vaimonsa luokse, joka oli ilmoittanut hänen palanneen kahtakymmentä vailla kaksitoista, vaan oli varmaankin hetken aikaa istunut portailla, rauhoittuakseen vähäisen. Syytös ei siihen määrin pahentanut asioita, että olisi epäillyt rouva Simonia osallisuudesta rikokseen; se viittasi kuitenkin siihen ettei hän pysynyt totuudessa puhuessaan miehensä tyyneydestä ja iloisesta hellyydestä kysymyksessä olevana yönä; tätä otaksun vahvasti Mignotin todistus; hän oli nimittäin kummastellut sitä, että opettaja seuraavana päivänä nousi niin myöhään ylös, ja hän väitti Simonin olleen kalpean, vapisseen ja tuskin pysyneen pystyssä, kun hän meni häntä herättämään kertoakseen hänelle hirveän uutisen. Neiti Rouzair, veli Fulgentius ja isä Philibin olivat kaikki kolme yhtä mieltä siitä, että Simon oli ollut pyörtymäisillään pienen ruumiin

ääressä, vaikka hän samalla osoitti inhoittavaa sydämättömyyttä. Ja olihan sekin jo sitova todistus? Ilkiön syyllisyyttä ei kukaan voinut enää epäillä.

Kun Delbos näin oli esittänyt kanteen sisällön, jatkoi hän.

– Siveelliset mahdottomuudet siinä ovat niin kouraantuntuvat ettei kukaan, jolla on vähääkään tervettä järkeä, voi uskoa Simonia syylliseksi; ja sitten siinä ilmaantuu asiallisiakin epätodennäköisyyksiä. Mutta me emme voi salata itseltämme sitä, että tämä kauhea juttu on kyllin todennäköinen vallatakseen joukon mielikuvituksen ja tullakseen tuollaiseksi tarumaiseksi legendaksi, joka saa järkähtämättömän totuuden voiman... Ja meidän heikkoutemme on siinä, ettemme voi asettaa todellista kuvausta tapahtumasta muodostumaisillaan olevaa legenda vastaan. Tuo arvelu yöllisestä kuleksijasta, josta näytte pitävän kiinni, kelpaa ainoastaan herättämään epäilystä valamiesten mielessä; sillä sitäkin vastaan voi lausua sangen päteviä väitteitä. Ketä tulee siis syyttää, ja minkälaisen tulee minun puolustussuunnitelmani olla.

Markus, joka siihen saakka oli tarkkaavaisesti kuunnellut, ei voinut pidättää huudahdusta, jossa hänen vähitellen muodostunut vakuutuksensa puhkesi ilmi.

– Minä olen varma siitä, että joku veljistä on murhaaja!

Delbos teki tyytyväisenä varman, myöntävän liikkeen ja sanoi vuorostaan.

– Aivan niin, minunkin vakuutukseni on siinä suhteessa järkähtämätön. Mitä enemmän tutkin asiaa, sitä enemmän tuntuu se minusta ainoalta mahdolliselta totuudelta.

Kun David huolestuneena puisti päätään, sanoi hän.

– Niin, minä tiedän, että jonkun munkin syyttäminen ilman täydellistä todistusta näyttää teistä äärettömän vaaralliselta veljenne kohtalolle. Ja te olette toden totta oikeassa, sillä jos emme täydellisesti voisi näyttää toteen, että meidän syyttämämme munkki on murhaaja, huononisi meidän asiamme vielä kunnian loukkauksesta, joka tulisi meille kalliiksi näinä typerän, kirkollisen taantumuksen aikoina... Minun täytyy kuitenkin puolustaa häntä, ja eikö paras keino todistaa veljenne viattomuutta ole juuri näyttää kuka on oikea syyllinen? Te sanotte, että täytyy varmaan tietää kuka se on, ja minä tahtoisinkin puhua juuri siitä perinpohjaisesti teidän kanssanne.

Keskustelua jatkui. Markus selitti syyt vakaumukseensa, että ainoastaan joku veljien koulun jäsen voi olla syyllinen. Ensiksikin oli kirjoituskaava silmännähtävästi sieltä, sen todisti selvästi tapaus Milhomme-rouvien luona: Sébastienin tunnustus ja sanansa peruuttaminen; sen lisäksi tuli vielä nimimerkki, kaavan kadonnut kulma, joka ehkä oli salaa revitty irti, joka oli täydellinen selittämätön arvoitus, mutta jossa hän tunsu totuuden piilevän. Ratkaisevana siveellisenä todistuksena oli se tavaton puuha, johon veljeskunta oli yhtynyt saadakseen Simonin syytetyksi ja tuomituksi. Se ei olisi näin kääntänyt koko maailmaa nurin, jollei sillä olisi ollut oma nahka vaarassa. Samalla kertaa se tosin kyllä tahtoi myös hävittää koko maallikko-opetuksen, saavuttaa kirkolle voiton. Lopuksi oli tuo raiskaus ja murha kuin leimalla varustettu, siinä ilmenevä julma ja salainen sadismi, halpamaisuuden ja uskonnollisuuden sekoitus ilmaisivat munkin. Mutta nämä yksinkertaisen johdonmukaisuuden ja ajattelemisen avulla saadut todistukset eivät voineet riittää. Markus tunnusti sen mielellään, ja hän oli epätoivoissaan siitä, että hänen oli täytynyt toimittaa tutkimuksensa sellaisessa pimeydessä, keskellä hämmennystä ja kauhua, joita taitavat ja näkymättömät kädet näyttivät päivä päivältä enentävän.

– Kuulkaapas, sanoi Delbos, ettekö epäile veli Fulgentiusta tai isä Philibiniä?

– Oi! en, vastasi Markus. Näin heidät ruumiin ääressä sinä aamuna, jolloin rikos keksittiin. Veli Fulgentius meni torstai-iltana aivan varmaan kapusiinien kappelista suoraan kouluunsa. Hän on kyllä turhamainen ja turmeltunut mies, mutta en luule, että hän olisi voinut tehdä noin hirveitä tekoja. Isä Philibinin suhteen taas on todistettu, että hän koko sen illan oli Valmarien kolleegiossa. Sen lisäksi hän tuntuu minusta pohjaltaan rehelliseltä, kunnon mieheltä, vaikka onkin hiukan juonikas.

Syntyi hetken hiljaisuus. Mieltiväisenä katsoen etäisyyteen Markus jatkoi.

– Tuona aamuna tapahtui kuitenkin minun saapuessani paikalle jotain, jota en voi selittää itselleni. Isä Philibin oli ottanut lattialta "Petit Beaumontaisin" ja kirjoituskaavan, jotka olivat sylen tahraamat ja pureskellut, ja minä kysyn itseltäni eikö hän silloin käyttänyt hetkeä hyväkseen

repiäkseen irti ja kätkeäkseen tuon kirjoituskaavan kulman, jossa olisi voinut olla jonkunlainen tunnusmerkki. Apuopettaja Mignot vakuuttaa kyllä nyt että kulma oli alkuaan ollut poissa, vaikka hän ensin epäilikin sitä.

– Entäs kolme apulaisveljeä, Isidor, Lazarus ja Gorgias? kysyi Delbos uudelleen.

David, joka omalla tahollaan ihailtavalla innolla, nerolla ja kärsivällisyydellä lakkaamatta tutki asiaa, puisti päätään.

– Kaikki kolme voivat omaistensa avulla todistaa olleensa muualla rikoksen tapahtuessa, puhumattakaan siitä että uskovaiset kaikki pitävät heidän puoltaan tuomioistuimen edessä. Näyttää siltä kuin kaksi ensinmainittua olisivat johtajansa, veli Fulgentiuksen seurassa palanneet kouluun. Veli Gorgias taas meni saattamaan erästä lasta; mutta puoli yksitoista sanotaan hänenkin olleen koulussa, minkä koko veljeskunta todistaa, samoinkuin muutkin todistajat, tosin kyllä veljien ystäviä nekin, jotka sanovat nähneensä hänen palaavan.

Markus puuttui taas puheeseen mieltäväisen näköisenä, katse luotuna etäisyyteen.

– Veli Gorgias ei miellytä minua, olen paljon ajatellut häntä... Lapsi, jota hän saattoi, oli pikku Polydor, Pélagien, vaimoni sukulaisten keittäjäntären veljenpoika: minä koetin saada häntä puhumaan, mutta hän on umpimielinen, valehtelija ja laiska, enkä voinut saada häneltä muuta, kuin vielä enemmän hämmennystä... Niin, veli Gorgiaan kasvot ja olemus eivät mene mielestäni. Hänen sanotaan olevan raa'an, aistillisen ja kyynillisen, hänen jumalisuutensa on ylenpalttinen, uskontonsa ankara ja suvaitsematon. Toiselta puolen on minulle kerrottu, että hän ennen on ollut tekemisissä isä Philipinin sekä itse isä Crabotinkin kanssa... Veli Gorgias, ah! jonkun aikaa luulin jo hänen olevan se, jota haemme... Eikä minulla sitten ollut muuta kuin arveluja.

– Veli Gorgias, sanoi David yhä puistaen päätään, ei todellakaan tee hyvää vaikutusta, minulla on aivan sama tunne kuin teilläkin. Mutta onko viisasta syyttää häntä, kun meillä on ainoastaan arveluita, niinkuin sanoitte, häntä vastaan esiin tuotavina? Emme saisi ainoatakaan todistajaa puolellemme, kaikki kannattaisivat veljeä, puhdistaisivat hänet meidän jumalattomista syytöksistämme.

Delbos oli kuunnellut tarkkaavaisesti.

– Minun on mahdotonta puolustaa veljeänne, toisti hän, jos emme vie taistelua vihollisen alueelle... Ja huomatakseni, että ainoa apu, josta voitte toivoa jotain hyötyä, on ehkä tuleva kirkolta itseltään; sillä yleisesti kerrotaan että vanha riita piispamme, hänen ylhäisyytensä Bergerotin ja kaikkivaltiaan isä Crabotin välillä on muuttunut sängen katkeraksi juuri Simonin jutun tähden... Minä luulen, isä Crabotin olevan se salainen voima, se näkymätön käsi, josta te olette puhuneet, ja joka johtaa koko juttua. En tietysti syytä häntä itseään; mutta hän on aivan varmaan se tahto ja voima, joka suojelee syyllistä. Ja ahdistamamme häntä, tähtäämme oikeaan... Ottamattakaan lukuun sitä, että silloin saamme piispan puolellemme, ei tosin julkisesti, mutta eikö moinen tuki merkitse jotain, vaikka salaisenakin?

Markus hymyili epäilevästi, ikäänkuin olisi hän tahtonut sanoa, ettei kirkolta milloinkaan saanut apua totuuden ja inhimillisen oikeuden töihin. Muuten oli hänenkin mielestään isä Crabot vihollinen; ja tämän miehen ahdistaminen, hänen kukistamisensa, se oli todellista taistelua. He keskustelivat siis isä Crabotista ja hänen menneisyydestään, jota kaunisti eräs salaperäinen tarina. Häntä luultiin erään kuuluisan kenraalin, erään ensimmäisen keisarikunnan aikuisen prinssin pojaksi, ja tämä levitti hurskaan papin ympärille isänmaallisten sielujen silmissä sotaisen kunnian loistavan sädekehän. Mutta kertomus hänen kääntymisestään, ne romanttiset asianhaarat, jotka liittyivät hänen papiksi rupeamiseensa, liikkuvat vielä enemmän uskovaisten sydämiä. Ollessaan kolmenkymmenen vuotias, rikas, kaunis ja miellyttävä mies, aikoi hän naida erään viehättävän lesken, rikkaan ja korkeasukuisen ruhtinattaren. Mutta silloin säälimätön kuolema korjasi parhaimmassa kukoistuksessaan olevan ruhtinattaren. Hänen omien sanojensa mukaan oli tämä kauhea isku johdattanut hänet Jumalan luokse, näyttämällä hänelle tämän mailman ilojen katkeran turhuuden. Ja tällä oli hän saavuttanut kaikkien naisten sääliväisen rakkauden; he olivat hänelle äärettömän

kiitollisia siitä, että hän turvautui Jumalaan menettäessään ainoan rakastamansa naisen. Toinen juttu Valmarien kolleegion perustamisesta teki hänet vieläkin rakkaammaksi seudun naisille. Valmarien tilukset omisti silloin vanha kreivitär de Quédeville, joka nuoruudessaan oli ollut kuuluisa huikentelevaisuudestaan ja rakkausseikkailuistaan, ja joka oli tullut sinne loppuiijäkseen puhdistumaan synneistään ankarissa uskonnon harjoituksissa. Hänen poikansa ja miniänsä olivat eräällä matkalla joutuneet tapaturmaisen kuoleman uhriksi, ja hänellä oli luonaan pojanpoikansa ja ainoa perillensä Gaston, yhdeksän vuotias, tavattoman pahankurinen lapsi, joka alituisesti käytti törkeitä sanoja ja oli kovin raju leikeissään. Kun kreivitär ei ollut saanut häntä tottelemaan eikä uskaltanut lähettää häntä kasvatuslaitokseen, oli hän päättänyt ottaa pojan kasvattajaksi nuoren jesuiitan, isä Philibinin, joka silloin oli kahdenkymmenenkuuden vuotias, talonpoikainen suvultaan ja käytökseltään, mutta jota hänelle oli suositeltu suuren mielenlujuutensa tähden. Tämä kasvattaja oli nähtävästi tuonut isä Crabotin kreivittären luo. Isä Crabot oli viisi tai kuusi vuotta isä Philibiniä vanhempi ja oli täydessä pyhyidenloistossaan tuon rakkaushistorian tähden, joka oli saanut niin surullisen ja hurskaan lopun. Kuusi kuukautta myöhemmin isä Crabot ystävänä ja rippi-isänä hallitsi Valmariessa, oli tiluksien todellinen herra ja muutamien pahojen ihmisten puheiden mukaan myöskin kreivittären rakastaja; tämä oli muka huolimatta korkeasta iästään langennut takaisin entiseen irstauteensa. Hetkeksi näytti siltä kuin olisi vallaton Gaston häirinnyt onnellista rauhaa tässä ruhtinaallisessa linnassa vanhoine puineen, puroineen, äärettömine, viheriäisine ruohokenttineen, ja silloin ajottiin lähettää hänet jesuiittain luo Pariisiin. Hän kiipesi poppeliin latvaan särkemään korpinpesiä, heittäytyi vaatteet päällä jokeen pyydystämään ankeriaita, tuli sisään vaatteet repaleisina, kädet ja jalat mustelmilla, kasvot verissä eikä isä Philibinin kuuluisa ankaruus voinut häneen mitään vaikuttaa. Mutta äkkiä saivat asiat surullisen ratkaisun. Gaston hukkui ollessaan kävelemässä isä Philibinin seurassa. Tämä kertoi hänen pudonneen johonkin vaaralliseen kuoppaan, josta eräs toinen viisitoistavuotias nulikka, Georges Plumet, linnan puutarhurin poika ja Gastonin vallattomuustoveri, ei ollut voinut vetää häntä ylös juostessaan apuun, kun oli kaukaa nähnyt onnettomuuden. Surun murtamana kreivitär kuoli seuraavana vuonna antaen Valmarien ja kaiken omaisuutensa perinnöksi isä Crabotille, tai oikeastaan eräälle kirkollismieliselle pankkiirille Beaumontissa, joka vaan nöyrästi lainasi nimensä ja sai määräyksen perustaa tiluksille jesuiitoille uskotun kolleegion. Myöhemmin tuli isä Crabot sinne rehtoriksi, ja kolleegio oli nyt kymmenen vuotta toiminut hänen johtamanaan. Hän hallitsi siellä taas, asuen pienessä kolkossa kammiossa, jossa seinät olivat paljaat, huonekaluina ainoastaan pieni makuulavitsa, pöytä ja kaksi tuolia, ja jonka hän itse siivosi. Hän ripitti naisia kappelissa, mutta miehiä tässä kammiossa ikäänkuin ylpeillen siitä köyhyydestä ja yksinäisyydestä, jossa hän eli ankarissa uskonnon harjoituksissa, jättäen isä Philibinille jokapäiväiset huolet laitoksen oppilaista. Mutta vaikka hän heille näyttäytyikin vain harvoin, oli hänellä määrätty vastaanottopäivät; hän kävi usein perheissä etenkin aatelissukuisten rouvien ja nuorten tyttöjen luona, huolehti rakkaiden poikiensa ja rakkaiden tytärtensä tulevaisuudesta, solmiten avioliittoja, hankkien hyviä paikkoja, käyttäen tätä ylhäistä maailmaa Jumalan ja oman veljeskuntansa kunniaksi. Ja tällä tavoin oli hän tullut kaikkivaltiaaksi.

– Oikeastaan, jatkoi Delbos, tuntuu isä Crabot minusta keskinkertaiselta kyvyltä, jonka kaikki voima riippuu ihmisten tyhmyydestä; minä epäilen enemmän isä Philibiniä, jota te kutsutte kunnan mieheksi, mutta joka minuun tekee omituisen vaikutuksen, suorine, tylyine käytöksineen... Heidän kertomuksensa kreivitär de Quédevillen ajoista on hyvin hämärä, samoinkuin tuo lapsen kuolema ja heidän tuskinpa aivan lailliset toimensa saadakseen haltuunsa alueen ja omaisuuden. Ja pahinta on, että hukkumisen ainoa todistaja, puutarhurin poika Georges Plumet on juuri veli Gorgias, jota isä Philibin oli ruvennut suuresti rakastamaan, ja josta hän teki munkin. Ja nykyisissä hämärissä tapauksissa nämä kolme miestä toimivat taas yhdessä, sillä jos veli Gorgias on syyllinen, saisivat kahden muun ponnistukset häntä pelastaakseen selityksensä tärkeistä persoonallisista syistä: heillä on ehkä omallatunnollaan murha ja he pelkäävät, että veli Gorgias ilmaisisi sen, jos hänet jätettäisiin auttamatta... Pahaksi onneksi nämä kaikki ovat, niinkuin jo sanoitte, pelkkiä arveluita ja otaksumisia,

jota vastoin me tarvitsisimme varmoja, todistettuja tosiasioita. Siis etsikäämme vielä, puolustaminen on mahdollinen ainoastaan siinä tapauksessa, sanon sen vielä kerran, että minulla on kylliksi aseita ollakseni syyttäjä ja kostaja.

David ja Markus saivat tästä keskustelusta uutta intoa. Ja niinkuin he olivat aavistaneetkin, saivat he ilokseen nähdä sisäisen riidan puhkeavan kirkollisten leirissä. Mailleboisin kirkkoherra isä Quandieu ei ollut salannut uskoaan Simonin viattomuuteen. Hän ei kuitenkaan mennyt niin kauas, että olisi epäillyt jotakin veljistä, vaikka hän hyvin tunsi kaikki heidän häpeälliset tekonsa. Mutta käytöksellään hän ilmaisi paheksuvansa veljien ja kapusiinien ankaraa taistelua voittaakseen puolelleen koko seudun; sillä paitsi sitä, että hän kadotti yhden lampaistaan jokaisessa munkkien voitossa, oli hän siksi valistunut ja ajatteleva, että suri itse uskonnon tähden tätä mitä alhaisimman taikauskon voittoa. Yleisen mielipiteen tultua harhaan viedyksi, oli hän pysynyt puolueettomana, puhumatta enää sanaakaan näistä asioista. Hän oli huolissaan nähdessään kirkkonsa tyhjenevän ja köyhtyvän, peläten hurskaassa jumalisuudessaan, että lopuksi häväistäisiin ja kuoletettaisiin hänen lempeä Herransa, hänen laupias ja rakastavainen Jumalansa, ja tehtäisiin hänestä valheen ja vääryyden Jumala. Ja silloin hänen ainoa lohdutuksensa oli se, että hän oli samaa mieltä kuin hänen ylhäisyytensä Bergerot, joka rakasti häntä, ja jonka luona hän usein kävi. Samoin kuin häntä itseäänkin, syytettiin hänen ylhäisyyttään huolimatta hänen suuresta jumalisuudestaan gallikaanisuudesta, mikä aivan yksinkertaisesti merkitsi sitä, että hän ei kumartanut Roomaa, ja että hän puhdasuskoinen vastusti kuvainpalvelusta ja väriiden ihmeiden julkeata kauppaa. Piispa Bergerot seurasiakin alakuloisena kapusiinien valloituksia Mailleboisissa, ja sitä julkeata rahan keräämistä, jota he toimittivat kappeliinsa sijoittamansa Pyhän Antonius Padualaisen avulla. Se oli hirveätä ja petollista kilpailua, jossa Saint-Martinin kirkko ja sen kirkkoherra Quandieu joutuivat tappiolle. Piispan huolta lisäsi vielä se, että hän kapusiinien apulaisiksi huomasi jesuiitat, kaikki hänen vihollisensa isä Crabotin tottuneet joukot, ja hän sai kaikkialla nähdä hänen vaikutustaan vastustamassa hänen toimiaan ja pyrkimässä hänen sijassaan hiippakunnan hallitsijaksi. Hän syytti jesuiittoja siitä, että he pakoittavat Jumalan tulemaan ihmisten luo sen sijaan, että ihmisten pitäisi antautua Jumalalle, hän piti heitä maallismielisyyden ja uskosta luopumisen levittäjinä ja siten kirkon hävittäjinä. Nähdessään heidän niin kiukkuisesti vainoovan onnetonta Simonia, olikin hänessä herännyt epäilyksiä ja hän oli itse huolellisesti tutkinut asiaa apotti Quandieun kanssa, joka oli tapahtumien läheisyydessä. Silloin oli hän varmaankin saanut varmuutta epäilyksiinsä, ehkä hän tunsi syyllisen nimenkin. Mutta mitä hän päättäisi tehdä, kuinka uskaltaisi hän syyttää munkkeja, pelkäämättä vahingoittavansa myöskin kirkkoa? Siihen ei hänen rohkeutensa voinut riittää. Ja hän tunsi varmaankin suurta katkeruutta pakollisesta vaitiolostaan, levottomana hänkin siitä hirveästä ja surullisesta kohtalosta, joka tulisi hänen uneksimansa hyvän, rauhallisen ja oikeudenmukaisen kirkon osaksi.

Hänen ylhäisyytensä Bergerot ei kuitenkaan täydellisesti taipunut. Ajatus, että hänen rakastamansa apotti Quandieu auttamattomasti joutuisi häviöön noiden temppelikauppiaiden kautta, oli hänelle sietämätön. Ja hän käytti hyväkseen tarkastusmatkaa ja saapui Mailleboisiin, missä hän itse aikoi toimittaa jumalanpalveluksen, osoittaakseen kunnioitustaan vanhalle, kauniille Saint-Martin kirkolle, jonka laiva oli rakennettu neljännellätoista vuosisadalla. Saarnassaan uskalsi hän moittia alhaista taikauskoa, puhuihan hän suoraan siitä kaupasta, jota kapusiinit harjoittivat kappelissaan, ja joka oli vilkasta kuin hyvässäkin kauppapuodissa. Kukaan ei erehtynyt, kaikki huomasivat, ettei isku tarkoittanut ainoastaan isä Theodosiusta, vaan hänen takanaan itse isä Crabotia. Ja kun hänen ylhäisyytensä lopuksi lausui toivonsa, että Ranskan kirkko pysyisi kaiken totuuden ja kaiken oikeuden puhtaana lähteenä, tuli kiukku vieläkin suuremmaksi, sillä kaikki ymmärsivät hänen tarkoittaneen Simonia, ja häntä syytettiin siitä, että hän piti veljiä juutalaisten, petturien ja luopioiden vertaisina. Palattuaan piispanpalatsiinsa hän varmaankin kauhistui rohkeuttaan nähdessään kuinka ylenmääräistä katkeruutta se herätti, ja kerrottiin että apotti Quandieun käydessä häntä kiittämässä, piispa ja halpa kirkkoherra olivat itkeneet yhdessä.

Beaumontissa mielenkuuhu yhä kasvoi, kuta enemmän rikosasiain oikeuden istunto lähestyi. Syyttäjävirsto oli lähettänyt asiakirjan takaisin valtion asianajotoimistoon, ja juttu oli määrätty maanantaiksi lokakuun 20 päiväksi. Piispan käytös kiihoitti vielä enemmän intohimoja. "Petit Beaumontais" kylvi vihaa joka aamu valheellisilla häväistyskirjoituksillaan. Se raivosi piispaa vastaan enemmän kuin itse "la Croix de Beaumont", joka kumminkin oli jesuiittain käsissä. Simonistit olivat saaneet uutta toivoa hänen ylhäisyytensä Bergerotin odottamattomasta kannatuksesta. Mutta antisimonistit käyttivät sitä hyväkseen myrkyttääkseen yleistä mielipidettä uusilla jutuilla, he olivat muun muassa keksineet sen, että oli perustettu juutalainen liitto, jonka tarkoitus oli miljoonilla lahjoa kaikki tämän mailman mahtavat. Niinpä oli hänen ylhäisyytensä Bergerot muka saanut kolme miljoonaa. Siitä alkaen koko kaupunki oli kuin raivossa. Yhteiskunnan alimmista kerroksista alkaen ylimpiin saakka, Mauviotista, työmiesten etukaupungista, Jaffres-kadulle, ylhäisön kaupunginosaan asti, samoin kuin Fontanier-kadulla ja sen läheisillä kapeilla syrjäkaduilla kiihtyi taistelu yhä, harvalukuiset simonistit hävisivät yhä kasvavaan, vimmastuneeseen antisimonistijoukkoon. Aijottiin viheltää normaalikoulun johtajalle, Salvaniille, jota epäiltiin simonistiksi, jota vastoin lyseon rehtoria Depinvilliersiä, juutalaisvihollista ja isänmaanystävää tervehdittiin ihastushuudoilla. Palkatut joukkiot, joihin kirkollismielinen nuoriso yhtyi, kuljeskelivat kaduilla ja uhkailivat juutalaisia kauppoja. Ja surullista oli nähdä kuinka tasavaltalaiset työmiehet ja sosialistit vähitellen tulivat välinpitämättömiksi tai menivät oikeuden vastustajien puolelle. Silloin vallitsi pelko, raukkamaisuus kasvoi suunnattomaksi, ja kaikki yhteiskunnalliset voimat liittoutuivat yhteen onnetonta syytettyä vastaan, joka vankilassaan lakkaamatta vakuutti viattomuuttaan. Yliopisto, rehtori Forbes etunenässä, ei tehnyt enää mitään hänen hyväkseen, peläten tuottavansa itselleen häpeää. Hallitus, jota edusti prefekti Hennebise, oli alusta alkaen pysynyt välinpitämättömänä, tahtomatta joutua ikävyyksiin. Valtiollinen piiri, edusmiehet ja senaattorit, oli, niinkuin Lemarrois oli ennustanut, ollut vaiti, peläten ettei heitä valittaisi uudelleen, jos he sanoisivat toista kuin heidän valitsijansa. Kirkko, johon piispa ei enää kuulunut, ja jonka todellinen pää oli isä Crabot, vaati että kaikki juutalaiset, protestantit ja vapaamuurarit hävitettäisiin. Sotajoukkokin vaati kenraali Jaroussen kautta maan puhdistamista, keisarin tai kuninkaan valitsemista, sitten kun isänmaanpetturit ja jumalankieltäjät ensin oli hakattu maahan. Sitten oli vielä tuomioistuin, johon kaikki katseet toivovina olivat kääntyneet, sillä olihan sillä vallassaan ratkaisu, saastaisen juutalaisen tuomitseminen, joka olisi Ranskan ainoa pelastus. Presidentti Gragnon ja valtion prokuraattori Raoul de la Bissonnière olivat näin tulleet mahtaviksi henkilöiksi, joita kukaan ei epäillyt, sillä kaikki tiesivät heidän vastustavan Simonia sekä ennen kaikkea toivovan ylenemistä ja kansan suosion saavuttamista.

Kun valamiesten nimet tulivat tunnetuiksi, yltivät juonet ja raivo yhä. Valamiesten joukossa oli useita kauppiaita, muutamia tehtailijoita, kaksi virasta eronnutta kapteenia, yksi lääkäri ja yksi arkkitehti. Ja heti alkoi sota, heihin koetettiin vaikuttaa mitä hirveimmällä tavalla; "Petit Beaumontais" julkaisi heidän nimensä ja osoitteensa, jättäen heidät kansan vimman uhriksi, elleivät he tuomitsisi. He saivat nimettömiä kirjeitä, he saivat hämmästyksekseen ottaa vastaan odottamattomia vieraita, ja heidän ympäristönsä rukoili heitä ajattelemaan vaimojaan ja lapsiaan. Jaffres-kadun salongeissa huviteltiin koettamalla arvata kunkin valamiehen mielipidettä. Tuomitsisiko valamiehistö, vaiko ei? se oli seuraleikkinä. Etenkin kauniin rouva Lemarroisin vastaanottopäivänä, lauantaina, ei muusta puhuttu kuin siitä. Ja hänen luonaan kävivät pieni, ruma ja tummaverinen kenraalinrouva Jarousse, jonka ihmiset sanoivat inhoittavalla tavalla olevan kenraalille uskon; komea presidentinrouva Gragnon, hiutuva kaunotar, jota kaikki nuoret viransijaiset rakastivat; prefektinrouva Hennebise, hieno ja varovainen pariisitar, joka puhui vähän ja kuunteli paljon, siellä kävi myöskin ankara rouva Daix, tutkintotuomarin vaimo, sekä joskus rouva de la Bissonnière, valtion prokuraattorin vaimo, joka oli lempeä ja vaatimaton ja kävi harvoin vieraisissa. Kaikki nämä olivat saapuneet Désiradeen erääseen juhlaan, jonka Sangleboef parooni Nathanin neuvosta pani toimeen. Parooni Nathan oli saanut tyttärensä Lean, nykyisen katolilaisen Marien, luopumaan tavallisesta välinpitämättömyydestään, antautuakseen jonkun hyvän

asian palvelukseen, niinkuin muutkin naiset. Naisten osa tässä jutussa oli todellakin suuri: he olivat kokonaisen sotajoukon arvoiset, niinkuin nuori edusmies Marcilly sanoi, joka itse oli milloin simonisti milloin antisimonisti. Hämmäntämään ihmisten mieliä syntyi vielä viimeinen riita sen johdosta että "Petit Beaumontais" eräänä aamuna vaati osan todistajain kuulustelusta tapahtuvaksi lukittujen ovien takana. Lehti ei varmaankaan ollut keksinyt tätä aivan yksin, siinä huomasi syvää kansajoukkojen tuntemusta, ja se perustui toivoon että tuollainen salaperäisyys tekisi syytöksen vieläkin kamalammaksi, ja sitä paitsi olisi helppo puolustaa syyttömän tuomitsemista todistuksilla, joita yleisö ei tuntenut. Simonistit huomasivat vaaran, vastustivat ehdotusta ja vaativat täydellistä julkisuutta; jota vastoin antisimonistit pyhällä harmilla huusivat, että se oli häväistys, kysyivät aiottiinko kunnollisten ihmisten korvia saastuttaa semmoisilla inhoittavilla yksityisseikoilla kuin esimerkiksi lääkärin tiedonannolla, jossa ruumiinavauksen tulokset luetellaan, ja jota on mahdoton antaa naisten kuulla. Viimeisellä viikolla vallitsi Beaumontissa siten hirveä sekasorto.

Vihdoin saapui tuo suuri päivä, 20 päivä lokakuuta. Kouluajan alkaessa oli Markuksen täytynyt muuttaa takaisin Jonvilleen vaimonsa Genevièven ja tyttärensä Louisen kanssa, jotka rouva Duparque ja rouva Berthereau olivat tahtoneet pitää luonaan koko lupa-ajan. Markus oli suostunut siihen mielellään, sillä asuessaan Mailleboisissa voi hän suoranaisemmin toimittaa tutkimisiaan, joista pahaksi onneksi ei ollut mitään tulosta. Hän oli kuitenkin siksi paljon kärsinyt vaikeasta asemastaan vanhojen rouvien luona, jossa ei sanaakaan mainittu kuuluisasta jutusta, että tunsu itsensä onnelliseksi päästessään takaisin rauhalliseen kouluunsa, leikkivien lasten joukkoon, joista muutamat olivat tulleet hänelle sangen rakkaiksi. Hän oli kutsuttu todistajaksi, ja hän odotti juttua suurella mielenliikutuksella, uskoen taas itsepäisesti totuuden ja oikeuden voittoon, ja toivoen Simonin julistamista syyttömäksi. Hänestä tuntui mahdottomalta, että meidän päivinämme vapaassa ja jalomielisessä Ranskassa joku voitaisiin tuomita ilman todistuksia. Hänen maanantaiaamuna saapuessaan Beaumontiin, oli kaupunki kuin piiritystilassa. Sotajoukkoja oli käsketty olemaan valmiina, santarmit ja sotamiehet vartioivat oikeuspalatsin ympäristöjä; ja kun Markus tahtoi mennä sisään, oli hänellä kaikellaisia vastuksia voitettavanaan, vaikka hänellä oli manuukirja. Sisällä olivat portaat ja käytävät samoin täynnä sotaväkeä. Suuri ja aivan uusi istuntosali loisti kullasta ja keinotekoisesta marmorista, ja sitä valaisi kuusi suurta akkunaa. Se oli täpö täynnä ihmisiä jo kaksi tuntia ennen tutkinnon alkamista: koko Beaumontin ylhäisö istui tuomarien nojatuolien takana: hienosti puettuja naisia siellä täällä, todistajien istuimillakin; seisomapaikoilla oltiin jo hyvin meluavia, siellä oli erityisesti valittu yleisö, jossa tunsu käskyläisten kasvoja, kadulta palkattuja huutajia, ja muutamia katolilaisia vallattomia nuorukaisia. Odotus oli pitkä. Markuksella oli aikaa tutkia kasvoja, tuntea millaisten vihamielisten intohimojen vallitessa juttu oli tuleva esiin.

Oikeusistuimen jäsenet tulivat esiin, Gragnon ja hänen asessorinsa, valtion prokuraattorin La Bissonnièren seuraamina. Ensimmäiset muodollisuudet toimitettiin nopeasti. Kerrottiin, että juryn arpominen oli ollut vaikea, sillä useat valamiehistä olivat tahtoneet tulla julistetuiksi esteellisiksi, siihen määrin pelkäsivät he saavansa jonkunlaista vastuunalaisuutta jutussa. Vihdoin saapuivat nuo kaksitoista valamiestä ja asettuivat paikoilleen. Heitä oli viisi kauppiasta, kaksi tehtailijaa, kaksi koroillaan eläjää, yksi lääkäri, yksi arkkitehti ja yksi entinen kapteeni; arkkitehti Jaquin, joka oli hurskas mies ja työskenteli piispan hyväksi, astui ensimmäisenä esiin, ollen juryn johtaja. Puolustajat eivät olleet päästäneet häntä jurystä, sillä häntä pidettiin rehellisenä ja oikeudenmukaisena miehenä. Kun nämä miehet, joiden tuloa niin kiihkeästi on odotettu, ja joiden nimet kiertelivät suusta suuhun, astuivat sisään, valtasi antisimonistit epämääräinen pettymyksen tunne. Jotkut heistä näyttivät epäilyttäviltä, toivottiin että valamiehistö olisi ollut varmempi, olisi tuominut jo ennakolta.

Sitten syntyi syvä hiljaisuus, Simonin tutkiminen alkoi. Hänen ulkomuotonsa ei aluksi miellyttänyt, hän oli mitättömän ja kömpelön näköinen. Kun hän sitten suoristi vartalonsa, näytti hän hävittömältä vastatessaan rauhallisesti ja kuivasti kysymyksiin. Presidentti Gragnon istui paikallaan ivallisen näköisenä niinkuin suurina päivinä ainakin, katsellen pienillä, harmailla silmillään asianajaja Delbosia, anarkistia, joksi häntä nimitti, ja jota hän oli luvannut hillitä paljaalla sormensa

viittauksella. Sillävälän laski hän leikkiä ja koetti saada ihmisiä nauramaan, tullen kumminkin vähitellen hämilleen Simonin tynestä käytöksestä, hän kun ei voinut puhua ristiin, koska hän puhui totta. Presidentti rupesi hävyttömäksi ja koetti turhaan saada Delbosia vastustamaan, mutta tämä tunsu miehen, hymyili vain ja vaiken. Ensimmäinen päivä tuotti toivoa simonisteille ja teki vastustajat levottomiksi, syytetty oli selvillä selityksillään tarkasti määrännyt hetken, jolloin hän palasi Mailleboisiin, selittänyt kuinka hän meni suoraan vaimonsa luo, eikä presidentti voinut asettaa näitä selityksiä vastaan ainoatakaan todistettua tosiasiaa. Poislähdettäessä vihellettiin puolustaville todistajille, ja tappelu oli syntyä oikeuspalatsin portailla.

Tiistaina oli todistajien kuulusteluun saapunut vielä enemmän ihmisiä. Ensimmäinen todistaja, apuopettaja Mignot ei ollut yhtä varma asiastaan kuin valmistavassa tutkinnossa, ei uskaltanut enää tarkasti määrätä hetkeä, jolloin oli kuullut ääniä ja askeleita ikäänkuin olisi tämän yksinkertaisen kunnan miehen omatunto tullut levottomaksi, kun sellaisen todistuksen hirveät seuraukset alkoivat käydä hänelle selviksi. Mutta neiti Rouzair oli säälimättömän kova ja varma; tynesti hän sanoi kellon olleen täsmälleen neljänestä vailla yksitoista, ja hän lisäsi vielä tunteneensa aivan hyvin Simonin äänen ja askeleet. Sitten seurasi pitkä jono rautatievirkkamiehiä, tullivirkkamiehiä ja tavallisia kävelijöitä, joiden tuli selvittää oliko syytetty tullut puoli yhdentoista junalla, niinkuin kanteessa väitettiin, vaiko jalkaisin omien sanojensa mukaan: loppumattomia, epäselviä ja ristiriitaisia todistuksia, jotka tekivät pikemmin syytetylle suotuisan vaikutuksen. Sen jälkeen tulivat isä Philibinin ja veli Fulgentiuksen jännityksellä odotetut todistukset. Edellisen hyvin lyhyt tiedonanto tuotti pettymystä, sillä jesuiitta kertoi muutamilla lyhyillä sanoilla, kuinka hän oli löytänyt lapsen ruumiin lattialta vuoteen vierestä. Veli Fulgentius sitä vastoin huvitti koko salia sillä raivokkaalla kertomistavalla, millä hän esitti saman asian, tehden mielettämiä liikkeitä, niinkuin nuorasta vedettävä paperiukko: hän iloitsi suuresti kertomuksensa vaikutuksesta, hän oli jutun alusta alkaen lakkaamatta sotkenut ja pahentanut asioita. Vihdoin kutsuttiin esiin veljet Isidore, Lazarus ja Gorgias, jotka puolustaja erityisesti oli vaatinut todistajiksi. Delbos teki kahdelle ensimmäiselle ainoastaan mitättömiä kysymyksiä, mutta kun veli Gorgias tuli esiin, nousi hän seisomaan ja pysyi sitten koko ajan seisomassa. Veli Gorgias oli voimakas, laiha ja luiseva mies, hänen otsansa oli matala ja kova, poskipäät esiin pistävät, huulet paksut ja nenä suuri niinkuin kotkalla. Hänen mustissa ja parrattomissa kasvoissaan oli ylähuuli ikäänkuin suonenvetoisesti kohonnut samalla kertaa ivalliseen ja julmaan irvistyukseen, niin että hänen vahvat hampaansa aina näkyivät. Kun hän tuli esiin, puettuna vanhaan, mustaan kauhtanaansa, kaulassa valkea, tahraantunut kaulus, valtasi koko kuulijakunnan omituinen väristys, jonka syytä ei tiedetty. Ja asianajajan ja veljen välillä alkoi heti kaksintaistelu; siinä sateli kysymyksiä, teräviä kuin miekan iskut ja vastauksia, tuimia kuin iskunväistöt, murha-illasta, ajasta, jolloin todistaja oli saattanut pikku Polydoria, ja milloin hän oli palannut kouluun. Hämmästyneenä yleisö kuunteli, käsittämättä kyselyn ratkaisevaa tärkeyttä, sillä henkilö oli uusi sille. Julman ja ivallisen näköisellä veli Gorgiaalla oli aina vastaus valmiina, hän toi esiin todistuksia ja näytti toteen, että hän puoli yhdentoista aikana oli nukkunut kammiossaan; veljet Isidore ja Lazarus kutsuttiin takaisin, samoin tuotiin esille koulun portinvartija ja kaksi Mailleboisin asukasta, jotka olivat olleet myöhään kävelemässä: kaikki vanhoivat todeksi munkin tiedonannot. Tämän kaksintaistelun kuluessa presidentti Gragnon käytti tilaisuutta hyväkseen keskeyttääkseen Delbosia, sanoen hänen kysymyksillään solvaisevan Gorgiasta. Delbos vastasi, esitti johtopäätöksiä, teki täydellisen vastaväitöksen, jonka aikana veli Gorgias näytti riemuitsevan ja katsoi halveksivasti ympärilleen, ikäänkuin julkeasti sanoakseen, ettei hän mitään pelännyt, sillä häntä suojeli hänen ankara ja kova Jumalansa, joka oli hirveä kaikille uskottomille. Mutta vaikka Delbos ei saavuttanutkaan mitään suoranaisesti hyödyllistä tulosta, oli vastaväitös kuitenkin herättänyt suurta levottomuutta, ja muutamat pelkäsivät jo, että Simon pääsisi vapaaksi valamiehissä heränneiden epäilysten avulla. Sama pelko näytti vallanneen koko kirkollisen puolueen, sillä he tekivät uuden väitteen, sittenkun asiantuntijat, herrat Badoche ja Trabut olivat yleisen hämmästyksen vallitessa selittäneet löytäneensä Simonin alkukirjaimet kirjoituskaavassa, jossa kukaan muu ei niitä

nähty. Kirjoituskaava olikin oikeastaan ainoa todistuskappale, koko juttu perustui siihen, ja näiden kummallisten asiantuntijain todistus oli siis äärettömän tärkeä. Se tuottaisi Simonin tuomion; ja silloin isä Philibin, joka koko ajan oli tarkkaavaisesti seurannut kuulustelua, pyysi tulla kutsutuksi esiin. Ja hän, joka ensin oli tahallaan välttänyt kaikkea huomiota, kertoi nyt kaikuvalla äänellä ja lyhyesti eräästä Simonin kirjeestä ystävälleen, jonka kirjeen hän oli nähnyt, ja joka oli varustettu samalla nimimerkillä. Kun Gragnon tahtoi saada lähempiä selityksiä, kohotti hän kätensä Kristuksen kuvaa kohden ja selitti teatterimaisesti, että se oli rippisalaisuus, josta hän ei tahtonut enempää puhua. Toinen istunto päättyi näin, kuumeisen sekasorron vallitessa.

Keskiviikkona tuli kysymys salaisesta tutkinnosta. Oli kuultavana lääkärin tiedonanto ja lasten todistukset. Presidentillä oli oikeus vaatia salaista tutkintoa. Kieltämättä häneltä tätä oikeutta, pyysi Delbos puhevuoroa ja osoitti mikä vaara olisi tällaisesta salaperäisyydestä ja teki lopuksi uusia johtopäätöksiä. Siitä huolimatta antoi Gragnon tyynesti käskyn, jonka santarmit panivat toimeen, työntämällä yleisön ulos salista. Syntyi tavaton mielenliikutus, ihmiset tulvasivat pois salista tyrkkien toisiaan ja käytävissä keskusteltiin kiivaasti. Kuulustelu sulettujen ovien takana kesti enemmän kuin kaksi tuntia, ja sillä ajalla kiihtymys yhä lisääntyi. Joukossa kierteli yhtä mittaa hirveitä uutisia ja tietoja ikäänkuin se, mitä istuntosalissa sanottiin olisi tiukkunut seinien läpi. Ensiksi kerrottiin lääkärin tiedonannon sisältö, jokaista sanaa siinä selitettiin, siihen lisättiin hirveitä yksityisseikkoja, joita siihen saakka ei oltu tunnettu, ja jotka todistavat täydellisesti Simonin syyllisyyden. Sitten seurasivat hänen oppilastensa, Bongardin, Doloirin, Savinin ja Milhommen lasten todistukset. Heidän kerrottiin sanoneen asioita, joita he eivät koskaan olleet voineet sanoa. Saatiin tietää, että hän oli heidät kaikki häväissyt: mentiinpä vihdoin niinkin pitkälle, että huolimatta Delbosin vastaväitteistä, joiden sanottiin olleen pelkkää teeskentelyä, väitettiin simonistien itse vaatineen salaista kuulustelua, pelastaakseen maallikkokoulun moisista häväistyksistä. Ja silloinhan tuomio oli varma. Sillä niille, joita riittävien todistusten puute Zéphirinin räkkäämisen ja murhan suhteen epäilyttäisi, voitaisiin huomauttaa siitä, mitä oli saatu ilmi salaisessa kuulustelussa, ja jota he eivät tienneet. Kun ovet uudelleen avattiin, ryntäsi joukko tuulispäänä sisään, vainusi ilmassa niitä hirveitä asioita, joita se kuvitteli mielessään. Mutta istunnon lopussa kuulusteltiin ainoastaan muutamia puolustajan kutsumia todistajia, joiden joukossa oli myöskin Markus, ja jotka kaikki kertoivat kuinka lempeä ja hyvä mies Simon oli, ja kuinka hän rakasti ja jumaloi vaimoaan ja lapsiaan. Yksi ainoa näistä todistajista herätti hetkeksi huomiota. Se oli alkeiskoulun tarkastaja Mauraisin, jonka Delbos tahallaan oli hänen suureksi harmikseen kutsuttanut todistamaan. Mauraisin, yliopiston julkinen edustaja, joka samalla sekä tahtoi miellyttää antisimonisteja, että pelkäsi suututtavansa esimiestään, akatemian tarkastajaa Le Barazeriä, jonka hän tiesi salaiseksi simonistiksi, oli pakoitettu ensin tunnustamaan antaneensa Simonista erinomaisen arvolauseen, eikä hän voinut parantaa asiaansa muulla kuin epäselvillä viittauksilla ihmisluonteen salaperäisyydestä ja uskonnollisten intohimojen raivoisuudesta.

Torstaina ja perjantaina tapahtui La Bissonnièren loppuvaatimus ja Delbosin puolustuspuhe. Tutkinnon aikana oli La Bissonnière puhunut niin vähän kuin mahdollista, tehden muistiinpanoja ja katsellen kynsiään. Oikeastaan hänelläkin oli vähän paha olla, hän kysyi itseltään eikö hän tulisi pettämään hänelle osoitettua luottamusta, kun todistukset olivat niin mitättömiä. Hänen loppuvaatimuksensa olikin hyvin vähäpätöinen. Hän kannatti vain syytöstä ja osoitti rikollisuuden todennäköisyyden. Ja lopuksi hän aivan yksinkertaisesti vaati, että lakia käytettäisiin. Hän puhui tuskin kahta tuntia, ja hänen menestyksensä oli keskinkertainen ja levottomuus oikeussalissa suuri. Istunnon loppu ei riittänyt Delbosille, hän lopetti puolustuspuheensa vasta seuraavana päivänä. Hän oli puheessaan hyvin tyyni, kuiva ja ponteva; hän antoi ensiksi kuvan Simonista, kertoi kuinka hän työskenteli koulussaan, kunnioitettuna ja rakastettuna opettajana, kuinka hänellä kodissaan oli ihailtava vaimo ja suloisia lapsia. Sitten hän kuvaili halpamaisen rikoksen koko petomaisuuden, hän kysyi oliko mahdollista, että tällainen mies oli tehnyt moisen rikoksen. Hän otti yksitellen esiin syyttäjän esiintuomat todistukset ja näytti niiden mahdottomuuden ja arvottomuuden. Etenkin kirjoituskaavan ja asiantuntijoiden tiedonannon suhteen oli hän ankara, hän näytti toteen, ettei tätä

ainoata todistuskappaletta voitu käyttää Simonia vastaan, osoittaen kuinka typerä herrojen Badochen ja Trabutin tiedonanto oli. Hän väitteli, hän teki tyhjäksi kaikki todistukset, nekin, jotka oli lausuttu lukittujen ovien takana ja sai siitä taas muistutuksen Gragnonilta, heidän välillään syntyi oikein riita. Ja tästä alkaen hän sai joka hetki pelätä että häntä kielletäisiin puhumasta; hän muuttui puolustajasta syyttäjäksi, hän veti oikeuden eteen veljet, kapusiinit ja itse jesuiitatkin. Hän tarkoitti silminnähävästi isä Crabotia osuakseen pahuuden alkujuureen niinkuin hän tahtoi. Joku veljistä yksin oli voinut tehdä rikoksen, hän osoitti että se oli veli Gorgias mainitsematta kuitenkaan hänen nimeään, hän luetteli kaikki syyt, joihin hän perusti vakaumuksensa, hän ilmoitti sen salaisen vehkeilyn, sen laajan kirkollismielisten liiton, jonka uhriksi Simon oli joutunut, osoitti, että viattoman tuomitsemista välttämättömyydellä vaadittiin, jotta syyllinen voitaisiin pelastaa. Ja kääntyen valamiesten puoleen huusi hän lopuksi, että yleisö nähtävästi ei vaatinut heitä tuomitsemaan pikku Zéphirinin murhaajaa, vaan maallikko-opettajaa ja juutalaista. Puolustuspuheen loppua, jota keskeyttivät lakkaamatta presidentin vastaväitteet ja yleisön viheltäminen, pidettiin ylipäänsä kaunopuheisuuden huippuna, ja se asetti Delbosin parhaiden asianajajien joukkoon, mutta se oli hänen puolustettavalleen epäilemättä tuottava pikaisen tuomion. La Bissonnière olikin heti tekeytynyt surullisen ja loukkaantuneen näköiseksi lausuakseen vastaväitteen. Ennen kuulumaton häväistys oli tapahtunut, puolustaja oli uskaltanut syyttää yhtä veljistä, vaikei hänellä ollut ainoatakaan oikeaa todistusta. Hän oli tehnyt vielä enemmän, oli julistanut hänen rikostovereikseen hänen esimiehensä, toisia munkkeja, vieläpä erään korkean henkilönkin, jonka edessä kaikki kunnon ihmiset nöyrästi kumarsivat. Uskontoa oli solvattu, anarkistiset intohimot oli päästetty valloilleen, isänmaanpetturit ja jumalankieltäjät olivat saattaneet koko maan perikadon partaalle. Lähes kolme tuntia hän näin raivosi yhteiskunnan vihollisia vastaan, käyttäen hyvin koristettua kieltä, ojentaen pientä vartaloaan, ikäänkuin tuntien nousevansa toivomaansa suurta tulevaisuutta kohden. Lopuksi hän kysyi ivallisesti, oliko juutalaisuus tarpeeksi aina todistamaan viattomuutta ja pyysi valamiehiä käyttämään kaikkea ankaruuttaan ja tuomitsemaan kuolemaan kurjan häväisijän ja lapsenmurhaajan. Yleisö puhkesi raivokkaiisiin kättentaputuksiin, ja Delbos, joka vastasi kiivaasti ja katkerasti, sai siitä palkakseen herjauksia ja uhkauksia.

Kello oli jo seitsemän illalla kun jury vetäytyi keskusteluhuoneeseensa. Koska oikeusistuimen sille asettamia kysymyksiä ei ollut monta, toivottiin heidän suoriutuvan niistä yhdessä tunnissa, niin että päästäisiin syömään päivällistä. Oli tullut pimeä, ja muutamille pöydille asetetut lamput valaisivat niukasti laajaa salia. Sanomalehdistön penkille, jolla vielä työskenteli kaikkialta saapuneita sanomalehtimiehiä, oli asetettu muutamia kynttilöitä. Ilma huoneessa, jossa liikkui suuria, jyliä varjoja, oli huumava ja kuuma, mutta ei ainoakaan naisista lähtenyt pois, joukko pysyi itsepäisesti paikallaan, ja epätasainen valaistus teki sen aavemaisen näköiseksi. Intohimot olivat päässeet valloilleen, keskusteltiin kovalla äänellä, huoneessa vallitsi huumaava melu, mielet olivat kuohuksissa, sali oli kuin kiehuva kattila. Harvalukuiset simonistit riemuitsivat, he vakuuttivat, että jury ei voinut tuomita. Huolimatta pauhaavasta suosionosoituksesta, joka oli tullut La Bissonnièren vastauksen osaksi, olivat antisimonistit, joita huone oli täynnä, niinkuin presidentti Gragnon viisaasti kyllä oli järjestänyt, kuitenkin hermostuneita, he pelkäsivät uhrin pääsevän heidän käsistään. Kerrottiin arkkitehti Jaquinin, juryn esimiehen, sanoneen jollekin, että häntä kauhistutti tuomitseminen, kun ei ollut minkäänlaisia todistuksia. Mainittiin kolme muutakin valamiestä, joiden kasvot tutkinnon aikana olivat ilmaisseet myötätuntoisuutta syytettyä kohtaan. Syyttömäksi julistaminen alkoi näyttää mahdolliselta. Silloin alettiin raivostua odottamiseen, joka vastoin kaikkia arveluja venyi tavattoman pitkäksi. Kello löi kahdeksan, löi yhdeksän, mutta jury ei palannut. Kaksi pitkää tuntia olivat he neuvotelleet, varmaankin pääsemättä yksimielisyyteen. Tämä lisäsi vain epävarmuutta. Vaikka keskusteluhuoneen ovet olivat tarkasti suljetut, kuului sieltä melua, saatiin salaperäisellä tavalla tietoja, jotka vielä enemmän hämmensivät nälistynyttä, väsynyttä ja kärsimätöntä joukkoa. Äkkiä saatiin kuulla, että juryn esimies toveriensa nimessä oli pyytänyt presidenttiä heidän luokseen. Toiset taas sanoivat, että presidentti itse oli tarjoutunut valamiesten käytettäväksi, tahtoen välttämättömästi päästä heidän puheilleen, mutta tämä ei tuntunut oikeudenmukaiselta. Sitten alkoi odotus uudelleen,

kului vielä pitkiä minuuotteja. Mitä tekemistä presidentillä saattoi olla valamiesten luona? Lain mukaan ei hän saanut neuvoa heitä muussa kuin lain sovelluttamisessa, jos he eivät luulleet tietävänsä äänestyksensä seurauksia. Tällaisen selityksen olisi hän voinut tehdä paljon lyhyemmässä ajassa, ja Gragnonin tuttujen seassa levisi uusi huhu, jota he huolimatta sen mahdottomuudesta eivät näkyneet epäilevän: presidentti olisi muka valamiehille antanut jonkun lisätiedon; tutkinnon loputtua oli muka tullut ilmi uusi todistus, joka hänen mielestään välttämättömästi oli annettava valamiesten tiedoksi, puolustajalle ja syytetyille siitä mitään ilmoittamatta. Ja kello löi kymmenen kun jury palasi saliin.

Sali tuli äkkiä äänettömäksi, kun oikeusistuimen jäsenet astuivat sisään, heittäen häilyviä, punaisia varjoja pimeyteen. Arkkitehti Jaquin, juryn esimies nousi ylös. Hän oli hyvin kalpea, sen näki selvästi lampun valossa. Ja hiukan heikolla äänellä lausui hän valankaavan. Jury vastasi myöntävästi kaikkiin kysymyksiin; mutta se myönsi myöskin vähän epä johdonmukaisesti, että lieventäviä asianhaaroja oli olemassa. Tämän se teki ainoastaan päästäkseen tuomitsemasta kuolemaan. Rangaistus oli elinkautinen vankeus. Sen julisti presidentti Gragnon tyytyväisen ja ivallisen näköisenä, tapansa mukaan puhuen nenäänsä. Valtion prokuraattori kokosi kiireesti paperinsa, niin kuin mies, joka on onnellinen saatuaan toiveensa täytetyksi. Kuulijakunta puhkesi heti raivoisiin kättentaputuksiin, se ulvoi kuin nälistynyt koiraparvi, jolle vihdoin heitetään saaliin höyryävät sisukset. Se raivosi kuin lauma ihmissyöjiä, joka ahmii ihmisen lihaa. Keskellä tätä kauhistuttavan raakaa meteliä kuului kuitenkin huuto, joka kaikui yli petomaisen mylvinän, se oli Simonin lakkaamaton huuto: "Olen viaton! olen viaton!" ja tämä väsymätön huuto kylvi totuuden siemenen muutamiin rehelliisiin sydämiin. Sillääikaa asianajaja Delbos kyyneleitä vuodattaen kumartui syytetyyn puoleen ja syleili häntä veljellisesti.

David, joka oli jäänyt pois istunnosta, ettei hänen läsnäolonsa vielä enemmän kiihoittaisi juutalaisvihollisten vihaa, odotti päätöstä Delbosin kotona. Kymmeneen saakka oli hän laskenut hetket kauhean levottomuuden vallassa, tietämättä pitikö hänen iloita vai pelätä moisen viivytyksen johdosta. Vähän väliä kumartui hän ulos akkunasta kuunnellakseen etäistä melua. Ohikulkijain huudot olivat jo tuoneet hänelle huolettavan uutisen, kun Markus saapui uupuneena ja nyyhkyttäen, sekä todisti sen oikeaksi. Markuksen mukana seurasi Salvan, jonka hän oli tavannut syvästi liikutettuna seisomassa palatsin portailta, ja joka tahtoi tulla hänen mukanaan. Tunti kului äärettömässä epätoivossa, heistä tuntui kuin kaikki hyvyys ja oikeus olisi ijäksi kadonnut. Kun Delbos, saatettuaan ensin Simonin vankilaan, vuorostaan saapui murtuneena, mutta kuitenkin rauhallisena, ei hän voinut muuta kuin heittäytyä Davidin kaulaan ja syleillä häntä niinkuin hän oli syleillyt veljeä istuntosalissa.

– Oi! itkekää, ystäväni! huusi hän. Se on vuosisadan suurin vääryys.

IV

Muutettuaan koulun aljettua takaisin Jonvilleen, oli Markuksella, paitsi Simonin jutun tuottamaa levottomuutta ollut toinenkin taistelu kestettävänä. Kirkkoherra, apotti Cognasse oli päättänyt voittaa puolelleen pormestarin, maanviljelijä Martineau, hänen vaimonsa, kauniin rouva Martineau avulla, voidakseen siten tuottaa suuria ikävyvyyksiä opettajalle.

Apotti Cognasse oli hirveän näköinen, laiha, suuri ja kulmikas mies, jonka leuka oli itsepäinen, nenä terävä, otsa matala ja tukka karkea, paksu ja ruskea. Hänen silmissään paloi kamala tuli, hänen kätensä olivat luiset ja pesemättömät ja ikäänkuin tehdyt vääntämään niskat nurin kaikilta niiltä, jotka uskaltaisivat vastustaa häntä. Hän oli itse neljäkymmenen vuotias, ja hänellä oli ainoana palvelijanaan kuudenkymmenen ikäinen vanhapiika, Palmyre, joka oli vähän kyttyräselkäinen ja vielä hirveämpi kuin isäntänsä, kova, saita ja koko seudun kauhu. Hän vartioi ja puolusti isäntäänsä kynsin hampain, niinkuin verikoira. Apottia pidettiin elämältään puhtaana, mutta hän söi paljon ja joi paljon, tulematta koskaan juovuksiin. Hän oli yksinkertainen ja itsepäinen talonpojan poika, seurasi tyystin katkismuksen puustavia, johti ankarasti seurakuntalaisiaan ja piti tarkasti huolta oikeuksistaan, vaatien etenkin täyden palkkansa antamatta köyhimmällekään ainoatakaan penniä anteeksi. Hän oli tahtonutkin saada valtaansa pormestari Martineau ollakseen siten kunnan todellinen herra, mikä samalla kun se oli uskonnon hengen mukaista, varmaankin tuottaisi hänelle suuria etuja. Riita apotin ja Markuksen välillä oli syntynyt kolmenkymmenen markan suuruudesta summasta, jonka kunta ennen oli maksanut koulunopettajalle kirkonkellojen soittamisesta, ja jonka Markus yhä sai, vaikka hän oli kieltäytynyt niitä soittamasta.

Mutta Martineauta ei ollut helppo voittaa, kun hänellä oli kannattajia. Hän oli saman ikäinen kuin apotti, kasvonsa olivat kulmikkaat ja verevät, hiukset punaset ja silmät kirkkaat, hän puhui vähän ja epäili kaikkia. Häntä pidettiin seudun rikkaimpana maanviljelijänä, oli hyvin arvossa pidetty laajojen peltojensa tähden ja oli ollut kymmenen vuotta Jonvillen pormestarina. Hän oli aivan oppimaton, osasi tuskin lukea ja kirjoittaa, eikä mielellään lausunut mielipidettään kirkon ja koulun suhteen, pitäen viisaimpana pysyä koko asian ulkopuolella, vaikka hän aina lopuksi meni sen puolelle, joka noista kahdesta näytti vahvemmalta. Ja salaisuudessa hän oli koulunopettajan puolella, sillä hänellä oli veressä talonpojan satavuotinen viha ja epäluulo laiskaa, hekumallista pappia vastaan, joka anastaa hänen vaimonsa ja viettelee hänen tyttärensä näkymättömän, kateellisen ja pahan Jumalansa nimessä. Mutta vaikka hän ei käynyt kirkossa, ei hän myöskään koskaan vastustanut kirkkoherraa, ajatellen että nuo kirkolliset sentään olivat kamalan vahvoja. Markuksen oli täytynyt panna kaikki rauhallinen tahdonlujutensa, pontevuutensa ja älykkäisyytensä liikkeelle, saadakseen Martineau on omalle puolelleen. Hän antoi sittenkin Markuksen toimia yksin välittämättä paljon asioista.

Silloin juolahti apotti Cognassen mieleen ajatus käyttää hyväkseen kaunista rouva Martineauta, joka kyllä ei ollut hänen rippilapsiaan, sillä hänkään ei harjoittanut uskonnollisia menoja, mutta jonka hän näki säännöllisesti käyvän kirkossa sunnuntaisin ja juhlapäivinä. Hän oli hyvin tumma, silmät olivat hänellä suuret, suu tuore ja hänen sanottiin olevan keikailevan luonteeltaan ja se olikin totta, hänestä oli hauska saada uusi puku, käydä ulkona pitsihattu päässä, koristaa itseään kultaisilla koruillaan. Hän kävi niin ahkerasti kirkossa siitä syystä, että kirkko oli tullut hänelle huvitukseksi, ainoaksi paikaksi, jossa hän voi käydä hienosti puettuna, jossa häntä nähtiin ja hän sai nähdä muita ja tarkastaa naapuriensa pukuja. Tässä kahdeksansataa asukasta sisältävässä kylässä, jossa ei ollut mitään yhtymäpaikkaa eikä mitään tilaisuutta juhliin, oli pieni, kostea kirkko ja nopeasti toimitettu messu samalla kertaa salonkina, teatterina, kävelypaikkana ja huvitusta haluavien naisten ainoana ja yhteisenä huvitilaisuutena, ja samoin kuin kauniilla rouva Martineau oli useimmilla muillakin siellä käyvillä naisilla ainoana tarkoituksenaan päästä juhlatuulelle ja saada näyttäytyä. Kun äidit olivat lakanneet siitä, alkoivat tyttäret, se tuli tavaksi, kuului asiaan. Rouva Martineau, jota apotti Cognasse oli houkutellut ja imarrellut, koetti siis vakuuttaa miehelleen, että kirkkoherra oli oikeassa

tuossa kolmenkymmenen markan jutussa. Mutta Martineau käski hänen olemaan vaiti ja pysymään lehmiensä luona, sillä hän kuului vielä vanhaan polveen, eikä sallinut naisten sekaantua miesten asioihin.

Itsessään oli juttu noista kolmestakymmenestä markasta hyvin yksinkertainen. Niin kauan kun Jonvillessä oli ollut opettaja, oli hän saanut kolmekymmentä markkaa vuodessa kirkonkellon soittamisesta. Ja Markus, joka ei tahtonut soittaa kelloa, oli kehoittanut kunnallisneuvostoa käyttämään kysymyksessä olevan summan toiseen tarkoitukseen, sanoen että kirkkoherra, jos hän välttämättömästi tahtoo soittajan, voi aivan hyvin itse maksaa hänelle. Sitäpaitsi Jonvillen vanha, rappeutunut tornikello kävi hyvin huonosti ja oli aina jälessä; eräs maalle muuttanut entinen kelloseppä oli luvannut kolmenkymmenen markan vuotuisesta palkasta korjata ja pitää sen kunnossa. Markus oli ensin ikäänkuin hiukan kiusallaan puoltanut hänen tarjoustaan, talonpojat taas olivat vain neuvottomina tuumineet, oliko tarpeellisempaa, että heitä soitettaisiin messuun tai että tornikello osoittaisi heille ajan kulun; toisen kolmenkymmenen markan suuruisen summan määräämistä he eivät edes ajatelleetkaan, sillä heillä ei ollut tapana lisätä kunnan kulunkiarviota turhilla menoilla. Siitä syntyi kova taistelu, jossa kirkkoherra ja opettaja koettelivat voimiaan. Opettaja pääsi ratkaisevasti voitolle, sillä apotti Cognassen täytyi vihdoinkin väistyä, huolimatta jyrisevistä saarnoistaan ja kirouksistaan jumalattomia vastaan, jotka tahtovat saada Jumalan äänen vaikenemaan. Oltuaan kuukauden vaiti alkoi kirkonkello eräänä kauniina sunnuntaiamuna äkkiä raivokkaasti soida. Vanha palvelijatar Palmyre sitä vimmoissaan kaikin voimin soitti.

Siitä alkaen apotti Cognasse, huomattuaan että pormestari oli pääsemäisillään hänen käsistään, muuttui varovaiseksi ja alkoi käyttää kaikkea papillista notkeuttansa, vaikka hän koko ajan kiehui vihasta. Ja Markus tunsii olevansa voittaja; Martineau kysyi häneltä yhä useammin neuvoa, sen mukaan kun hän huomasi, kuinka vahva se mies oli, johon hän turvasi. Pormestarin sihteerinä Markus lopulta salaisesti johti koko kunnallisneuvostoa; hän pysyi itse varjossa, mutta oli kumminkin se äly, se järki, se terve ja vakaa tahto, joka sai liikkeelle rauhaa ja menestystä haluavat talonpojat. Hänen avullaan oli vapautuksen työ alkanut, sivistys levisi nopeasti, tuoden mukanaan valoa kaikkialle, hävittäen yksinkertaisen taikauskon, karkoittaen tietämättömyyden mukana kurjuuden ja likaisuuden köyhistä asumuksista, sillä ainoastaan siellä, missä on tietoa, voi olla rikkautta, Jonville ei ollut vielä koskaan ollut näin korkealla asteella, se oli tulemaisillaan koko maakunnan onnellisimmaksi ja varakkaimmaksi kunnaksi. Tässä työssä oli hänellä suurena apuna opettajatar neiti Mazeline, joka opetti tyttöjä samassa rakennuksessa, missä hän itse opetti poikia. Hän oli pieni, tumma nainen, tosin ei kaunis, mutta erinomaisen miellyttävä, hänen kasvonsa olivat leveät, suu suuri ja hyväntahtoinen, mustat, ihanat silmät ilmaisivat hellyyttä ja itsensä kieltämistä, otsa oli korkea ja kaareva. Hänellä oli terve järki ja vilpittön tahto, joten hän oli ikäänkuin luotu hänelle uskottujen tyttöjen kasvattajaksi ja vapauttajaksi. Hän oli käynyt Fontenay-aux-Rosesin normaalikoulussa, jonka etevä ja hyväsydäminen johtaja oli jo ehtinyt kasvattaa kokonaisen joukon hyviä työntekijöitä tulevaisuuden puolisoitten ja äitien kasvattajiksi. Neiti Mazelinen älykkäät esimiehet, Salvan ja Le Barazer olivat antaneet hänelle vakinaisen paikan, vaikka hän vasta oli kahdenkymmenenkuuden vuotias, sillä he toivoivat hänestä paljon. He koettelivat häntä ensin tässä syrjäisessä kylässä, hiukan levottomina hänen vapaiden mielipiteittensä tähden, peläten hänen suututtavan lasten vanhempia vapaamielisellä opetustavallaan ja palavalla vakuutuksellaan siitä, että nainen on tuova onnen maailmaan niin pian kun hän vapautuu kirkon vallasta. Mutta hän teki tämän kaiken hyvin taitavasti; ja vaikka hän ei vienytkään tyttöjään kirkkoon, kohteli hän heitä niin äidillisesti, opetti ja hoiti heitä niin hellästi, että talonpojat lopulta alkoivat jumaloida häntä. Hän oli siis suureksi avuksi Markukselle osoittaessaan ihmisille, että voi olla käymättä messussa, uskoa vähemmän Jumalaan kuin työhön ja inhimilliseen omaantuntoon, ja olla kuitenkin mitä parhain, älykkäin ja kunnollisin nainen maan päällä.

Jouduttuaan tappiolle Jonvillessä, ja tultuaan pakoitetuksi taipumaan opettajan tahdon alle, purki apotti Cognasse vihansa ja katkeruutensa Moreuxissa, pienessä, neljän kilometrin päässä sijaitsevassa naapurikunnassa, jolla ei ollut omaa kirkkoherraa, ja jossa hän sen vuoksi hoiti

sielunpaimenen virkaa. Moreux, jonka asukasmäärä ei ollut koskaan noussut kahteen sataan, oli piilossa vuorten keskellä. Tiet sinne olivat vaivaloiset, joten se oli kokonaan erotettu muusta maailmasta. Mutta se ei kuitenkaan ollut köyhä, siellä ei ollut ainoatakaan kerjäläistä, jokainen perhe omisti viljavia maita ja eli tilallaan tottumuksen uneliaassa levossa. Kylän pormestari Saleur oli suuri, tanakka mies, hänen leukansa oli paksu, ja päänsä syvällä olkapäiden välissä. Hän oli ennen ollut karjakauppias ja oli rikastunut myydessään niittynsä, metsänsä ja elukkansa eräälle yhtiölle, joka otti haltuunsa karjakaupan koko piirissä. Tämän kaupan jälkeen muutti hän talonsa komeaksi huvilaksi, asettui itse elämään koroillaan ja pani poikansa Beaumontin lyseoon, aikoen sitten lähettää hänet jatkamaan opintojaan Pariisiin. Ja vaikka häntä paljon kadehdittiin ja vähän rakastettiin, valitsivat kyläläiset hänet joka vaalissa pormestariksi, siitä yksinkertaisesta syystä, että hänen arveltiin hyvin joutavan huolehtimaan kunnan asioista, koska hänellä ei ollut mitään muutakaan tekemistä. Hän puolestaan jätti nämä tehtävät opettaja Féroulle, jolle pormestarin sihteerintoimi tuotti satakahdeksankymmentä markkaa vuodessa, ja jonka tästä palkasta täytyi toimittaa melkoinen työ, kirjoittaa kirjeitä, tiedonantoja, asiakirjoja ja olla puuhassa alituisesti. Saleur oli aivan oppimaton mies, hän osasi tuskin kirjoittaa oman nimensä, oli hidas ja yksinkertainen, vaikkakaan ei pohjaltaan ilkeä; hän kohteli Féroua kuin kirjoituskonetta, halveksi häntä, niinkuin ainakin mies, jonka ei ole tarvinnut tietää niin paljoa ansaitakseen omaisuuden ja elääkseen komeasti. Sitäpaitsi hän oli Féroulle vihoissaan siitä, että tämä oli riitaantunut apotti Cognassen kanssa, kieltäytyessään viemästä oppilaitaan kirkkoon ja laulamasta siellä; hän ei kumminkaan itsekään täyttänyt uskonnollisia velvollisuuksia ja kävi messussa ainoastaan hyvän järjestyksen vuoksi. Samoin teki hänen laia, punatukkainen, mitättömän näköinen vaimonsa, joka ei ollut keikaileva eikä jumalinen, mutta joka piti kirkossa käymistä rouvaksi tulleen talonpoikaisvaimon velvollisuutena. Saleurin suuttumuksen syynä oli se, että opettajan vastustus vielä kiihoitti Jonvillen kirkkoherran ja Moreuxin asukasten välisiä riitoja. Jälkimmäiset valittivat alituisen, että heitä kohdeltiin huonosti, että he saivat ainoastaan lyhyitä messuja, ikäänkuin armosta, että heidän täytyi lähettää lapsensa Jonvilleen katkismusta oppimaan päästäkseen ensimmäiselle ripille, ja pappi vastasi äkäisesti, että hankkikoot oman papin, jos tahtovat sellaisia etuja itselleen. Moreuxin kirkko oli koko viikon suljettuna, ja se oli silloin kuin tyhjä ja synkkä lato. Apotti Cognasse pistäytyi siellä puoleksi tunniksi joka sunnuntaina, peloittaen kaikki oikuillaan ja kiivaudellaan.

Markus, joka täydellisesti tunsu asiointilan, ajatteli Féroua suurella säällillä ja myötätuntoisuudella. Tuossa hyvinvoivassa Moreuxissa opettaja yksin näki nälkää. Hänen surkea kohtalonsa oli surullinen esimerkki köyhästä alkeisopettajasta. Kahdenkymmenen neljän vuotiaana oli hän Mailleboisissa alkanut uransa apuopettajana yhdeksänsadan markan palkalla. Kuusi vuotta työskenneltyään oli hän nyt päässyt vakinaiseksi, mutta katkeran luonteensa tähden oli hänet lähetetty syrjäiseen Moreuxiin, eikä hänellä vielääkään ollut tuloja kuin tuhat markkaa vuodessa ja kumminkin oli hänellä vaimo ja kolme pientä tyttöä elätettävänä. Vanhassa kosteassa hökkelissä, jossa koulu sijaitsi, vallitsi synkkä kurjuus, heidän ruokansa ei olisi kelvannut koirillekaan, pienokaiset olivat ilman kenkiä, äiti ilman hametta. Heitä uhkasi yhä kasvavat velat, nuo kauheat velat, jotka ovat niin monen alhaisen virkamiehen perikato! Kuinka suurta rohkeutta tarvittiinkaan tätä kurjuutta salaamaan, kuluneeseen takkiin puettuna ylläpitämään oppineen herran arvoa, jolta ohjesääntö kieltää kaiken kaupan harjoittamisen ulkopuolella koulua! Joka päivä alkoi uudestaan taistelu, johon tarvittiin äärettömästi tarmoa ja tahdonlujuutta. Férou, jonka vilkas henki oli säilyttänyt synnynnäisen riippumattomuutensa, täytti innokkaasti, vaikkakin joskus kärsimättömyydellä tehtävänsä. Hänen vaimonsa, suurikasvuinen, miellyttävä ja vaaleaverinen entinen puotineiti, auttoi häntä kyllä vähäisen, opettamalla pieniä tyttöjä lukemaan ja ompelamaan, jota vastoin hänellä itsellään oli kasvatettavanaan pahankuriset, kovapäiset ja ilkeät poikanulikat. Kuinka olisikaan hänen mielensä voinut olla masentumatta tässä kiittämättömässä toimessa? Hän oli syntynyt köyhänä, oli aina kärsinyt köyhyyttä, elänyt huonolla ruoalla ja saanut käydä kuluneissa ja paikatuissa vaatteissa; ja nyt kun hän oli herra, oli köyhyys tullut hänelle hirveän katkeraksi. Hänen ympäristössään oli ainoastaan onnellisia

ihmisiä, maataomistavia talonpoikia, joilla oli ruokaa kylliksi, ja jotka ylpeilivät kokoamistaan rahoista. Suurin osa heistä oli aivan oppimattomia, osasivat tuskin laskea kymmeneen, tarvitsivat häntä pienintäkin kirjettä kirjoittamaan. Ja hänellä, joka oli ainoa sivistynyt ja oppinut mies koko kylässä, ei ollut varaa ostaa itselleen kaulusta tai korjauttaa rikkinäisiä kenkiään. Talonpojat kohtelivat häntä kuin palvelijaa, halveksivat häntä hänen repaleisen pukunsa tähden, vaikka he oikeastaan kadehtivat häntä. Kun he vertailivat opettajaa ja kirkkoherraa toisiinsa, oli se edelliselle tappioksi: toisella puolella oli huonopalkkainen, kurja opettaja, jota oppilaat eivät kunnioittaneet ja vanhemmat halveksivat, jota esimiehet tuskin ollenkaan kannattivat, ja jolla ei ollut mitään vaikutusvaltaa; toisella puolen taas oli runsaspalkkainen kirkkoherra, joka sitä paitse sai kaikenlaisia lahjoja, jota piispa kannatti ja uskovaiset hemmottelivat, ja joka puhui ukkosen, sateen ja auringon ankaran herran nimessä. Näin siis apotti Cognasse yhä hallitsi Moreuxissä, vaikkakin hän oli alituudessa riidassa sen asukasten kanssa, jotka olivat kokonaan lakanneet uskomasta Jumalaan ja laiminlöivät uskonnon harjoitukset. Näin oli siis köyhä, katkera ja sosialistinen Férou joutunut epäsuosioon, kun oli pitänyt mullistavia puheita yhteiskunnallisesta järjestyksestä, joka antoi hänen, sivistyneen ja nerokkaan miehen nähdä nälkää, samalla kun hänen typerä ja tietämätön ympäristönsä sai nauttia rikkautta ja onnea.

Talvi oli tavattoman ankara, Jonvillessä ja Moreuxissa satoi lumen jo marraskuussa. Markus sai kuulla, että kaksi Féroun tyttäristä oli sairastunut kylmyydestä, eikä Férou voinut antaa heille kunnollista ruokaa. Markus koetti auttaa heitä, mutta hän oli itse niin köyhä, että hänen täytyi pyytää neiti Mazelinelta apua. Hänelläkin oli ainoastaan tuhannen markan palkka, mutta hänen sihteerintoimestaan oli suuremmat tulot ja koulurakennus, jossa hän asui, oli erinomainen terveydellisessä suhteessa. Tähän saakka ei hän kuitenkaan ollut voinut tulla toimeen muuten kuin rouva Duparquen avulla, joka oli lahjoittanut pukuja lapselle, liinavaatteita äidille ja pieniä rahasummia juhlapäivinä. Simonin jutun jälkeen ei hän enää antanut mitään, ja Markus oli melkein iloinen siitä, sillä hän oli syvästi kärsinyt niistä kovista sanoista, joilla hän höysti lahjansa. Mutta kuinka paljon vaikeampaa olikaan nyt tulla toimeen, kuinka paljon enemmän työtä, rohkeutta ja säästäväisyyttä hän tarvitsikaan voidakseen kyllin arvokkaana pysyä paikallaan! Markus, joka rakasti tointansa, oli ryhtynyt siihen tuskallisella innolla, ja nähdessään hänen luokillaan täsmällisesti täyttävän velvollisuutensa, ei kukaan olisi voinut aavistaa sitä synkkää surua ja kauheaa epätoivoa, joka asui hänen rauhallisen ulkomuotonsa alla. Simonin tuomio oli hämmästyttänyt ja kauhistuttanut häntä; hän ei voinut toipua mielenliikutuksesta, jonka tuo hirveä vääryys oli hänessä herättänyt. Vähän väliä hän vaipui synkkiin mietteihinsä, ja Geneviève kuuli hänen usein huudahtavan: "Se on kamalaa, luulin tuntevani maani, enkä sitä tuntenutkaan!" Niin, kuinka oli moinen häväistys voinut tapahtua Ranskassa, samassa Ranskassa, joka oli pannut toimeen suuren vallankumouksen, ja jota hän tähän saakka oli pitänyt maailman luvattuna vapauttajana. Hän rakasti sitä kiihkeästi sen jalomielisyyden, sen riippumattomuuden, kaiken vapaan, ylevän ja suuren tähden, jota sen piti tehdä. Ja se oli sallinut, oli vaatinut viattoman tuomitsemista; se palasi takaisin entiseen tietämättömyyteen ja raakuuteen! Siitä oli suru ja häpeä, joita hän ei voinut unhottaa, jotka vaivasivat häntä niinkuin oma rikos. Sen lisäksi hän rakasti intohimoisesti totuutta, ja hän tunsu sietämätöntä tuskaa nähdessään valheen voittavan, voimatta kukistaa ja hävittää sitä huutamalla korkealla äänellä julki kauan etsityn totuuden! Hän kävi uudelleen läpi koko jutun, etsi lakkaamatta selvitystä vyyhtiin, jonka näkymättömät kädet olivat sotkeneet. Ja silloin hän usein illalla, kovan työpäivän jälkeen, oli niin alakuloinen ja toivoton, että Geneviève, joka myöskin oli istunut ääneti, meni hiljaa hänen luokseen, painoi häntä rintaansa vastaan ja suuteli häntä hellästi, koettaen lohduttaa häntä.

– Ystävä raukkani, sinä teet itsesi sairaaksi, älä ajattele enää noita surullisia asioita.

Markus sai kyyneleet silmiinsä, ja hän syleili vuorostaan vaimoaan hellästi.

– Niin, niin, sinä olet oikeassa, täytyy olla rohkea. Mutta enhän voi olla ajattelemta, se on niin tuskallista.

Silloin Geneviève hymyillen vei hänet Louisen pienen vuoteen luo.

– Ajattele ainoastaan lemmikkiämme, sano itsellesi, että teemme työtä hänen tähtensä. Hän on onnellinen, silloinkun mekin olemme onnellisia.

– Niin, niin, se olisi viisainta. Mutta eikö meidänkin onnemme riipu muiden onnesta.

Geneviève oli ollut hyvin ymmärtäväinen ja osaaottavainen Simonin jutun aikana. Hän oli kärsinyt siitä kylmyydestä, jolla vanhat rouvat, etenkin isoäiti, kohtelivat hänen miestänsä. Palvelijatar Pélagiekin piti velvollisuutenaan olla hänelle puhumatta. Kun nuori perhe lähti pienestä talosta Kapusiinitorin varrelta, erottiinkin sangen kylmästi; ja sen jälkeen Geneviève kävi vaan silloin tällöin vanhoja rouvia tervehtimässä ettei välit kokonaan rikkoutuisi. Palattuaan Jonvilleen oli hän jälleen lakannut käymästä kirkossa, sillä hän ei tahtonut, että apotti Cognasse saisi hänen uskonnollisuudestaan aseita Markusta vastaan. Joskaan hän ei näyttänyt välittävän riidasta koulun ja kirkon välillä, oli hän yhä täydestä sydämestään kiintynyt rakastettuun mieheensä, oli koko olemuksellaan hänen, silloinkin kun perityt mielipiteet ja katolilainen kasvatusta estivät häntä täydellisesti hyväksymästä miehensä mielipiteitä. Simonin jutussa Geneviève ei ehkä ajatellut samoin kuin miehensä, mutta hän tiesi tämän niin vilpittömäksi, jalomieliseksi ja oikeudenmukaiseksi, ettei hän voinut soimata häntä siitä, että hän toimi omantuntonsa mukaan. Ymmärtäväisenä vaimona hän ainoastaan joskus pyysi häntä olemaan varovainen. Mihin he olisivat joutuneet lapsensa kanssa, jos olisivat menettäneet virkansa? He olivat tähän saakka rakastaneet toisiaan niin paljon, että ei ainoatakaan vakavaa erimielisyyttä tai riitaa ollut voinut heidän välillään syntyä.

Simonin juttu oli aina Markuksen mielessä; hän oli vannonut että ei ennen levähtäisi, kun oli löytänyt syyllisen. Kun hänellä torstaisin oli vapaa iltapäivä, kiiruhti hän Maillehoisiin Lehmannien luo, synkkään ikävään kauppaan Trou-kadun varrella. Simonin tuomitseminen oli iskenyt sinne kuin salama, yleinen kirous näkyi kohdanneen rangaistusvankin perhettä, sekä niitä hänen ystäviään ja tuttaviaan, jotka vielä pysyivät hänelle uskollisina. Juutalaisen räätälin ostajapiiri oli hyljännyt hänet, ja vanhukset olisivat kuolleet nälkään, ellei heidän olisi onnistunut saada työtä suurista Pariisin myymälöistä. Mutta etenkin rouva Simon, surumielinen Rachel ja hänen lapsensa, Josef ja Sarah kärsivät hirveästi siitä raa'asta vihasta, jolla heitä kohdeltiin. Lapset eivät voineet käydä koulussa, sillä katupojat herjasivat heitä ja heittivät heitä kivillä. Äiti oli pukeutunut suruun, ja musta puku teki hänen kauneutensa vielä loistavammaksi. Hän itki päivät päästään, eikä toivonut pelastusta muuten kun ihmeen kautta. Hävitetyssä talossa, jossa kaikki olivat antautuneet surun valtaan, pysyi David yksin lannistumattomana. Hän etsi yhä ja toivoi yhä. Hän oli ottanut tehtäväkseen veljensä pelastamisen ja hänen kunniansa puhdistamisen, ja viimeisen kerran häntä tavatessaan oli hän vannonut elävänsä tästä lähin ainoastaan tunkeakseen hirveän salaisuuden perille, löytääkseen oikean murhaajan ja saattaakseen totuuden päivän valoon. Hän oli uskonut hiekka- ja piikivikaivostensa hoidon kokonaan eräälle luotettavalle miehelle, sillä hän ymmärsi ilman rahaa olevansa aivan voimaton. Hän pyhitti kaiken elämänsä totuuden etsimiseen, vaanien lakkaamatta pienimpiäkin jälkiä, hakien uusia todistuksia. Ja jos hänen intonsa olisi laimentunut, olisivat kirjeet, joita hänen kälynsä silloin tällöin sai mieheltään, ja jotka olivat päivätyt Cayennessa, riittäneet uudestaan kiihoittamaan häntä. Saapui kirjeitä, jotka hallitus oli tutkinut, mutta joissa jokaisen lauseen takana tunsivat sietämättömien kidutusten pusertaman huudon, huomasi kuinka syytön lakkaamatta mietti rikosta, josta häntä syytettiin, voimatta käsittää miksi hänen täytyi sovitaa toisen rikoksen. Eikö tämä raateleva tuska viimein päättyisi hulluuteen? Simon puhui lempeästi tovereistaan, varkaista ja murhaajista, ja hän vihasi, sen voi arvata, vartijoita, noita julmuria, jotka sivistyneen maailman ulkopuolella kenenkään estämättä huvikseen tuottivat onnettomille kärsimyksiä. Siellä asui vain ihmiskunnan hylkiöitä, ja eräs vapautettu rangaistusvanki kertoi elämästä siellä Davidille hirveitä yksityisseikkoja.

Mutta David ja Markus eivät saaneet mitään aikaan, vaikka he itsepäisesti jatkoivat tutkimustaan. He olivat päättäneet tarkasti pitää silmällä veljien koulua ja etenkin veli Gorgiasta, jota he yhä epäilivät. Mutta kuukausi oikeusjutun jälkeen katosivat apulaiset, veljet Isidore, Lazarus ja Gorgias paikkakunnalta: heidät oli lähetetty johonkin muuhun luostarikuntaan toiseen päähän

Ranskaa; ja ainoastaan johtaja, veli Fulgentius oli jäänyt paikalleen saaden kolme uutta munkkia apulaisikseen. David ja Markus eivät voineet siitä tehdä mitään johtopäätöksiä, sillä siinä ei ollut mitään luonnotonta: veljet siirtyivät usein toisesta luostarista toiseen. Sitäpaitsi oli mahdoton saada tietää kenen vuoksi muutto tapahtui koska kaikki kolme olivat muuttaneet. Pahinta oli että Simonin tuomio oli ollut kova isku maallikkokoululle, useat perheet olivat ottaneet lapsensa pois sieltä, pannakseen heidät veljien kouluun. Uskovaiset naiset pitivät suurta melua inhoittavasta jutusta, ikäänkuin olisi opetus ilman Jumalaa syynä kaikkiin häväistykseen ja rikoksiin. Veljien koulu ei ollut koskaan kukoistanut niinkuin nyt, kirkollinen puolue oli täydellisesti voitolla ja Mailleboisissa näki ainoastaan voitonriemuisten munkkien ja pappien kasvoja. Kaiken tämän lisäksi ei Simonin paikalle nimitetty opettaja, pieni, kalpea ja kurjannäköinen mies, nimeltä Méchain näyttänyt ollenkaan voivan taistella ylivoimaa vastaan. Hänen sanottiin olevan rintatautisen, hän kärsi paljon ankarasta talvesta ja antoi useimmiten luokkansa apuopettaja Mignotin haltuun, joka, kun hänellä ei ollut muuta ohjaajaa, kuunteli neiti Rouzairen neuvoja ja kallistui yhä enemmän vallassaolevien kirkollisten puolelle. Ja siitä tulikin palkkana melkoisia lahjoja oppilaiden vanhemmilta, ja sitäpaitsi Mauraisinin suosio ja varma yleneminen. Neiti Rouzaire oli taivuttanut hänet viemään oppilaansa messuun ja ripustamaan uudelleen luokan seinälle suuren, puisen ristiinnaulitun kuvan. Korkeammassa paikassa annettiin tämän kaiken tapahtua, toivottiin ehkä sen miellyttävän vanhempia, joten he ehkä panisivat lapsensa takaisin sinne. Epäilemätöntä oli, että koko Maillebois vähitellen meni kirkollisten puolelle, aika oli äärettömän vakava.

Markuksen suru kasvoikin joka kerta kun hän huomasi, mikä hirveä tietämättömyys vallitsi maassa. Simonin nimikin oli muuttunut sellaiseksi kauheaksi kummitukseksi, että sen pelkkä mainitseminenkin saattoi ihmiset mielettömiksi vihasta ja pelosta. Tuo kirottu nimi toi onnettomuutta mukanaan, se sisälsi, kansan mielestä, kaikki inhimilliset rikokset. Siitä ei saanut puhua, ei viitata sinne päinkään, muutoin joutuisi isänmaa pahimpien onnettomuuksien uhriksi. Oikeusjutun jälkeen oli kyllä ollut joitakuita ymmärtäväisiä ja oikeudenmukaisia ihmisiä, jotka lausuiivat arvelun, että tuomittu ehkä sentään oli viaton; mutta raivoisan enemmistön tähden he eivät uskaltaneet enää suutansa avata ja neuvoivat muitakin pysymään vaiti; mitä hyötyä oli vastustamisesta ja oikeuden vaatimisesta? miksi antautua itse vaaraan, saattaa itsensä perikatoon, kun ei siitä kuitenkaan ole toisillekaan hyötyä? Markus tapasi sattumalta peräkkäin maanviljelijä Bongardin, työmies Doloirin ja virkamies Savinin, ja hän huomasi että kaikkia kolmea suuresti halutti ottaa lapsensa maallikkokoulusta ja panna ne veljien kouluun, mutta he eivät uskaltaneet, sillä he pelkäsivät hämäästi joutuvansa mahtavien epäsuosioon. Bongard oli umpimielinen eikä tahtonut puhua jutusta: se ei häntä liikuttanut, nykyään ei enää tiennyt pitkö olla pappien vai hallituksen puolella; vihdoinkin hän kuitenkin kertoi että juutalaiset olivat tuoneet taudin karjaan, hän tiesi sen aivan varmasti, sillä hänen lapsensa Fernand ja Angèle olivat nähneet erään miehen heittävän valkoista jauhoa kaivoon. Doloir kiivastui, puhui sotajoukosta, jonka isänmaan petturit tahtoivat hävittää, eräs entinen rykmenttiläinen oli nimittäin kertonut hänelle Simonin jutun johdosta, että oli muodostettu kansainvälinen liitto, jonka tarkoituksena oli myöä Ranska Saksalle; sitten hän vannoi antavansa korvapuustin uudelle opettajalle, jos hänen pienokaisensa, Auguste ja Charles vaan kertoisivat hänelle jotakin pahaa tuosta onnettomasta koulusta, jossa lapset turmeltuivat. Savin oli kylmempi ja katkerampi, hän oli saanut päähänsä, että oli joutunut vaikeaan asemaan siksi, että oli kieltäytynyt rupeamasta vapaamuurariksi, hän katui salaa ettei ollut mennyt kirkon puolelle ja huomautti siitä kuinka sankarillisesti hän uhrautui tasavallan puolesta ollessaan vastaanottamatta vaimonsa rippi-isän tarjoamia etuja; mitä taas juttuun tulee, tiesivät kyllä kaikki, että se oli vaan teeskentelyä, se oli yhden ainoan uhraaminen Ranskan kouluissa, niin hyvin maallisissa kun hengellisissä tapahtuvien häväistysten salaamiseksi; hän olikin ajatellut ottaa lapsensa pois koulusta ja antaa heidän kasvaa ilman opetusta luonnon mukaan. Markus kuunteli pää pyörällä, sydän kouristuksissa, voimatta ymmärtää kuinka järkevät olennot, jotka eivät olleet aivan raakalaisia, voivat joutua sellaiseen hairahdukseen. Sellaiset mielipiteet saattoivat hänet epätoivoon, hänestä se oli kauheampaa kuin synnyntäinen tietämättömyys. Kuinka

saada tämä myrkytetty kansa henkisesti ja siveellisesti terveeksi? Mutta etenkin tunsu Markus syvää mielenliikutusta mennessään eräänä päivänä Milhomme-rouvien paperikauppaan ostamaan erästä teosta. He olivat siellä molemmat poikineen. Rouva Edouard teki hänen kanssaan kaupan. Nähdessään Markuksen yhtäkkiä tulevan sisään, hämmästytti hän hieman, mutta tointui pian, ja syvä ryppy hänen otsallaan ilmaisi ankaraa tahdon voimaa. Rouva Alexandre oli vapisten noussut ylös ja vei Sébastienin toiseen huoneeseen, muka pestäkseen hänen käsiään. Tästä paosta Markus huomasi että viattoman tuomitseminen oli pienessä talossa herättänyt suurta levottomuutta. Tulisiko totuus kerran ilmi tästä pienestä myymälästä? Hän poistui levottomampana kuin koskaan. Rouva Edouard, joka tahtoi peittää kälynsä heikkoutta, oli vuorostaan kertonut hänelle kummallisia juttuja; kuinka eräs vanha rouva usein näki unessa pikku Zéphirinin, Simonin uhrin, marttyyripalmu kädessä; kuinka veljien koulua, sen jälkeen kun sitä oli epäilty, oli ukkonen väistänyt, vaikka salama kolme kertaa oli iskenyt lähiseutuun.

Markuksen täytyi kerran mennä erään hallinnollisen asian takia tapaamaan Darrasia, ja hän huomasi pormestarin hämmästyvän hänet nähdessään. Darrasia oli aina pidetty taattuna simonistina, olipa hän julkisestikin näyttänyt myötätuntoisuuttansa oikeusjutun aikana. Mutta olihan hän virkamies, olihan hänellä julkinen toimi, joka pakoitti hänen täydelliseen puolueettomuuteen? Joku määrä pelkuruutta vielä lisäsi hänen varovaisuuttaan, pelko suututtaa valitsijamiestensä enemmistöä ja kadottaa pormestarin virkansa, josta hän ylpeili. Järjestettyään asiansa teki Markus hänelle jonkun kysymyksen. Darras vastasi olevansa asemansa vuoksi sidottu, sillä kunnallisneuvostossa tulisivat kirkolliset enemmistöön ensi vaaleissa, jos kansaa vielä kiihoitettaisiin. Ja hän valitti sitä että Simonin onneton juttu oli tuottanut kirkolle erinomaisen tilaisuuden, joka auttaisi heitä saavuttamaan helppoja voittoja tietämättömän, valheiden ja erehdysten myrkyttämän rahvaan keskuudessa. Niin kauan kun tämä hulluus oli vallalla, ei voinut mitään toimittaa, täytyi painaa päänsä alas ja antaa rajuilman mennä ohitse. Darras vaati Markukselta lupauksen, ettei hän kellenkään kertoisi, mitä hän nyt oli kuullut. Sitten saattoi hän Markuksen ovelle saakka näyttääkseen oikein selvästi salaista myötätuntoisuuttaan ja vielä kerran rukoillakseen häntä pysymään alallaan ja odottamaan parempia aikoja.

Markuksella oli vain yksi turvapaikka, jossa hän sai lohdutusta. Hän meni aina epätoivoissaan Salvanin luo. Etenkin oli hän usein käynyt siellä kovina talvikuukausina, kun Férou Moreuxissa oli nälkään kuolemaisillaan, saaden lakkaamatta taistella apotti Cognassen kanssa. Hän oli keskustellut ystävänsä kanssa tuon köyhän, vähäpalkkaisen opettajan sydäntä särkevistä kurjuudesta, vastakohtana runsaspalkkaiselle kirkkoherralle. Ja Salvan oli hänen kanssaan yhtä mieltä siitä, että tähän kurjuuteen oli suureksi osaksi syynä se halveksiminen, jonka alaiseksi alkeisopettajan toimi oli joutunut. Alkeisopettajien niukka palkka ei houkuttellut ketään sille alalle pyrkimään, ja sentähden oli vaikea saada oppilaita normaalikouluihin. Oli liiaksi puhuttu toimen vastuksista, rasituksista ja ala-arvoisuudesta. Talonpoikaisnuorukaiset, jotka tahtoivat päästä auran kurjesta, ja joista normaalikoulut samoin kuin seminaaritkin saivat suurimman osan oppilaitaan, rupesivat nykyään mieluummin alemmiksi virkamiehiksi sekä siirtyivät kaupunkeihin. Sitoutumalla kymmeneksi vuodeksi opettajaksi pääsi nuorukainen vapaaksi sotapalveluksesta ja ainoastaan tämä houkutteli heitä antautumaan tuohon kurjaan ammattiin, josta oli vähän tuloja ja vähän kunniaa, paljon vaivaa ja paljon ylenkatsetta odotettavana. Oppilaiden hankkiminen normaalikouluihin oli kuitenkin pääkysymys, josta riippui maan kehitys, sen voima ja sen pelastus. Löytyi vain yksi toinen yhtä tärkeä kysymys, ja se oli näiden opettajien kasvattaminen. Enemmän opettajia voitiin saada ainoastaan siten, että palkka kohotettiin kohtuulliseksi, niin että sillä voi elää arvokkaasti, ja että toimi sai sen kunnian, joka sille oli tuleva; opettajakokelaiden kasvatus ja opetus sitävastoin vaati aivan uuden ohjelman. Salvan sanoi aivan oikein, että opettajan hyvydestä riippui hänen opetuksensa hyvyys ja myöskin Ranskan nousevan sukupolven laatu. Se oli kysymys elämästä ja kuolemasta. Salvan oli ottanut tehtäväkseen valmistaa opettajia vapautustyöhön. Tähän saakka heitä ei oltu kyllin tarmokkaasti opetettu luopumaan uskonopin säännöistä, kaikista valheellisista pyhimystaruista, kaikista niistä erehdyksistä, jotka vuosisatoja ovat pitäneet kansaa kurjuudessa ja orjuudessa.

He olivat suureksi osaksi kunnan miehiä ja hyviä tasavaltalaisia ja siksi oppineita, että voivat opettaa sisälukua, kirjoitusta, vähän laskentoa ja vähän historiaa, mutta he olivat kykenemättömiä kasvattamaan kansalaisia ja miehiä. Onnettomassa Simonin jutussa saatiin nähdä heidän melkein kaikkien rupeavan kirkollisten valheiden kannattajiksi, sillä he eivät itse kyenneet ajattelemaan. He eivät osanneet rakastaa totuutta, heille oli sanottu, että juutalaiset olivat myyneet Ranskan Saksalle ja he vimmastuivat. Oi! missä oli se alkeisopettajien pyhä parvi, jonka tuli johdattaa koko Ranskan kansaa tieteellisesti todistetun totuuden kirkkauteen, vapauttaa se vuosisatoja kestäneestä pimeydestä ja opettaa sitä rakastamaan totuutta, vapautta ja oikeutta.

Eräänä aamuna sai Markus kirjeen Salvanilta, joka pyysi häntä mitä pikemmin tulemaan keskustelemaan eräästä asiasta. Seuraavana torstaina hän siis lähti Beaumontiin.

Johtaja odotti häntä pienelle puutarhalle päin olevassa työhuoneessaan, jota huhtikuun aurinko valaisi lämpimillä säteillään.

– Hyvä ystäväni, näin on asianlaita... Te tiedätte kuinka valitettava Mailleboisin tila nykyään on. Uusi opettaja, Méchain, jota ei olisi pitänyt nimittää sinne niin vakavien asianhaarojen vallitessa, ei ole mikään kunnoton mies, luulempa melkein, että hän on meidän puolellamme; mutta hän on heikko, muutamissa kuukausissa on hän taipunut ylivoiman alle ja sen lisäksi on hän sairas. Hän on nyt pyytännyt, että hänet muutettaisiin etelään... Mailleboisissa tarvittaisiin teräväjärkistä, lujatahtoista miestä, opettajaa, jolla olisi nykyisessä tilassa tarvittava äly ja tarmo. Ja silloin ajateltiin teitä.

Ehdotus tuli niin äkkiä, niin odottamatta, että Markus huudahti.

– Mitenkä, minua!

– Niin, te yksin tunnette oivallisesti kaupungin, ja sen hirveän käänteeseen, johon se on joutunut. Simon raukan tuomitsemisen jälkeen alkeiskoulu on kuin kirottu, se menettää joka vuosi oppilaitaan, jota vastoin veljien koulu pyrkii sen paikalle, vahvistuen sen häviöstä. Ja se on yhä laajeneva klerikalismien, alhaisen taikauskon ja vanhoillisen typeryyden pesäpaikka, joka vihdoinkin on nielaseva kaikki, ellemme nouse taistelemaan sitä vastaan. Rahvas on jo vaipunut takaisin alhaisiin intohimoihin, me tarvitsemme sinne tulevaisuuden työntekijän, hyvän siemenen kylväjän, joka uudestaan kohottaisi koulumme kukoistukseensa, muuttaisi sen siksi, mitä sen tulee olla, vapaaksi ja oikeudenmukaiseksi Ranskan kansan kasvattajaksi ja vapauttajaksi. Teitä siis ajateltiin.

– Mutta, keskeytti Markus jälleen, onko tämä vain teidän yksityinen toiveenne, vai onko teitä pyydetty kysymään minulta?

Salvan hymyili.

– Oh! minä olen ainoastaan halpa virkamies, olisi liian suuremmoista, jos kaikki minun toiveeni täytyisivät. Minun toimekseni on, niinkuin sanoitte, annettu tiedustella teidän ajatustanne asiasta. Tiedetään, että olen ystävänne. Le Barazer kutsui minut maanantaina prefektin virkataloon. Ja keskustellessamme asiasta, syntyi meissä ajatus tarjota teille paikka Mailleboisissa.

Markus ei voinut pidättää äkkinäistä liikettä, hän kohautti olkapäitään.

– Tosin, jatkoi Salvan, ei Le Barazer osoittanut suurta rohkeutta Simonin jutussa. Hän olisi voinut toimia paremmin. Mutta meidän täytyy tyytyä ihmisiin sellaisina kuin he ovat. Sen voin kuitenkin teille luvata, että hän tästeden, vaikkei julkisesti seisoisikaan teidän vierellänne, on oleva teille salainen tuki, johon pelotta voitte nojautua. Hän arvosteli sittenkin oikein prefekti Hennebisea, joka niin kammoo huomiota herättäviä juttuja; ja kunnan rehtori Forbes tyytyi johtajan arvoon ilman valtaa. Kaikki vaara tulee tuon jesuiitan Mauraisinin puolelta, jota hänen esimiehensä Le Barazer valtioviisaudesta luulee täytyvänsä suosia... No, eihän taistelu teitä pelottane!

Markus oli vaiti, katse maahan luotuna. Hän näytti epäilysten valtaamana vaipuneen levottomiin mietteisiin. Ja Salvan, joka tuntien hänen perhesuhteensa osasi arvata hänen ajatuksensa, tarttui hyvin liikutettuna hänen molempiin käsiinsä.

– Minä tiedän mitä teiltä pyydän, ystäväni... Olin Berthereaun, Genevièven isän hyvä ystävä. Hänellä oli hyvin vapaat mielipiteet ja terävä järki, mutta hän oli tunteikas luonne ja taipui vihdoinkin käymään vaimonsa kanssa messussa. Myöhemmin olin hänen tyttärensä, teidän nykyisen

vaimonne holhooja ja kävin usein pienessä talossa Kapusiinitorin varrella, jossa ankaran jumalinen ja itsevaltias rouva Duparque hallitsi, taivuttaen tahtonsa alle tyttärensä, surumielisen ja nöyrän rouva Berthereaun ja tyttärentyttärensä suloisen Genevièven. Ehkä olisi minun mennessänne naimisiin pitänyt enemmän varoittaa teitä, sillä teidänlaisenne miehen on aina vaarallista joutua jumaliseen perheeseen ja ottaa vaimokseen nuoren tytön, joka niin kuin hän, lapsuudesta saakka on tottunut mitä hartaimpaan uskonnollisuuteen. Tähän saakka ei minun ole tarvinnut soimata itseäni siitä, koska te olette onnellisia... Mutta aivan varmaan te tulette olemaan alituisessa ristiriidassa vanhojen rouvien kanssa, jos otatte vastaan paikan Mailleboisissa. Sitähän ajattelette, eikö niin?

Markus katsoi ylös.

– Niin, minä tunnustan että pelkään onneni tähden... Te tiedätte etten ole kunnianhimoinen, ja vaikka nimitys Mailleboisiin olisi minulle toivottava yleneminen, olen kumminkin täydellisesti tyytyväinen asemaani Jonvillessä, jossa olen onnistunut edistämään tarkoitustamme... Ja nyt vaaditte minua jättämään tämän varman aseman, pannakseni alttiiksi kaiken rauhani!

Oli hetken hiljaisuus, sitten Salvan kysyi hiljaa.

– Epäilisittekö Genevièven rakkautta?

– Oi, en! huudahti Markus.

Oli taaskin hetken hiljaisuus, mutta sitten jatkoi Markus.

– Kuinka voisin häntä epäillä? hän rakastaa minua suuresti. Mutta te ette voi ajatellakaan minkälaista elämää me vietimme vanhojen rouvien luona, Simonin jutun aikana. Se oli aivan sietämätöntä, olin siellä aivan kuin vieras, palvelijakaan ei puhutellut minua. Niiden harvojen sanojen alla, joita vaihdoimme, piili vihamielisyys aina valmiina puhkeamaan katkeriin riitoihin. He olivat kuin toisesta maailmasta kotoisin, eikä minulla ollut mitään yhteistä heidän kanssaan. Se oli täydellinen jyrkkä ero... Ja vanhat rouvat alkoivat turmella minun Genevièveänikin, hän muuttui taas nunnien oppilaaksi. Hän oli itsekin alkanut pelätä ja oli ylen onnellinen kun palasimme Jonvilleen omaan pieneen pesäämme.

Hän keskeytti puheensa vapisten: sitten huudahti hän vielä.

– Ei, ei! antakaa minun jäädä sinne missä olen! Siellä teen velvollisuuteni, siellä toimitan tehtävää, joka minusta on hyvä. Kukin työmies voi ainoastaan tuoda oman kivensä rakennukseen.

Salvan käveli hitaasti edestakaisin huoneessaan. Sitten hän pysähtyi Markuksen eteen.

– Ystäväni, en tahtoisi kehoittaa teitä uhrautumaan. Jos teidän onnenne tulisi kärsimään, jos ulkoa tulevat katkeruudet myrkyttäisivät teidän kotilietenne, tuottaisi se minulle kuolettavaa surua. Mutta minä tiedän, että olette sellaista ainesta, josta sankareita tehdään... Älkää vielä antako minulle ratkaisevaa vastausta, Ottakaa viikko ajatusaikaa, ja tulkaa ensi torstaina luokseni. Silloin keskustelemme vielä ja teemme päätöksen.

Markus palasi Jonvilleen ajatuksiinsa vaipuneena, punniten mielessään Salvanin ehdotusta. Tuliko hänen olla kuuntelematta epäilyksiä, joita hän tuskin uskalsi itselleenkään tunnustaa, antautua vaimonsa isoäidin ja äidin kanssa taisteluun, johon koko hänen elämänsä onni voisi hävitä? Hän aikoi ensin puhua suoraan Genevièven kanssa asiasta, mutta hän ei sitä uskaltanut, hän tiesi aivan hyvin että Geneviève pyytäisi häntä tekemään oman tahtonsa ja velvollisuudentuntonsa mukaan. Markus ei edes puhunut hänelle Salvanin tarjouksesta, hänet valtasi yhä kasvava ahdistus, hän oli tyytymätön itseensä. Kaksi päivää kului epäilyksessä, sitten hän tarkasti asemaa, punnitsi asiaa joka haaralta.

Ensin näki hän edessään pienen kaupungin, jonka hän niin hyvin tunsi Simonin jutun ajoilta. Hän näki pormestari Darrasin, joka oli vapaamielinen kunnan mies, mutta joka ei enää julkisesti uskaltanut osoittaa oikeudentuntoaan, peläten kadottavansa pormestarin virkansa ja menettävänsä suuren omaisuutensa. Hän näki ennen kaikkea Bongardit, Doloirit, Savinit ja Milhommet, kaikki nuo järjeltään ja luonteeltaan keskinkertaiset olennot, hän muisti heidän eriskummallisen puheensa, joissa julmuus ja typeruus kilpailivat keskenään voitosta; heidän takanaan oli ääretön kansan paljous, vielä naurettavampien juttujen saaliina, harjoittaen vielä suurempaa julmuutta. Siinä oli raakalaisten taikauskoo, villikansojen intohimoa, se piti murhaa ja varkautta kunnianaan, eikä

sillä ollut suvaitsevaisuutta, ei järkeä, eikä hyvyyttä. Siitä johtui itsestään kysymys: miksi oli se näin vaipunut, miksi viipyi se mielellään tuossa valheen ja tietämättömyyden sumussa? miksi se ikäänkuin vaistomaisesti pelkäsi kaikkea ajattelemista, aivan kuin olisi se kammonnut kaikkea puhdasta, yksinkertaista ja selvää? miksi sulki se silmänsä kirkkaalta auringonvalolta ottamatta sitä vastaan? miksi oli se Simonin jutussa osoittautunut kansaksi, jolta puuttuu hienotunteisuus ja ajatuskyky, joka ei tahdo nähdä eikä ymmärtää, joka ei tahdo tuntea totuutta, joka luo ympärilleen niin paljon pimeyttä kun mahdollista, ollakseen näkemättä selvästi, voidakseen huutaa kuolemaa taikauskon ja harhaluulojen yössä. Tätä kansaa oli tosin myrkytetty; sellaiset sanomalehdet kuin "Croix de Beaumont" ja "Petit Beaumontais" tarjoovat sille joka aamu inhoittavan juoman, joka turmelee ja kiihoittaa. Yksinkertaisten lasten aivot, pelkurien sydämmet, orjuuden ja köyhyyden lannistamat kärsivät ja halvat joutuvat helposti saaliiksi semmoisille, jotka käyttävät väärin yleistä herkkäuskoisuutta. Kaikkina aikoina ovat maailman herrat, kirkot, keisarit ja kuninkaats hallinneet yksinkertaista joukkoa ainoastaan myrkyttämällä heidät, pitämällä heitä alituisessa kauhussa ja harhauskojen palveluksessa. Mutta myrkyttäminen ei yksin riittänyt selittämään kansan omantunnon ja järjen uinumista. Se, että kansa niin helposti antoi myrkyttää itsensä, todisti täydellistä vastustuskyvyn puutetta. Myrkky vaikuttaa etenkin tietämättömiin, niihin, jotka ovat kykenemättömiä arvostelemaan, tutkimaan ja vastaanväittämään. Kaiken tuskan, kaiken vääryyden ja kaiken halpamaisuuden perustana on siis tietämättömyys, ihmiskunnan pitkän kärsimyksen ensimmäinen ja ainoa syy, se on myöskin syynä siihen, että kulku valoa kohden on niin vaikea ja hidas ja käy kaikkien historiassa mainittujen rikosten ja halpamaisuuksien kautta. Tästä perustasta pitäisi siis kansojen vapautuksen ja syvien rivien opetuksen alkaa, sillä äskeinenkin tapaus oli uusi todistus siitä, että tietämätön kansa ei kykene olemaan oikeudenmukainen, totuus yksin tekee sen kykeneväksi siihen.

Jouduttuaan näin pitkälle mietteissään, valtasi Markuksen kummastus. Kuinka oli mahdollista, että Ranskan kansa, maanviljelijäin ja työmiesten taajat joukot vielä olivat näin ainaisella ja raa'alla kannalla? Olihan Ranska ollut tasavaltana jo kolmanneksen vuosisataa, olivathan sen perustajat selvästi tunteneet uuden ajan tarpeet, perustaessaan vapaan valtakunnan uuden koululaitoksen perustalle, asettaessaan maallikkojen hallussa olevan alkeiskoulun arvoon ja valtaan, ja määrätessään että se oli oleva maksuton ja pakollinen. He olivat ehkä silloin luulleet, että työ oli täytetty ja tasavalta turvattu. Itsetietoinen, vuosisatojen erehdyksistä ja valheista vapautettu kansanvalta oli kohoava Ranskan maaperästä. Kymmenen vuoden, kahdenkymmenen vuoden kuluttua näiden koulujen kasvattamat, totuuden tuntoon päässeet sukupolvet irtautuisivat yhä enemmän entisistä kahleistaan, ja muodostaisivat yhä vapaamman kansan, jolla olisi järkeä, ja joka olisi kypsynyt vakavuuteen ja oikeuteen. Kolmekymmentä vuotta oli nyt kulunut siitä, ja pieninkin yleinen hämminki näytti tekevän mitättömäksi koko edistyksen ja saavan kansan palaamaan entiseen typeryyteensä ja järjettömyyteensä, esi-isien synkkään tietämättömyyteen! Mitä oli sitten tapahtunut? mikä salainen vastustus, mikä maanalainen voima lamautti näin äärettömän ponnistuksen, jolla oli koetettu vapauttaa halpoja ja kärsiviä ihmisiä heidän pimeästä orjuudestaan? Tehdessään tämän kysymyksen näki Markus selvästi että vihollinen, tietämättömyyden ja kuoleman levittäjä oli kirkko. Kirkko oli salaisesti, kärsivällisellä itsepäisen työmiehen menettelytavalla, sulkenut kaikki tiet, yksitellen voittanut takaisin pimeydelle mielet, joita oli koetettu riistää sen vallasta. Se oli aina ymmärtänyt, että sille oli välttämätöntä saada olla opetuksen ohjaajana, saada tapansa mukaan levittää pimeyttä ja valhetta, jos mieli sielujen ja ruumiiden pysyä sen orjina. Koulun alalla oli se taaskin kerran taistellut ihailtavalla ulkokullatulla notkeudellaan, tekeytyen tasavaltalaiseksi, käyttäen vapaita lakeja säilyttääkseen opinlauseittensa vankeudessa miljoonia lapsia, joita nämä samat lait koettivat vapauttaa. Niin monta kuin oli nuoria ihmisalkuja joutunut valheen valtaan, niin monta sotilasta oli saatu hävityksen ja julmuuden jumalalle, sille jumalalle, joka hallitsee nykyistä inhoittavaa yhteiskuntaa. Valtioviisas paavi johti tätä taistelua, tätä salakavalaa työtä, jonka tarkoitus oli karkoittaa vallankumous kodistaan, Ranskanmaasta, ottaen muka vapauden

nimessä omakseen sen voitot. Silloin olivat äskeiset tasavaltalaiset niin yksinkertaisia, että antoivat kirkon näennäisen aseidenriisumisen pettä itsensä, rauhoittuivat ja hymyilivät sille äkillisen suvaitsevaisuuden valtaamina! He iloitsivat siitä, että rauha ja sopu vallitsi, että kaikki eri mielipiteet yhtyivät kansalliseen ja isänmaalliseen uskoon. Koska tasavalta oli voitolla, miksei se ottaisi vastaan kaikkia lapsiaan, kapinoitseviakin, jotka aina olivat tahtoneet hävittää sitä? Mutta tämän jalomielisyyden palkaksi kirkko yhä jatkoi maanalaista työtään, karkoitettut munkkikunnat palasivat vähitellen, alituinen valloitus- ja orjuuttamistyö jatkui hetkeäkään lepäämättä, jesuiittain, dominikaanein ja muiden veljeskuntien oppilaat ja holhokit täyttivät hallituksen, oikeuslaitoksen ja sotajoukon, samalla kun veljien ja sisarten koulut tunkeutuivat maksuttomien ja pakollisten maallikkokoulujen sijaan. Ja kun kansa äkkiä heräsi, huomasi se koko maan olevan kirkon käsissä, kirkon miehiä oli parhaissa valtionviroissa, maan tulevaisuus, sen nouseva polvi, sen talonpojat, sen työmiehet ja sen sotilaat olivat munkkien vallassa.

Sunnuntaina sai Markus nähdä eriskummallisen näyn, joka todisti räikeästi hänen mietteensä oikeaksi. Hän epäröi yhä ottaisiko vastaan Salvanin tarjouksen vai eikö. Tuona sunnuntaina oli hän mennyt Mailleboisiin tapaamaan Davidia ja oli sattumalta joutunut suureen uskonnolliseen juhlaan ja uteliaisuudesta päättänyt olla läsnä siinä. Kahden viikon ajan olivat "Croix de Beaumont", ja "Petit Beaumontais" puhuneet tästä juhlasta leimuavissa kirjoituksissa; ja koko seutu oli kuin kuumeessa. Kapusiinien kappeliin oli aikomus lahjoittaa kuuluisa pyhimysarkku, joka sisälsi kappaleen Pyhän Antonius Padualaisen pääkallosta, ja joka oli verraton, uskovaisten, kuten kerrottiin, kymmenellä tuhannella markalla ostama aarre. Arkun asettaminen pyhimyskuvan juurelle oli syynä tähän juhlallisuuteen, jota hänen ylhäisyytensä Bergerot oli suostunut kunnioittamaan läsnäolollaan. Tästä piispan armosta ihmiset innoissaan puhuivat; sillä ei kukaan ollut unohtanut kuinka rohkeasti hän oli puolustanut seurakunnan kirkkoherraa apotti Quandieutä kapusiinien väärinkäyttöä vastaan, he kun rahanhimosta houkuttelivat kaikki sielut ja kaikki tulot itselleen. Muisteltiin, kuinka ankarasti piispa tarkastusmatkallaan oli puhunut temppelein kauppiaista, jotka Jesus uudestaan olisi ajanut ulos. Ja sitäpaitsi oli häntä aina pidetty taattuna simonistina. Aikoiko hän nyt julkisesti osoittaa myötätuntoisuuttaan kapusiineille, kunnioittaen läsnäolollaan heidän myymäläänsä tässä juhlallisessa tilaisuudessa? Oliko hän siis alistunut, olivatko mahtavat vaikuttimet taivuttaneet hänet, koska hän muutamien kuukausien kuluttua näin peruutti sanansa, mikä varmaankin oli hänestä vaikeaa?

Markus meni kappeliin suuren ihmisjoukon kanssa: ja siellä hän kahden tunnin aikana sai nähdä mitä kummallisimpia asioita. Kauppa, jota pieni kapusiiniveljeskunta kävi Mailleboisissa Pyhän Antonius Padualaisen avulla, oli tullut melkoisen suureksi, siinä liikkui satojatuhansia markkoja pienissä, muutamien markkojen suuruisissa summissa. Kaunis, apostolin näköinen isä Theodosius, josta uskovaiset naiset haaveilivat, oli osoittautunut nerokkaaksi keksijäksi ja kauppiaksi. Ensin oli kappelissa ollut ainoastaan huono kuva Pyhästä Antoniuksesta, ja pyhimys silloin vielä vain toimitti takaisin kadonneita esineitä, joka jo kauvan oli ollut hänen erikoisalansa. Sittenkun rahaa muutamien pienten menestysten jälkeen alkoi runsaammin tulvia, sai isä Theodosius nerokkaan ajatuksen laajentaa pyhimyksen ihmetöiden alaa, sovittaa siihen kasvavan ostajapiirin kaikki tarpeet ja toiveet, Parantumattomat, lääkärien hylkäämät sairaat, sekä myöskin hiukan pahoinvoivat, päänkivistyksen tai vatsanväänteen vaivaamat ihmiset, pulaan joutuneet pikkukauppiaat, joilla ei ollut rahaa maksupäivinä eivätkä saaneet kaupaksi pilaantuneita tavaroitaan, arveluttaviin yrityksiin antautuneet keinottelijat, joiden omaisuus ja oma nahka olivat vaarassa, suuriperheiset äidit, jotka eivät olleet rumille, köyhille tyttärilleen voineet hankkia miestä, kurjat viran hakijat, jotka väsyksiin saakka olivat etsineet tointa, ja jotka ainoastaan ihmeen kautta odottivat itselleen elatuskeinoa, perijät, jotka olivat epätietoisia kuolemaisillaan olevien sukulaistensa mielentilasta, ja jotka sen vuoksi toivoivat Jumalan apua ollakseen varmoja testamentista, tyhmit koulupojat, yksinkertaiset koulutyöt, laiskurit, jotka ilman taivaan myötävaikutusta eivät voineet päästä läpi tutkinnoistaan, onnettomat ihmiset, jotka kykenemättöminä tahtomaan ja ponnistamaan, ilman työtä odottivat korkeimmalta vallalta mahdotonta, ansaitsematonta onnea, kaikki nämä voivat kääntyä pyhimyksen puoleen, uskoa hänelle

asiansa ja pitää häntä kaikkivaltiaana välittäjänä Jumalan luona, jolla tilaston osottamien numeroiden mukaan oli kuusi menestymisen mahdollisuutta neljää vastaan. Ja siitä alkaen liike laajeni, vanhan kuvan siaan asetettiin uusi, paljon suurempi ja kauniimpi, rahalaatikoita pantiin kaikkialle, uuden kuosisia kaksiosaisia rahalaatikoita, toinen osa rahaa, toinen pyhimyksille osoitettuja kirjeitä varten, joissa toiveet selitettiin. Kenenkään ei tietysti ollut pakko maksaa; mutta oli huomattu, että pyhimys kuuli ainoastaan niiden rukoukset, jotka antoivat almun, olipa se sitten kuinka pieni tahansa. Näin oli kokemuksen avulla syntynyt hintaluettelo: yksi tahi kaksi markkaa pienemmistä armonosoituksista, viisi tahi kymmenen markkaa suuremmista. Jos ei annettu kylliksi, ilmaisi pyhimys sen siten, ettei auttanut, ja silloin täytyi antaa kaksinkertainen tai kolminkertainenkin almu. Niille ostajille, jotka tahtoivat maksaa vasta avun saatuansa, saattoi tapahtua, ettei heidän rukoustaan koskaan kuultu. Mutta Jumala pidätti itselleen täyden toimintavapauden, valitsi suosikkinsa sanomatta syitään, joten ostajilla yksin oli velvollisuuksia sitoumuksissaan pyhimyksen kanssa, jonka taasen ei tarvinnut tehdä tiliä töistään. Juuri tuo uhkapeli, jumalallisissa arpajaisissa saatu hyvä tai huono arpa, joka kiihoitti joukkoja, saattoi heidät tunkeilemaan rahalaatikkojen ympärillä, antamaan markan, kaksi markkaa, kymmenen markkaa, narrimaisesti uskoen saavansa suuren arvan, rajattoman, odottamattoman onnen, kuten hyvän naimiskaupan, korkean viran tai suunnattoman perinnön. Se oli mitä julkeinta yleisen typeryyden väärinkäyttöä, hävittömintä keinottelua ihmisten yksinkertaisuudella, laiskuudella ja himoilla. Se teki ihmiset kykenemättömiksi ponnistamaan voimiaan, kun he ilman mitään ansiota odottivat onnea ivan ja vääryyden Jumalan oikun mukaan.

Ympäröivien joukkojen kuumeisesta innostuksesta Markus huomasi, että liike tulisi vieläkin laajenemaan, myrkyttäisi koko seudun tuon kullatun ja kirjaillun hopea-arkkusen avulla, jonka sisällä oli kappale pyhimyksen pääkallosta. Se oli isä Theodosiuksen viimeinen keksintö, se oli vastaus muiden veljeskuntien kilpailuun, jotka olivat Beaumontiin kaikkialle pystyttäneet pyhimyskuvia ja rahalaatikoita, kutsuen ihmisiä koettamaan ihmeen uhkapeliä. Mutta nyt oli erehdys mahdoton, hänellä yksin oli pyhä luu, häneltä yksin voivat avunpyytäjät varmimmasti toivoa ihmettä. Kirkon seinät olivat täynnä ilmoituksia, joissa vakuutettiin, että pyhäinjäännös täydellisesti takasi onnistumisen, selitettiin etteivät hinnat sittenkään olleet kohonneet ja annettiin avunpyytäjille neuvoja, ettei heidän ja pyhimyksen välillä jälestäpäin syntyisi mitään riitaisuuksia. Markuksen valtasi tuskallinen mielenliikutus, kun hän kappelissa näki neiti Rouzairen, joka toi alkeiskoulun työt juhlatilaisuuteen niin rauhallisesti kuin tämä olisi kuulunut koulujärjestykseen. Hän hämmästyi vielä enemmän nähdessään suurimman työistä kantavan valkeaa silkkilippua, johon kullalla oli ommeltu sanat: "Kunnia Jesukselle ja Marialle". Kun joku neiti Rouzairen oppilaista aikoi ottaa päästötutkinnon, käski tämä aivan julkisesti häntä käymään ripillä ja panemaan kaksi markkaa Pyhän Antoniuksen rahalaatikkoon, jotta Jumala auttaisi häntä tutkinnossa; jos oppilas oli erityisen yksinkertainen, neuvoi hän panemaan viisi markkaa, sillä silloin pyhimyksellä varmaankin oli enemmän vaivaa. Hän antoi myöskin oppilaittensa pitää muistikirjaa synneistään ja antoi heille hyviä numeroita rukoilemisesta ja messussa käymisestä. Neiti Rouzairen alkeiskoulu oli todellakin kummallinen maallikkokoulu! Tytöt asettuivat riviin kirkon vasemmalle puolelle, vastapäätä veljien koulun pieniä oppilaita, jotka seisoivat oikealla, häärivän ja puuhaavan veli Fulgentiuksen johdolla. Isä Crabot ja isä Philibin olivat jo kuorissa, hekin olivat tahtoneet kunnioittaa juhlaa läsnäolollaan. Ehkä he myöskin tahtoivat nauttia hänen ylhäisyydestään Bergerotista saamastaan voitosta, sillä kaikki ihmiset tiesivät että Valmarien rehtori oli suuresti puoltanut Pyhän Antonius Padualaisen palvelusta; tämä riemuitsi nyt siitä, että oli voinut pakottaa piispan julkisesti pyytämään anteeksi alhaisesta taikauskosta lausumansa ankarat sanat. Ja kun hänen ylhäisyytensä Bergerot astui sisään seurakunnan kirkkoherran apotti Quandieun seuraamana, valtasi Markuksen hämärä häpeän tunne, sillä hän luuli lukevansa heidän kalpeista ja vakavista kasvoistaan, kuinka vaikeaa tämä pakollinen alistuminen heistä oli.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.